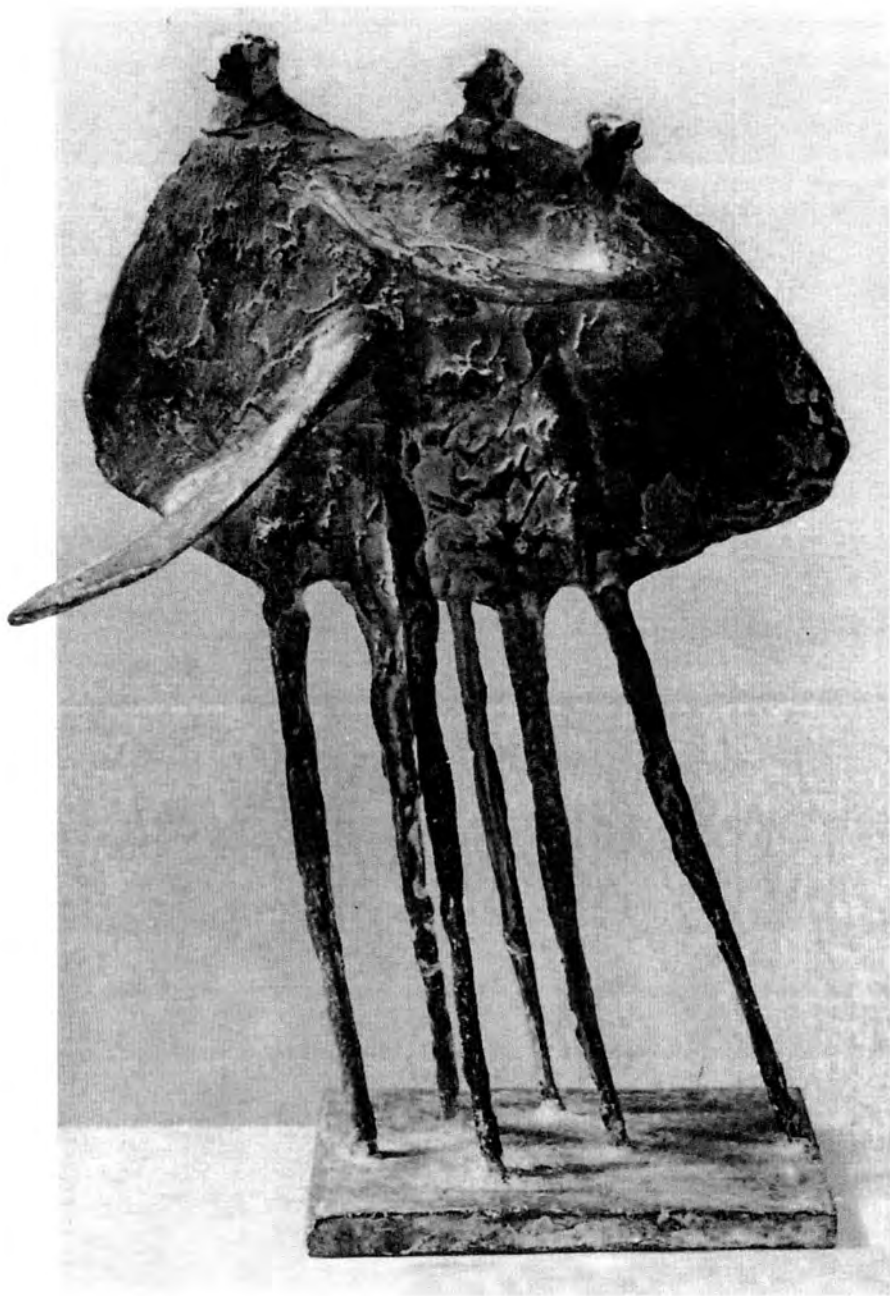

Arturo Martini: *Svit lunny*, 1932

Kenneth Armitage: *Procházející se*, 1951

Prof. MUDr. František Hamza – lékař a pedagog*

VĚRA LINHARTOVÁ

*Lékař musí být nemocnému dítěti otcovským přítelem,
rádčem a vychovatelem, protože zná nejlépe jeho potřeby.
Stejně musí být nápomocen i rodičům při jejich výchově.*
(František Hamza, 1923)

Císařský rada MUDr. František Hamza (1868-1930), založil jako první lékař v Rakousku-Uhersku v r. 1901 v Luži ústav pro léčbu skrofulózních dětí. Po osmiletém provozování se ústav natolik rozrostl a proslavil, že ho zakoupil Zemský výbor (jako počín k oslavě jubilea panovníkova narození) v r. 1908, neboť už nebylo v silách jednotlivce takové zařízení financovat. Hamza nadále stál v jeho čele jako ředitel. Královský český zdravotní jubilejní ústav v Luži, jak se od té doby původní Hamzova dětská léčebna nazývala, proslul nejen chirurgickou a konzervativní léčbou dětské skrofulózy, ale i originálními zásadami, které v péči o nemocné děti lékař a ředitel Hamza prosazoval. Byl velmi vzdělaný, dobře informovaný o ústavech v okolních zemích a díky svému pedagogicko-psychologickému instinktu měl od prvopočátku na zřeteli, že skrofulózní děti, které přijímal do léčení, v němž trávily i několik let, nemohou růst jako „dříví v lese“, naopak potřebují *speciální výchovu a speciální vyučování*. A to prosazoval v čase, kdy se o těchto problémech u nás ještě ani nediskutovalo. Vycházel z poznání, že onemocnění skrofulózou často provázejí také poruchy tělesného růstu i duševního rozvoje. Také věděl, že léčenému dítěti ubíhá v ústavu čas, který jiné děti v jejich věku využívají ke vzdělávání a k přípravě na praktický život v dospělosti. Jako lékař získal Hamza zkušenost, že důsledky tělesného poškození lze léčit a upravovat také výchovou, a to úspěšněji než poruchy duševní, neboť ty „*jsou patrný pouze v duchu do života dětského hluboko zasvěcenému, poškozují čtené tisíce dětí, a jsou vážnou překážkou mnohé výchovy rodinné a skoro každé výchovy školské. I jest přímo nezbytno jich si všimnouti, poznávati je a proti nim účelně se opatřiti*“, řekl k tomuto problému Hamza na druhém českém sjezdu pro Péči o slabomyslné a školství pomocné, který se konal 29. a 30. září 1911 v Brně (těchto sjezdů se Hamza účastnil pravidelně).

Tuberkulózu označoval Hamza za „nejhroznější sociální nemoc“, protože v jeho době na ni umíralo dvakrát více lidí než na všechny ostatní infekční choroby dohromady, ročně 50-55 000 (byl to jev celosvětový). Skrofulóza, krtičnatost, lidově označovaná jako krtice, je typem tuberkulózy lymfatické

* Volně zpracováno z knihy Věra Linhartová: Skutkem a pravdou milovat lidi. Brno: CERM, 2008. Tam i podrobná literatura.

soustavy. Projevuje se onemocněním mízních žláz, sliznic, kůže, kostí, dýchacích cest, očí, uší, chorobami různých tkání a ústrojí, z čehož plyne, že skrofulózní poruchy jsou mnohonásobné. Zákeřnost choroby je nejen v možném úmrtí, ale v jejím jakoby „skokovém“ hojení. Na jednom místě se vyhojí, na jiném znovu propuká, takže její léčení je časově náročné. Skrofulózní děti musí být léčeny ve zvláště přísných hygienických podmínkách – jednak vzhledem k nim samým, aby se při ošetřování zhnisaných ran zabránilo vnikání infekce, jednak vzhledem k možnému šíření nákazy – odděleně od dětí zdravých. Separace dětí byla správná i z estetických důvodů, hnisající rány zapáchají a často i svým umístěním (třeba v obličejí) a rozsahem vzbuzují odpor. Postižené děti by tak byly trvale vystaveny štitivosti a pohrdání zdravých, takže by značně psychicky strádaly. Z praktických příčin bylo *také nezbytné nemocné děti vychovávat a současně poučovat o hygienických zásadách v době léčby i do budoucna*, ale nejen o nich.

Vychovávat a zvláště učit skrofulózou stíženě děti nebylo vůbec snadné. Vyžadovalo to nejen pochopení a až samaritánské cítění a obětavost ošetřujícího personálu, ale také značné pedagogické umění a neskonalou trpělivost učitelů, sebekázeň a dobrou znalost zdravotních problémů jednotlivých dětí. To vše si Hamza nejen uvědomoval, ale také zevrubně promyslel a stanovil základní zásadu – individuální přístup jako vůbec výchozí podmínku k výchově, vzdělání i k léčbě: některé dítě obtížně dýchá, jiné špatně slyší či vidí, další má značně omezenou hybnost končetin. Nemocné děti se rychleji unaví, bývají neklidné, snadno se rozruší, jsou náladové, neudrží dlouho pozornost. Některé jsou bystré a nadané (typ eretický), jiné duševně líné, pohodlné, lhostejné až tupé (typ torpidní) – tak děti zkušený Hamza „třídil“ a vnímal.

Není třeba zacházet do dalších detailů, abychom si živě představili obtížnost školní práce s takovými žáky. Žádný z výše popsaných druhotných a doprovodných projevů onemocnění nelze dítěti ani vytýkat, ani ho za něj trestat – nutno jen vzít fakta na vědomí a najít pro každé dítě takovou pracovní metodu, která nepřivodí újmu dětskému charakteru a dokáže je přitom vybavit intelektuálně, psychicky či mentálně základními (potřebnými) vědomostmi, připravit do samostatného života. Neznamená to ovšem děti rozmazlovat, hýčkat a choulostivět.

Pedagogický um, takt a pedagogický cit k nalezení potřebné léčebně-vzdělávací rovnováhy každého nemocného byl podmínkou k individuální práci v ústavu. Taková péče a přístup se nemůže podařit v žádném domácím prostředí, v němž nemocné děti z mnoha důvodů zanedbávaly školní docházku natolik, že i v pokročilém věku neuměly ještě číst ani psát. Hamza byl přesvědčen, že to všechno musí dětem poskytnout ve svém léčebném ústavu, aby ho jednou opustily přiměřeně vzdělány i psychicky připraveny pro drsné prostředí za zdi ústavu, neboť na nich nejednou zanechalo onemocnění viditelné stopy.

Hamza tedy vedle odborně dobře připravených lékařů žádal pro své svěřence specifickou výchovu, a to mravní (prostou majetkového a společenského lřídění), tělesnou (všeobecnou i individuální), zdravotní (hygienické návyky, učít se s chorobou žít), rodinnou a pracovní. Ergoterapie – výchova prací měla v ústavu mimořádné postavení, děti měly možnost pracovat v košíkářské dílně, v zahradě a v sadech, v kuchyni i při šití a spravování prádla atd. Vždy podle zájmu a věku, takže odcházely do praktického života s dovednostmi, jimiž se mohly žít. Právě to byl jeden z Hamzových záměrů.

Hamza společně s přisedicím Zemského výboru Karlem Adámkem a vynikajícím učitelem Václavem Svatkem založili a vydržovali ústavní školu. Pro její chod zformulovali zásady a pravidla postupu při vyučování – ve školních lavicích, na hřišti i v lese, při pracovní výchově, v košíkářské dílně, v ovocném sadu, v zelinářské zahradě i v kuchyni – všude tam, kde se děti připravovaly na život v dospělosti v ideálním venkovském prostředí Luže; v učebnách školy se zdržovaly pouze při nevlídném počasí a v zimě.

Hamza zásadně vyžadoval od učitelů nejen vědomosti faktografické a znalost zdravotního stavu dětí, ale rovněž přístupy tvůrčí a osobní školení v teoretických otázkách právě se rozvíjející psychologie a pedagogiky.

Generálními výchovnými zásadami byla pro Hamzu *sociální pracovní výchova a rovnost* – bez rozdílu rodinného původu dítěte. Hamza byl pravděpodobně u nás prvním propagátorem pracovní výchovy ve školním vyučování (ergoterapie). Vyléčené děti měly být i „fungujícími osobnostmi“, bez ohledu na vícečetná poškození měly umět zvládat deprese, nepodléhat komplexům méněcennosti. Hamza počítal s tím, že na dětský charakter i rozvoj intelektu, citů, vůle i svědomí má komplexní vliv prostředí, chod ústavu i příklad každého člověka v něm. Proto tak usiloval o udržování přátelských vztahů a bezstresové atmosféry. Sám s dětmi společně obědval, navštěvoval je v jejich volném čase, rád s nimi žertoval, vlídně si popovídal i o jejich ryze osobních a intimních záležitostech. Obdobný přístup vyžadoval také od učitelů a od lékařů. *Profesionalitu učitele a lékaře viděl i v jejich povinné ústavní spolupráci*, v míře respektu k psychologickému vývoji dítěte a ve společném působení na dětský charakter. Později zpracoval Hamza tyto své názory komplexně mj. v *Ústavním řádu pro děti Šrobárovy léčebny v Dolním Smokovci*.

Socializační funkci, kterou ústav po dobu léčby na sebe vědomě a dobrovolně přijímal, přikládal Hamza značnou důležitost. Z dob svých pražských studií byl ovlivněn vědeckými poznatky teprve rozvíjejících se společenských věd – sociologie, pedagogiky, psychologie. Nebyl mu zcela cizí jistý pedocentrismus amerického filozofa a psychologa, zakladatele filozofie pragmatismu Williama Jamese (1842 - 1910), který razil myšlenku, že dítě je středem dění, a vzdělávání má proto vycházet z jeho potřeb, které právě vyhovovaly ústavní formě výchovy a vyučování dětí hluboce poškozených chorobou.

Respektoval i poznatky Sigmunda Freuda (1856 - 1939) o rozdílnosti dětské a dospělé psychiky, na něž jako jeden z prvních u nás upozornil při výzkumu neurotických pacientů.

Seznámil se i s výsledky experimentální psychologie německého fyziologa a psychologa Wilhelma Wundta (1832-1920), který jako první v Experimentální laboratoři pro zkoumání duševních pochodů v Lipsku (1879) rovněž upozorňoval na nutnost přihlížet při léčbě k pacientově psychice. I když kladl Hamza důraz na výchovu, nedal se zmást mechanistickým behaviorismem profesora baltimorské univerzity Broaduse Johna Watsona (1878-1958), který výchovu přeceňoval natolik, že téměř ignoroval psychické dispozice vychovávaných. Hamza naopak psychice nemocných dětí přikládal velký význam, a jak neustále združďujeme, usiloval o to, co v jeho době nebylo běžné. Nejraději připomínal Komenského zásady názornosti, přirozenosti a přiměřenosti ve vyučování i ve výchově dítěte, jak je jeho milovaný učitel národů shrnul v Informatoriu školy mateřské (1630) a v Didaktice velké (1657), a především vyžadoval individuální přístupy. Jejich metodiku promyšlel a po domluvě s kompetentními spolupracovníky zaváděl ve své ústavní škole. Hamza stanovil počet učebních hodin tak, aby se děti nevyčerpaly; jejich obsah ponechal na učiteli.

Učilo se čtení, psaní a počtům, učilo se i hygieně – tu obstarával lékař. V Hamzově době ještě nebyli specializovaní pedagogové a graduovaní psychologové, byli jen učitelé, opatrovníci, zdravotnický personál a mistři praktického výcviku (zahradník a sadař, košíkář, učitelka industriální, tj. ženských ručních prací, hospodář-chovatel), které si Hamza vychoval sám z domácích lidí.

V podstatě *vyjimečná ústavní komunita* byla cíleně organizována jako velká rodina. Jednak proto, že ten model dobře vyhovoval řídicí autoritě „otce“ Hamzy, jednak také učil děti žijící mimo rodinu rodinnému životu, vztahům, které jsou pro ni typické. Děti v léčebně byly od batolat až po práh dospělosti vychovávány obdobně jako uvnitř přirozené rodiny; ty starší se staraly o mladší, ty nejmenší, pindať se jim v Luži říkalo, měly své chůvy, nepěstovaly se protekční přístupy ani podle pohlaví, ani podle sociálního původu, rovnost zde neznamenala prázdňé heslo.

K předešlým poznámkám je třeba ještě dodat, že v ústavu bylo zásadně přihlíženo ke značným rozdílům sociálního prostředí, z něhož nemocné děti do školy přicházely. Byly to jednak děti nemoci odkázané pouze na lůžko, chudé a opuštěné, které po léta bíděly živořily v nejhorších domácích poměrech a často dosud nevěděly, co je to šťastný bezstarostný mladý věk, mnohdy neuměly ani číst, ani psát. Byly plně bázně, nedůvěry i nenávisti k těm, mezi nimiž žily. Přicházely však i děti z poměrů bohatých, o něž vzorně pečovala milující matka. Lišily se vzájemně i druhem školy, z níž přicházely; z venkovských malotřídních, z velkoměstských obecných, měšťanských, nižších středních i ze škol odborných. Ty rozdily, které se projevovaly v jejich vzdělání i v duševním rozvoji, nebylo možné v ústavu ignorovat ani ve výchově, ani při vyučování. O to náročněji se musel učitel připravovat na výuku. V ústavu to bylo zorganizováno tak, že lékař předal učiteli „osobní výkaz“, to znamená pečlivě

záznamy o somatickém a psychickém stavu žáka s popisem jeho poruch a zdravotních problémů, které se musely respektovat.

Nejčastěji šlo o opoždění ve vývoji, o celkovou slabost, o onemocnění očí, uší, kloubů, kůže nebo plic. Nebylo možné přehlédnout pach otevřených hnisajících ran, ani odpor, který vzbuzoval postižený obličej (např. lupus), ale ani výraznou nervozitu žáka, jeho neklid a jiné duševní poruchy. To vše musel mít vyučující stále na zřeteli. Proto se v ústavní škole nemohli řídit při výuce pevnými osnovami jako v jiných školách, vše záleželo na volbě a schopnostech učitele. Velmi náročná byla výuka v pomocných třídách, takzvaně vyrovnávacích, pro děti zvláště opožděné, do nichž chodily děti nejrůznějšího věku. V ústavu zpravidla bývaly tři vyrovnávací třídy pro dívky a dvě pro chlapce. Učitelé do-

Škola v lese

provázeli děti i při jejich pracovním vyučování v dílnách, na zahradě, v kuchyni ale i při tělesném cvičení. Výuka byla obecně náročnější i proto, že se převážně konala v přírodě – v lese, na pasece, ve stanech, v besídce, při procházkách, protože dostatečný pobyt na čistém vzduchu a prosluněných místech byl v ústavu prvořadým požadavkem.

Protože Hamza věděl, jak nemoc hluboce zasahovala dětskou psychiku, jak sužovala tělo bolestí a jak nejednou ho nezvratně deformovala, chtěl alespoň co nejvíce uchránit od deformace jejich duše; naučit děti upřednostňovat zdraví před vzhledem nebylo ani jednoduché, ani prosté psychických komplikací. Ve zdech ústavu to šlo lépe, mezi lidmi to bývalo horší. Proto kladl Hamza takový důraz na vědomé pěstování mezidětských a mezilidských vztahů a na roli lékaře i učitele při jejich léčbě a při zdravotní výchově. Proto tak důsledně vyžadoval interdisciplinární spolupráci lékařů a pedagogů – oba mají totiž k dítěti nejbliže.

Chtěli bychom zdůraznit, že Hamzův projekt školy pro tuberkulózní děti v Luži-Košumberku dodnes nepozbyl na aktuálnosti, docela dobře může posloužit jako vzor pro pedagogickou práci s dětmi vyžadujícími speciální péči.

Začínal *Přípravkou*. V ní byly děti různých školních ročníků. Cílem bylo poznání charakterových projevů dětí a jejich schopností vzdělávat se. Učilo se deset hodin týdně, a to češtině, počtům, zpěvu, tělocviku a náboženství... Po-

té následovala *Pomocná (speciální) škola vlastní* se čtyřmi třídami. V první se učilo jedenáct hodin týdně předmětům stejným jako v přípravce, navíc byly dvě hodiny věnovány zdravotní výchově. Ve druhé třídě se učilo 13 hodin, a to stejným předmětům jako v první, navíc pak kreslení a psaní. Ve třetí třídě bylo 15,5 hodiny věnováno všem předchozím předmětům a přidána byla přírodověda, zeměpis, dějepis a ruční práce. Ve čtvrté třídě zůstaly stejné předměty rozvržené do 16 hodin.

V navazující *pokračovací škole* se učilo češtině, zdravotvědě, domácímu hospodářství, ručním pracím, dějepisu a počtům, zvláště pak praktickým cvičením (v kuchyni, v zahradě, na poli, v hospodářství) vzhledem k aktuálnímu zdravotnímu stavu dětí, k počasí a k možnostem ústavu během roční doby.

Hamza si občas stýskal, že si veřejnost spíše než této denní práce všimá a cení jen práce „blýskavé“, jen osobně prospěšné, ale věřil, že je to pouze jev přechodný, že i jeho úsilí v ústavní výchově bude oceněno nejen odborníky, ale i veřejností. „*Spousta pohrom tuberkulózní mládeže přinutí nás pracovatí věčně a opravdově,*“ přesvědčoval na konferenci pedagogů v Brně v r. 1911, a dále argumentoval: „*Péče o mládež není pouze chlubnou snahou parádní, osobní dočasnou zálibou a hříčkou. Dnes je už přímo jedním ze základních kamenů života státního, soukromého i národního. A sestupovati, bojovat přímo ve prostředí tuberkulózní prosyceném, není právě povoláním pohodlným a bezpečným. Ale činiti tak s láskou o tělesné i duševní blaho mládeže – je cílem dvakráté žádoucím, dvakráté požehnaným – tříkráte vděčným.*“

Za základní chybu považoval Hamza „vystřít“ vyléčené dítě do života bez základních vědomostí, které jim dává škola. Cenil si uznání Jeho eminence dr. Doubravy, biskupa z Hradce Králové, který při návštěvě ústavu v Luži dětem řekl: „To je to pravé požehnání Boží, že z tohoto domova vrátíte se do života posílení, uzdravení na těle i na duchu... škola tato kvete a rozkvetete ještě... takové je to dvojitě požehnání zdejší: uzdravení tělesné a vyzbrojení ducha; jedno nemůže být bez druhého, aby nepřestalo být požehnaním...“.

Pro ústavní lékaře bylo samozřejmostí, že byli současně poučováni v pedagogice, že byli zároveň vychovatelé, opatrovníky, někdy i zábavnými společníky. Sledovali zcela běžně své dětské pacienty i v jejich domácím prostředí po skončení ústavní léčby. Také rodina bývala poučena o zásadních zdravotních a hygienických pravidlech, jimiž bylo třeba se řídit. Na důležitý kontakt s rodinou se u Hamzy nezapomínalo. Těšily ho zprávy o tom, jak děti přenášely návyky, poznatky a zvyklosti z organizace „velké ústavní rodiny“ také do svého individuálního prostředí. Tak nezáměrně, vlastně jako „vedlejší produkt“ se ústav nejednou podílel také na úpravě životního stylu v rodinách dětí: dobré návyky z ústavu většinou někdejší pacienti přenášeli v dospělosti i do své vlastní rodiny.

Přála bych si, aby těch několik poznámek přesvědčilo čtenáře o tom, že František Hamza byl nejen dobrým lékařem a organizátorem, ale i citlivým pedagogem, tvůrčím teoretikem, ale hlavně zkušeným znalcem těla i duše léče-

ného dítěte. Proto tak důsledně dbal na to, aby „*dětská mysl nebyla tísňena vzpomínkou trapně choroby*“, aby bylo co nejvíce zastřešeno nemocniční prostředím ústavu, jak nesčetněkrát svému personálu připomínal. Považoval za svou, za lékařovu přirozenou povinnost *zasvětit učitele do všech odborných pozorování*, ne aby jim diktoval pracovní metody, ale aby řídil metodiku a rozsah vyučování. Také často zdůrazňoval jednu ze svých originálních zásad, že v ústavu je do značné míry *každý lékař učitelem a učitel lékařem*.

Hamzův ústav byl ve všech ohledech velmi dobře organizován a veden jako třeba francouzský ústav v Bercku, německý v Hohenlychenu, rakouský v San Palagio, jako ústavy anglické i švýcarské, z nichž mnohé navštívil. V českém prostředí zatím zůstával stále ústav v Luži ojedinělý, nikým nenásledovaný.

Hamzův lužský ústav byl však přesto jedinečný: od světových ústavů se lišil všestrannou výchovou i pracovní přípravou dětí na jejich budoucí život, také následnou sociální péčí po jejich propuštění z ústavu a komunikací s rodinou nemocných.

Ovšem mnohé z Hamzových realizovaných snah i zásad – medicínských, pedagogických i řídicích – působily novotářsky a tak byly i přijímány – jedněmi nadšeně a pochvalně, druhými rezervovaně. Novotářská byla Hamzova kombinovaná léčba dětské tuberkulózy – vedle specifické terapie tuberkuliny, vakcínami a ozařováním rentgenem, Finsenem, křemičitými lampami rtuťovými i elektrickými a radiem a také zákroky chirurgickými – prosazoval *hojnost slunce, vzduchu, vodních koupelí, masáže a nátery léčebnými roztoky soli a draselného mýdla, hojnost a pestrost stravy, hlavně dostatek kozího mléka*. (Za tím účelem si pořídil chov sánských koz z Anglie.) Pavilony jeho léčebny byly proto prostorné, plně slunce, stavěné v přírodním prostředí zaručujícím čistý lesní vzduch. Současně šlo vedle léčebného experimentu také o *sociální experiment*; Hamza zásadně všechny děti oblékal do stejných ústavních šatů, empír se jim říkalo. Byly šity do sedla, volné a vzdušné, měly černou barvu, aby hodně přitahovaly slunce, a byly jednotné pro chlapce i dívky, bez ohledu na jejich majetkovou situaci – všem stejně!

Ještě jedna zásada – v Hamzově době velmi avantgardní – platila ve zdech ústavu: přímá komunikace s každým dítětem i s jeho rodiči, po níž dnes zнову usilovně voláme. Žádná odlidštěná medicína, žádné výmluvy na nedostatek času se v Hamzově ústavu nepěstovaly. Na každé dětské „proč?“ muselo následovat vysvětlující „proto“; diagnóza byla hned od počátku sdělována jak dítěti, tak i jeho rodičům (pokud je mělo), stejně jako prognóza choroby a plán její léčby, včetně vyslovení naděje na vyléčení. Hamza nikdy nezastíral nějakým neurčitým okolkováním podstatu choroby, vždycky trpělivě odpovídal na dětské otázky, vychovával, vysvětloval, vše s jemným taktem a dodávanou nadějí na uzdravení.

Hamzovy pedagogické názory byly v jeho době v našem prostředí poměrně ucelené a svým charakterem tvůrčí.

Ústavní personál si musel proto sám školit a vychovávat. Ta poznámka se týká i učitelů. Zmiňovali jsme se o vědách, sociologii, psychologii a pedagogice, které se rozvíjely hlavně od druhé poloviny devatenáctého století. Právě se rodící teorie těchto disciplín přiměly Hamzu k teoretickým úvahám o osobnosti učitele a postupně též vedly ke specializované pedagogické přípravě budoucích učitelů.

Jednou z prvních prací, které se u nás o osobnosti učitele objevily a mohly také pomoci tomu, kdo byl už dobře vzdělán v některém z vědních oborů, aby se v něm také stal dobrým učitelem, byla práce slovenského profesora MUDr. J. Hronce *Učitelova osobnost*. Hronec začal svou pedagogickou činnost v r. 1897 v Kežmarku, kam přišel přímo z univerzity dobře připraven odborně, ale naprosto nevzdělán pedagogicky, neboť nebylo, kde se vzdělat. A právě tehdy si uvědomil, že chce-li být dobrým učitelem, pedagogické vzdělání potřebuje. Zařadil se tak u nás k těm, kteří se na počátku dvacátého století zajímali o úspěšné vyučování teoreticky. Odmítal tehdy obecně tradovanou ideu, že umění učit a vztah k dětem jsou pouze záležitostí výchovy, a tvrdil, že *ne-má-li adept, který chce učit jiné, odpovídající lásku k dětem a nerozumí-li dobře lidem, může být sice učitelem, ale nikoliv dobrým*. To vše poznamenávám proto, že obdobné názory také sdílel i Hamza. Popsali jsme už výše, jaký důraz kladl na vztah k dětem a na pedagogické poslání – učitelů i lékařů.

Právě od dobrého lékaře, který se nejednou v praxi ocitá v roli učitele, očekával, ale i předpokládal dovednosti pedagogické.

S profesorem Hroncem se Hamza názorově spojil v publikaci z r. 1926, do níž přispěl vedle pedagogů J. Uhra a S. Velinského statí *Sociálna práca zdravotná*, ve které své praktické pedagogické zásady shrnul a vysvětlil. Právě proto, že Hamza nikdy nezapochoyboval o Hroncově tezi, že *„učitel vyučuje tělem a duši a jimi také patřičně ovlivňuje (učí) své žáky prostřednictvím jejich smyslového vnímání,*“ vyžadoval v ústavní škole úzkou spolupráci mezi lékařem a učitelem, neboť učitel musel vědět, do jaké míry jsou smysly jeho žáků postiženy a podle toho vynalézat učební metody (defektologii se ještě v té době nikde nevyučovalo). Civilizace a kultura jsou povinny zabezpečovat a ochraňovat pro zdravý život tělo i ducha.

Myšlenka – jen ve zdravém těle může být zdravý duch – uvěřil Hamza už za studií. *„Odpovídající pečlivost o zdravotní blaho, tělesné i duševní,“ píše Hamza, „pověřuji své dva vyvolené a vyškolené pracovníky – lékaře a učitele. Oba se současně stávají i účastníky kulturního a sociálního života dítěte (i jeho rodiny). Lékař vstupuje do rodiny od lůžka nemocného, učitel ze školních lavic... Lékaři a učitelé proto mají velké a svaté civilizační a kulturní poslání sociální. Lékař, stejně jako učitel, koná osvětovou práci, učí, kdykoliv informuje o preventivní ochraně před nemocemi a smyslovými poruchami, o péči o lidi trvale poškozené, o péči o budoucí matky, o přípravě a péči o potomstvo, nelze tedy dost dobře oddělit a rozlišovat, izolovat, péči o tělo a ducha; jsou to povinnosti nejen léčebné a ošetrovatelské, ale vlastně mají charakter výchovný, cvičný, správní, právní, technický, ekonomický.“*

Všechny tyto zkušenosti z praxe, teoretické studium a důkladná znalost rodinného prostředí posléze přivedly Hamzu k myšlence, s níž se ztotožňovali i jeho kolegové působící v privátní praxi a v různých ústavech sociální péče, zavést další medicínský obor – sociální lékařství. Tento obor pak Hamza skutečně spoluvytvářel

Školský pavilon

v Československu mezi prvními a zasvětil mu celé poslední desetiletí svého akademického života, když jako profesor sociálního lékařství založil ústav stejného jména na Lékařské fakultě Masarykovy univerzity v r. 1922. Hamzův velkoryse plánovaný *koncept sociálně zdravotní péče v ČSR* vyrostl ze široce humánního pojetí léčby skrofulózních dětí, z přirozené potřeby postarat se o tyto děti i mimo ústav, ze zkušeností praktického venkovského lékaře, který znal velmi dobře sociální poměry svých pacientů a těžký zápas s přenosnými nemocemi, zvláště tuberkulózou, z řídicí práce velkého léčebného ústavu a později rovněž z vedení III. zdravotního odboru na Ministerstvu veřejného zdravotnictví (v letech 1919-1922).

Zpětné ohlédnutí za Hamzovými pedagogickými názory i uplatňovanou praxí nás opravňuje k tvrzení, že Hamza se svou činností lékařskou, obecně prospěšnou i přednáškovou (pronесl na 2 000 přednášek soustředěných hlavně na boj s tuberkulózou) spolupodílel na utváření teoretických základů pedagogiky i sociologie v českých zemích. Hamza mnohé myšlenky např. z pedagogiky a psychologie dětského věku už ve svých raných pracích i popularizačních přednáškách vyslovil dřív než uznávaní zakladatelé těchto oborů; nejednou byla Hamzova priorita připsána někomu jinému.

Od Hamzova narození uplynulo letos 140 let, od začátku činnosti Ústavu sociálního lékařství a veřejného zdravotnictví Lékařské fakulty Masarykovy univerzity 85 let. Hamza byl především lékař a významný bojovník proti tuberkulóze u nás, která byla v jeho době stejně zlou a obávanou chorobou, jakou je dnes rakovina. Byl také univerzitním profesorem, kterému vedle místa v dějinách medicíny patří i místo mezi teoretiky dětské pedagogiky a psychologie.

Čtyřicáté výročí invaze studentů psychologie do SSSR aneb Putování za ustanovkou

TOMÁŠ NOVÁK

Stačí se dnes projít po chodbách univerzity a hned z nástěnek je zřejmá široká nabídka studijních pobytů v zahraničí. Bývalo tomu jinak. Vycestovat mohli obvykle jen studenti jazyků, a to na tzv. družební univerzity. Leč přišel rok 1968, rok, na jehož počátku byla naděje, že dříve nemožné se stane skutečností. Studenti 4. ročníku psychologie se domluvili s tehdejších odb. as. Stanislavem Kratochvílem, (posléze ovšem z UJEP vypuzeným, nyní univerzitním profesorem na UP v Olomouci). Hodlali navázat kontakt s cizinou. Po bedlivém rozboru svých jazykových schopností se rozhodli pro zemi, kde se domluví rusky. Konkrétně pro Gruzii. Svoji nabídku „My uhradíme váš pobyt u nás, vy u vás“ napsali a na univerzitu v Tbilisi poslali. Vedení tamní katedry i konsomolská organizace odpověděla obratem a s nadšením. Náš vynikající nápad má ovšem háček. Výměna musí být zařazena do plánu Ministerstva školství Gruzínské sovětské republiky. Po jeho souhlasu ho musí schválit i centrální ministerstvo v Moskvě. Reálně se vše může uskutečnit tak za tři roky. „Nevadí, jedeme. V nejhorším tam budeme jako soukromníci“, děl Stanislav Kratochvíl. V tomto smyslu jsme poslali odpověď a s pedagogickým doprovodem Stanislava Kratochvíla, Vladimíra Smékala a Ivo Plaňavy odejeli, nezvaní via Moskva. Tam se k nám připojili dva nenápadní pánové, jejichž úkol byl nejasný. V Tbilisi nás čekala delegace katedry i studentů. Tvrdili, že akce byla zřejmě s ohledem na mezinárodní situaci schválena ze dne na den, když jsme napsali, že jedeme. Zřejmě to bylo poprvé v sovětských dějinách Gruzie.

Velmi podrobně jsme se v Tbilisi mohli seznámit s jevem tzv. ustanovky, tj. s výzkumy, díky jimž kolegové v oné zemi jakž takž přežili. K výchozímu pokusu jsou k dispozici dvě koule odpovídající velikosti kouli kulečnickových. Pokusné osobě podáváme do jedné ruky opakovaně kouli těžší a do druhé ruky kouli lehčí. Osoba koule potězká a sdělí, která je lehčí a která je těžší. Po určitém počtu opakování je možné koule vyměnit a posuzující vnímá těžší, jako by byla lehčí, a naopak lehčí, jako by byla těžší. Lidé se liší v tom, jak velký počet opakování k vytvoření výše popsané ustanovky potřebují. Jednou již vytvořenou ustanovku lze změnit, je to ovšem obtížné, mnohem obtížnější než její vytvoření.

Ustanovka byla experimentálně vytvořena v nejrůznějších situacích, v rozličném stavu osob i místech jejich pobytu. Ze své další poradenské praxe vím že, pokus má význam při získání vhledu do mezilidských vztahů. Pokud budu protějskem opakovaně oprávněně hodnocen jako „zlý“, nebude mi náhlá zmé-

na chování nic platná. Za „zlé“ bude považováno i „dobro“. Nedůvěra, tj. špatné hodnocení, nezůstane časem bez vlivu ani na změněné jednání „polepšeného“. Po určitém počtu opakování se obvykle vrací k výchozímu.

Mimo bádání nad tají ustanovky jsme měli možnost poznat nádhernou, pohostinnou, památkami starobylé kultury a vzdělaností, mlékem, minerálními vodami, strdím i koňakem oplývající zemi. Absolvovali jsme i bezpočet přípitků v soukromí s kolegy a s jejich blízkými. Pod vedením tamady, tj. jakéhosi šéfa stolu, se nejdříve vždy přijíjelo na nás, na naše rodiče, na zdraví všech. Poté na krásnou Moravu a na neméně krásnou Gruzii. Potažmo i na krásu žen. V následujících kolech se přijíjelo na T. G. Masaryka a následně na J. V. Stalina. Pokud ještě zbylo sil, přijíjelo se na svobodu, přátelství našich porobených národů a na vítězství ducha nad hrubou ruskou silou. Opakovaně jsem se tehdy zajímal o důvody kombinace T. G. M. a J. V. S. Bylo mi vysvětleno, že T. G. M. byl jeden z mála, kdo dokázal porazit bolševiky v Rusku a trvale z jejich spárů zachránit české legionáře. J. V. S., ať byl jaký byl, byl náš a vládl Rusům železnou pěstí. Na konstatování, že železo oné pěsti dopadlo i na jeho domovinu, přátelé obvykle obrátili list. V horším případě popisovali, že pokusy o odboj v Gruzii nelikvidoval jen Stalin. Demonstrace byly tanky rozeznány i za jeho nástupců.

Posléze jsme se společně s gruzínskými studenty vraceli do ČSSR. Někteří z nich zde – naštěstí tajně – podepsali 2000 slov. My žáci mj. tehdejšího šéfa katedry psychologie Jaroslava Šabaty jsme je poučovali, jak se dělá politika a co je to socialismus s lidskou tváří.

Pak odjeli a brzy po nich přijely tanky.

Jaké je poučení z vývoje zájezdu? Ustanovka opravdu platí a je i dnes použitelná k vysvětlení některých jevů např. v partnerských krizích.

Studijní pobyty a stáže jsou velkým obohacením. Účastníci zájezdu, kteří se v červnu 2008 po 40 letech sešli, vzpomínali na pobyt v Gruzii jako na jeden z největších celoživotních zážitků.

Germaine Richier,
Kudlanka nábožná,
1946

Ze současné medicíny

Plicní hypertenze up to date

KAREL ZEMAN

Definice a klasifikace

Syndrom plicní hypertenze vzniká jako hemodynamický důsledek chorob srdce a plic nejrůznějšího původu.

Plicní hypertenze (PH) je charakterizována akutním nebo chronickým zvýšením tlaku v plicnici, v malém plicním oběhu. Popsána byla již v roce 1891 Rombergem jako skleróza plicních tepen. Od té doby prošlo názvosloví pro onemocnění plicní cirkulace řadou změn. V roce 1951 byl použit poprvé název primární plicní hypertenze pro onemocnění plicního oběhu bez zjevné příčiny a sekundární plicní hypertenze pro onemocnění se známou příčinou. (1)

Zvýšený krevní tlak v plicnici – plicní hypertenze (PH) v tzv. malém plicním oběhu vzniká při onemocnění plicních cév, plic a srdce. Představuje skupinu chorob – syndrom, který se projevuje dušností, sníženou tolerancí při fyzické zátěži, pravostranným srdečním selháním a zvýšením středního tlaku v plicnici nad 25 mm Hg v klidu, nad 30 mm Hg při zátěži.

Podle výšky plicního tlaku a reakce srdce na zvýšený tlak dělíme hypertenzi na 1. latentní, kdy střední tlak v plicnici je v klidu menší než 25 mm Hg, ale při zátěži se zvýší nad 30 mm Hg, 2. lehkou plicní hypertenzi, když střední tlak měřený v klidu je nad 25-35 mm Hg, 3. středně těžkou 36-45 mm Hg a 4. těžkou s tlakem v plicnici nad 46 - 60 a více mm Hg.

První mezinárodní klasifikace byla vytvořena na setkání pracovní skupiny expertů v roce 1973 v Ženevě. Vycházela z tehdejších poznatků o onemocnění plicních cév. Od té doby došlo k rozlišení plicní arteriální hypertenze od plicní žilní hypertenze (2). V roce 1998 vznikla tzv. Evianská nomenklatura PH, kde bylo opuštěno označení „sekundární“ PH a byl kladen důraz na funkční klasifikaci (3,4).

Avšak již v roce 2003 byla navržena Benátská klinická klasifikace na 3. světové konferenci o PH, která dělí plicní hypertenzi do pěti kategorií:

1. Plicní arteriální idiopatická hypertenze (PAH) s neznámou příčinou a familiární PAH s prokázanou mutací genetickou a PAH ve spojení s některými vrozenými vadami srdce, cév, HIV infekcí, některými léky a toxiny. PAH při postižení plicních žil a nebo kapilár. PAH u novorozenců.
2. Plicní žilní hypertenze při postižení levého srdce (srdečního svalu nebo chlopní).

3. Plicní arteriální hypertenze při plicních onemocnění nebo při chronickém nedostatku kyslíku. Nejčastěji chronická obstrukční plicní nemoc.
4. Plicní arteriální hypertenze při trombotické nebo embolické nemoci, obstrukci plicních tepen trombem nebo nádorem.
5. Plicní hypertenze z jiných příčin (např. při sarkoidóze, hystiocytóze plic aj.) (5).

Hlavní změnou v doposud používané klasifikaci PH je vyřazení pojmu primární plicní hypertenze, která je v Benátské klasifikaci nahrazena označením idiopatická PAH, a zavedení pojmu familiární PAH. Důvodem ke změně je snaha o přesnější označení onemocnění v souladu s vývojem nových poznatků o patogenезi a klinické manifestaci onemocnění.

Výskyt

Výskyt chronické plicní hypertenze v populaci není přesně znám, závisí na individuálních, lokálních a také zeměpisných podmínkách.

Roční incidence idiopatické a familiární plicní hypertenze (PAH) v západní populaci se odhaduje na 1 až 2 případy na 1 milion obyvatel za rok. Ženy jsou 1,7krát postiženy častěji než muži. Průměrný věk nemocných je 35- 40 let. V 60% to je PAH familiární, ve 25% idiopatická PAH. U zánětlivých onemocnění cév, tzv. vaskulitid, se s plicní hypertenzí setkáváme u systémové sklerodermie v 6 - 60%, u lupus erythematodes v 4 - 14%, u nemocných s revmatoidní artritidou ve 20%. V malém procentu v souvislosti s užíváním anorektik aminorexfuramatu, později fenfluraminu a dexfenfluraminu již po několika týdnech až šestiměsíčním užívání. První epidemie byly pozorovány v západních evropských zemích v 60. letech minulého století. Dnes se předpokládá, že anorektika představují jen rizikový faktor PAH u senzitivních jedinců. PH v souvislosti s infekcí HIV se vyskytuje asi v 0,5% (6,7).

Dříve nazývaná sekundární chronická PH známých příčin se vyskytuje asi u 20 - 30 nemocných na 1 milion obyvatel za rok. Nejčastěji je způsobená chronickým nedostatkem kyslíku – hypoxií, především chronickou obstrukční plicní nemocí v 8 - 10%. U nemocných s intersticiálním plicním procesem, jež vede k restrikci plic, je v terminálním stadiu PH pozorována u 60-70% případů. Dále plicní hypertenze, která vzniká při chronické tromboembolické nemoci plicních tepen 0,5 - 1% a PH z jiných známých příčin např. u nemocných s jaterní cirhózou ve 2 - 5%. (8).

Patofyziologie

Na rozvoji plicní hypertenze, při které dochází k rekonstrukci plicního cévního řečiště, se podílí řada faktorů zevního prostředí, nejčastěji akutní

nebo chronická hypoxie, některá systémová onemocnění, některá farmaka, infekce a změny genetické.

Patofyziologická klasifikace rozděluje PH na prekapilární – nejčastěji PH hypoxická, dále restriční a obstrukční (zvýšený tlak v plicnici a normální tlak v zaklínění), PH postkapilární, přenesená z levé síně při levostřanném srdečním selhání nebo při poškození dvojčipé chlopně – při mitrálních vadách (zvýšený tlak v plicnici i v zaklínění) a hyperkinetickou při zvýšené srdeční frekvenci a zvýšeném minutovém srdečním výdeji.

Za klíč v patofyziologii plicní hypertenze se považuje onemocnění plicních tepen, poškození vnitřní výstelky, tzv. endoteliální dysfunkce, a zesílení, ztuhnutí – remodelace cévní stěny, střední svalové vrstvy tepny tzv. medie. Tyto změny vedou spolu s některými chorobami srdce a plic nejdříve k poruchám funkčním a později k změnám morfologickým, k zvýšení tlaku v samotné plicnici a plicních tepnách. Trvá-li příčina, nejčastěji hypoxie, změny na plicních tepnách mají progresivní charakter, dochází k bujení a růstu endoteliálních buněk, k tzv. proliferaci, obliteraci až obstrukci plicního cévního řečiště, k zvyšující se plicní cévní rezistenci, plicní hypertenzi (9).

Nezadržitelný progresivní charakter má doposud idiopatická PAH nebo familiární PAH. Rozvoj je pravděpodobně dán kombinací genetických a vnějších faktorů, kde při genetické analýze rodin je za hypertenzi odpovědný gen lokalizovaný na dlouhém raménku 2. chromozomu 2q33. Onemocnění je u PAH dáváno do souvislosti s heterozygotní mutací genu pro receptor BMPR II (bone morphogenetic protein) až u 26%. Dědičnost je autozomálně dominantní s neúplnou penetrací (10).

Tam, kde je známa příčina, u sekundárních PH, je možné při včasné diagnostice PH ovlivnit: např. při tromboembolických příhodách nebo chronické obstrukční chorobě bronchopulmonální, kdy léčíme základní chorobu.

Prvotní změny tzv. remodelace cévní stěny u sekundárních PH mohou způsobit např. mechanický cévní stres (náhlé zvýšení tlaku při plicní embolizaci), chronický nedostatek kyslíku, restrikce plicního řečiště či u PAH humorální mediátory, kdy je příčinou porucha rovnováhy mezi vazokontričními a vazodilatačními působky.

U PAH dochází k nerovnováze mezi prostaglandínem s vazodilatačním účinkem a převládajícím tromboxanem, který vede k vazokonstrikci cév. Nepříznivě vazokonstrikčně působí také endotelin, katecholaminy, serotonin a některé cytokiny. V konečném důsledku těchto změn dochází k hypertrofii a proliferaci buněk hladkého svalstva, k dysfunkci a proliferaci vnitřní cévní výstelky endotelu, k zvýšení periferní plicní cévní rezistence a trvalému zvýšení plicního tlaku – PH.

Akutní i chronické zvýšení tlaku v plicních cévách, jakýmkoliv uvedeným mechanismem, vede k hypertrofii pravé srdeční komory, její dilataci a nakonec k jejímu selhání (11).

Klinický obraz

Onemocnění je v počátečních stádiích PH klinicky němé. Příznaky jsou nespecifické a projevují se až při zvýšení tlaku v plicnici na dvojnásobek. Nejčasnějším příznakem PH je zhoršující se dušnost a únavnost, nejdříve při fyzické námaze a později i v klidu. V pokročilém stadiu mohou objevit bolesti na hrudi při námaze, snižující se tolerance k fyzické zátěži, závraťe, kašel, náhlá mdloba nebo synkopa. Z objektivních známek příznaky pravostranného srdečního selhání – cor pulmonale – to je zrychlená srdeční a dechová frekvence, zvýšená naplně krčních žil, promodralé sliznice rtů – cyanóza. Známkou pokročilého onemocnění je přítomnost zvětšených jater a otoky dolních končetin. Dále je pozorována snížená saturace kyslíku v krvi, ultrazvukem detekovaná hypertrofie a později i dilatace pravostranných srdečních oddílů, zvýšený tlak v plicních cévách (12).

Diagnostika

Cílem je včasná diagnóza: co nejdříve od podezření na PH, od prvních příznaků PH potvrdit nebo vyloučit PH a stanovit její příčinu a závažnost.

V posledních letech došlo k nebyvalému rozvoji především neinvazivních vyšetřovacích metod, které jsou v současné době metodami prvé volby a často nahrazují metody invazivní. Je to především ultrazvukové dopplerovské echokardiografické vyšetření, které posoudí velikost srdce, tvar a sílu stěny, hypertrofii pravé komory. Vyloučí zkratovou vadu mezi pravým a levým srdcem a postižení chlopňového systému jako možnou příčinu žilní PH. Odhadne dopplerovskou echografickou technikou systolický tlak v plicnici z vrcholového gradientu trikuspidální regurgitace a stupeň plicní hypertenze. K prognosticky nepříznivým ukazatelům patří rozšíření – dilatace – pravé komory a síně a přítomnost osrdečnickového výpotku. U symptomatických nemocných s hraničními tlaky může být závažná PH odhalena zátěžovým echokardiografickým vyšetřením. Další nepostrádatelnou metodou je elektrokardiografie, která je považována za nezávislý negativní prognostický faktor při přítomnosti EKG známek hypertrofie pravé komory a pravé síně se současně zvýšenou srdeční frekvencí. Na rentgenu plic můžeme posoudit, tvar srdečního stínu, šířku kmene plicnice eventuálně její dilataci, redukcii plicní cévní kresby u PAH. Z izotopových metod je cennou neinvazivní metodou v diagnostice plicní embolie a chronické tromboembolické PH ventilační a perfuzní scintigrafie plic. Počítačová tomografie a nukleární magnetická rezonance jsou jednou z nejmodernějších diagnostických metod, které dovolují posoudit nejen morfologické, ale i některé funkční parametry plicního oběhu. Má význam především při podezření na plicní embolii. Donedávna tak uniklo pozornosti více než 30% plicních embolizací. Funkční vyšetření plic je zásadní pro odlišení podílu onemocnění dýchacích cest.

Z invazivních vyšetření je zlatým standartem k stanovení PH pravostřední srdeční katetrizace. Posoudí hemodynamické parametry v pravostředních srdečních oddílech, hodnoty tlaku v plicních cévách a rozliší PH prekapilární od žilní postkapilární. Další dnes již klasickou invazivní metodou je angiografie, nezbytná k přesné diagnóze chronické tromboembolické PH před chirurgickým odstraněním trombu – endarterektomií. Jako jediná metoda pomáhá odlišit chronickou tromboembolickou PH od PAH, kde nejsou patrné kolaterální plicní kapiláry. Při diagnostických rozpacích, zda se jedná o zánětlivé poškození tepen, vaskulitidu nebo intericiální plicní proces jako příčina PH, je indikována plicní biopsie.

V poslední době se pro posouzení prognózy a stupně plicní hypertenze používá zátěžový test šestimínutové chůze, polysomnografie u nemocných s podezřením na syndrom obstrukční spánkové apnoe a některé další laboratorní testy (vyšetření serologická, autoprotilátek, D-dimery, CRP, HIV...).(10)

Léčba

Strategie léčby PH se odvíjí od příčin, které PH způsobují. Nejdůležitější je PH včas rozpoznat a stanovit správnou diagnózu.

Nejčastější příčinou hypoxické formy PH je chronická obstrukční choroba bronchopulmonální, opakovaný zánět průdušek. Tam je třeba léčit infekci antibiotiky, podávat léky pro uvolňování hlenu (expektorancia) a zlepšovat ventilaci plic, aplikovat bronchodilatacia, podávat kyslík. (13,14)

Vaskulární forma PH je způsobena mechanickou obstrukcí plicního řečiště krevním vmetkem, nejčastěji opěťovanou plicní embolizací. Moderní léčba heparinem nebo léky rozpouštějící krevní vmetky (trombolytika) dovolují zachránit nemocného nejen před selháním pravého srdce nebo náhlou smrtí, ale i před přetrvávající PH. Některé formy chronické PH způsobené trombem v cévním řečišti lze také léčit chirurgickou endarterektomií, při které zjištěný trombus lze z plicnice odstranit a tak významně zlepšit průtok plicemi a snížit PH (15). Dlouhodobá prevence antikoagulační léčbou pak zamezuje opakování tromboembolickým příhodám.

Restriktivní forma PH při nejružnějších plicních onemocněních např. silikózu, tuberkulózu, po operacích plic, pro nádorové onemocnění plic, kdy dochází k více než 50% restrikci plicního řečiště, je léčba velmi obtížná a spočívá většinou v léčbě symptomatické, aplikaci kyslíku, úpravě denního režimu a stylu života.

Největšího pokroku v posledním desetiletí dosáhla léčba idiopatické PAH. Až do osmdesátých let minulého století znamenalo stanovení diagnózy PAH odhad pravděpodobného přežití průměrně kolem 2,8 roku (5). PAH je onemocněním nevléčitelným, ale v současné době díky pokroku

ve farmakoterapii léčitelným, takže prognóza nemocných se podstatně zlepšila.

V léčení PAH se používá jak klasická konvenční tak speciální nekonvenční léčba.

Konvenční vasodilatační léčba PAH spočívá v aplikaci blokátorů vápníkových antagonistů, podávání antikoagulancií, diuretik a léčbě kyslíkem aj. (16)

Nemocní s hemodynamicky významnou PAH jsou léčeni ve speciálních centrech, kde je jim umožněna nejmodernější komplexní léčba včetně plicní rehabilitace. Tato nekonvenční léčba spočívá v aplikaci nejnovějších vasodilatačních působků, prostanoidů (analog prostacyklinu, epoprostenol, treprostinil, iloprost, beroprost), antagonistů endotelinových receptorů (duální antagonist receptoru pro entotelin, bosentan), inhalací oxidu dusného (NO). Zkouší se také inhibitor fosfodiesterázy 5 sildenafil a kombináční léčba, jež umožňuje postihnout více patogenetických mechanismů PAH. Hlavní účinek těchto léků je vazodilatační, antiproliferační, antifibrotický a protizánětlivý. Tato léčba je soustředována ve speciálních centrech u nemocných s pokročilou dechovou nedostatečností i při minimální námaze nebo v klidu. Výsledky posledních studií potvrzují zlepšení kvality života, prodloužení doby klinického zlepšení a echokardiograficky prokázané zlepšení srdeční funkce pravé i levé komory. V dlouhodobých studiích s bosentanem u idiopatické PAH Hooper udává pravděpodobnost přežití v prvním roce 93% v druhém 81% ve třetím 79,9% (17). Podobně Provencher udává, že bez klinického zhoršení zůstalo v prvním roce 61%, ve druhém 44% nemocných léčených bosentanem (18).

Tam, kde je farmakologická léčba neúčinná, je u vybraných nemocných indikována katetrizační paliativní léčba balonkovou atriální septostomií, vytvořením arteficiálního pravolevého zkratu, čímž se sníží PH.

Po vyčerpání všech léčebných možností u nemocných v terminálním stadiu PAH je indikována transplantace plic.

Na závěr lze konstatovat, že zkoumání problematiky PH v posledních letech značně pokročilo. Zatímco před 10 lety zůstávala PAH nediodagnostikována a neléčena, rychle vedla zejména k srdečnímu selhání a k smrti, tak dnes díky pokrokům v poznání příčin a mechanismů PH, pokrokům v diagnostických metodách a léčbě je sice PAH nevléčitelná, ale ve specializovaných centrech dobře kontrolována.

Literatura:

1. Dresdale D. T., Schulz M., Nichron R. J., Primary pulmonary hypertension: Clinical and hemodynamic study *Am. J. Med.* 1951, 686-705.
2. Hatano S., Strasser T., Primary pulmonary hypertension. Report of WHO meeting. Geneve. 1975.

3. Rich S., Dantzker D. R., Ayres S. M., et al. Primary pulmonary hypertension: executive summary from the world symposium on Primary Pulmonary Hypertension 1998, Evian, France, 6-10 September 1998.
4. Widimský J., Světové sympozium o primární plicní hypertenzi 1998. *Cor at Vasa* 1999, 41: K68-K70.
5. Simoonneau G., Galie N., Rubin L. J., et al. Clinical Clasifiction of pulmonary hypertension. *J. Am. Coll. Cardiol.* 2004,43:5S-12S.
6. Archer S., Rich S., Primary pulmonary hypertension. *Circulation* 2000, 102:2781-2791.
7. Bibová J., Hampl V., Anorektika a plicní hypertenze. *Čas. Lék. Čes.* 2000, 139: 67-70.
8. Widimský J. sen., Etiologie a patogeneze plicní arteriální hypertenze. *Cor Vasa* 2006, 48, 3.: 108-113.
9. Farber H. W., Lescalzo J., Pulmonary arterial hypertension. Review article. *N. Engl. J. Med.* 2004, 351: 1655-65.
10. Hubert M., Deng Z., Simonneau G., et al. BMPR2 germline mutations in pulmonary hypertension associated with fenfluramine derivatives. *Eur. Respir. J.* 2002, 20(3): 518-523.
11. Jansa P., Ambrož D., Paleček T., Poláček P., Marešová J., Jelínková L., Aschermann M., Linhart A., Plicní arteriální hypertenze. *Kardiol Rev.* 2007, 9,(3): 145-153.
12. Rubin L. J., Primary pulmonary hypertension. *Chest* 1993, 104: 236-250.
13. Baarends E. M., Shols A. M., Mistery R., Wouters E. F., Peak exercise response in relation to tissue depletion in patients with chronic obstructive pulmonary disease. *Eur. Respir. J.* 1997, 10: 2807-2813.
14. Zindr V., Chronická obstrukční plicní nemoc-význam včasné diagnózy a léčby, *Interní Med.* 2006, 6: 274-279.
15. Jansa P., Lindner J., Mayer E., et al. Chronická tromboembolická plicní nemoc. *Interv. Akut. Kardiol.* 2007,(Suppl.B): B34-B38.
16. Sitbon O., Humbert M., Jais X., et al. Long-term response to calcium channel blokckers in idiopathic pulmonary arterial hypertension. *Circulation* 2005, 111:3105-3111.
17. Hoeper M. M., Drug treatment of pulmonary arterial hypertension. Current and future agents. *Drugs* 2005, 65:1337-1354.
18. Provencher S., Sitbon O., Humbert M., et al. Long-term outcome with first-line bosentan therapy in idiopathic pulmonary arterial hypertension. *Eur. Heart J.* 2006, 27:589-595

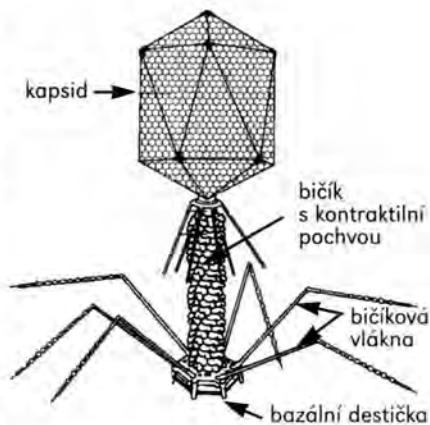
Bakteriofágy a fágové lytické enzymy: naděje v léčbě bakteriálních infekcí

LUDĚK EYER

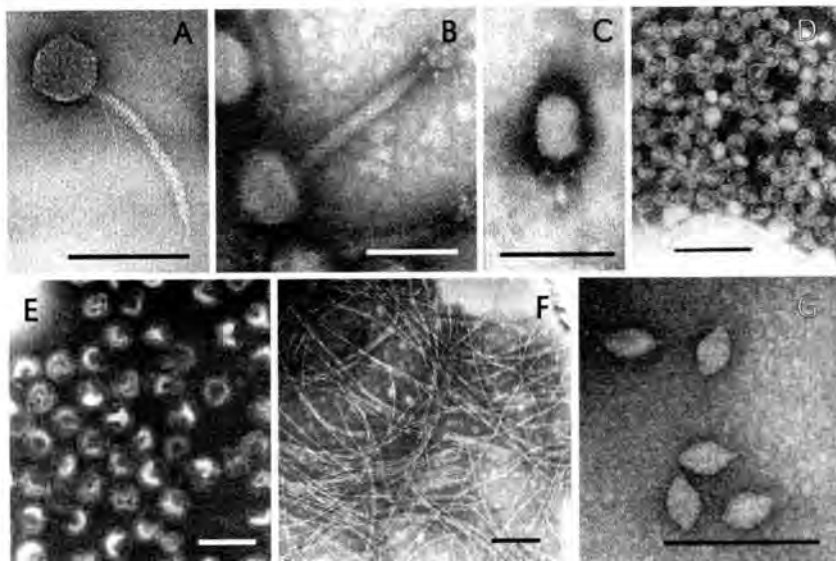
Úvod

Bakteriofágy (fágy) jsou viry napadající buňky bakterií. Odhaduje se, že v biosféře je přítomno až 10^{31} fágových částic. Fágy jsou proto zřejmě nejpočetnější formy života na Zemi. Byly objeveny začátkem 20. století nezávisle dvěma badateli, Angličanem F. W. Twortem a Kanadčanem F. H. d'Herellem. Na základě tvaru, typu genomové nukleové kyseliny (genom je soubor genů organismu), spektra hostitelů a sérologických vlastností lze dosud známé fágy rozdělit do 14 čeledí. Dnes převládají tendence klasifikovat fágy podle molekulárních charakteristik, zejména podle podobnosti sekvencí DNA.

Mezi nejvíce prostudované fágy patří zástupci čeledí *Siphoviridae*, *Myoviridae* a *Podoviridae*, které řadíme do společného řádu *Caudovirales*. Viriony těchto bakteriofágů jsou tvořeny kapsidem, což je proteinový obal tvaru ikosaedru (pravidelného dvacetistěnu), v němž se nachází genomová DNA, a bičíkem, který se u jednotlivých čeledí liší velikostí a strukturou. Fágy čeledi *Myoviridae* (např. fág T4) mají bičík opatřený kontraktilní pochvou, která umožňuje injekci fágové DNA do hostitelské buňky. Součástí bičíků těchto fágů jsou rovněž bičíková vlákna a bazální destička (obr. 1). Fágy čeledi *Siphoviridae* (např. fág λ) postrádají kontraktilní pochvu a jejich bičík je dlouhý, tenký a flexibilní, kdežto bičík zástupců čeledi *Podoviridae* (např. fág T7) je nápadně krátký. Fágy ostatních čeledí vykazují velmi různorodou morfolonii: čeleď *Inoviridae* zahrnuje vláknité fágy, do čeledi *Tectiviridae* a *Leviviridae* náleží fágy připomínající tvarem viry živočišných buněk, zatímco fágy čeledi *Fuselloviridae* mají oválný tvar (obr. 2).

Obr. 1. Struktura bakteriofága
čeledi *Myoviridae*
(fág T4 infikující *Escherichia coli*)

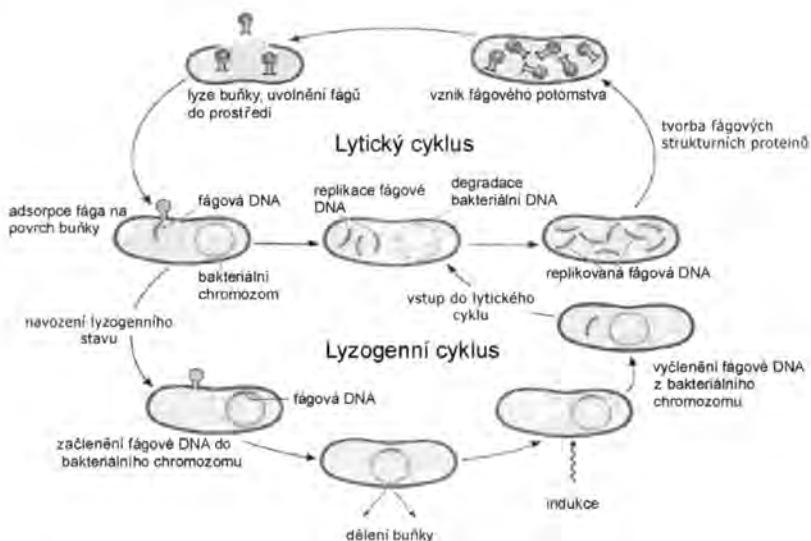
Obr. 2. Základní tvary bakteriofágů.

A – čeleď *Siphoviridae* (fág λ *E. coli*), B – čeleď *Myoviridae* (stafylokokový fág 812), C – čeleď *Podoviridae* (bacilový fág GA1), D – čeleď *Leviviridae* (enterobakteriální fág MS2), E – čeleď *Tectiviridae* (fág PRD1 *E. coli*), F – čeleď *Inoviridae* (fág H75 infikující rod *Thermus*), G – čeleď *Fuselloviridae* (fág SSV1 infikující rod *Sulfolobus*).
Úsečka představuje délku 100 nm.

Bakteriofágy jsou při své reprodukci zcela závislé na hostitelské buňce. Jsou to tedy typičtí intracelulární parazité. Reprodukční cyklus bakteriofágů začíná specifickým navázáním (adsorpcí) na receptor, který se nachází na povrchu bakteriální buňky. Adsorpce je uskutečňována prostřednictvím bičíkových vláken a bazální destičky. Následuje injekce fágové nukleové kyseliny dovnitř buňky, kde dochází k její replikaci (vytvoření mnoha identických kopií) a k tvorbě fágových proteinů. Infekce je zakončena uvolněním fágového potomstva z hostitelské buňky. Na základě typu reprodukčního cyklu rozlišujeme fágy virulentní a mírné. Virulentní fágy končí infekci úplným rozpadem hostitelské buňky, tzv. lyzí, zatímco mírné fágy začleňují svou genomovou DNA do genomu bakterie (tzv. lyzogenizace), což vede v některých případech ke změnám vlastností bakteriální buňky (obr. 3).

Využití bakteriofágů

Snadná a rychlá kultivovatelnost v laboratorních podmínkách, neinfekčnost pro člověka a malé rozměry genomů bakteriofágů vedly k jejich širokému využití pro nejrůznější účely v rozmanitých biologických a biomedicínských oborech. Bakteriofágy sloužily k objasňování zásadních principů v molekulár-

Obr. 3. Reprodukční cyklus bakteriofága

ni biologií; na fágu λ byly studovány mechanismy regulace genové exprese a jeho imunitní represor (protein udržující fágovou DNA začleněnou do genu hostitele) se stal modelem při studiu interakcí proteinů s DNA. V progresivně se rozvíjejících metodách genového inženýrství se často operuje s vláknitými fágy čeledi *Inoviridae*, zejména v technikách tzv. fágového displeje (exprese cizorodých proteinů, např. protilátek, jejich zakomponování do povrchu bakteriofága a následná detekce). S nástupem metod umožňujících stanovení sekvence DNA byly některé jednoduché fágy s malým genomem, především ϕ X174, využívány pro zjištění prvních kompletních genomových sekvencí. V mikrobiologii bývaly pomocí fágů rozlišovány bakteriální kmeny, což je označováno jako fagotypizace. Příkladem jsou fágy mezinárodní typizační řady pro fagotypizaci kmenů rodu *Staphylococcus*. Virulentní bakteriofágy s extrémně širokým rozmezím hostitelů (tzv. polyvalentní fágy) jsou ideálními kandidáty pro využití při léčbě bakteriálních infekcí, pro tzv. fágovou terapii.

Fágová terapie

Myšlenka využít fágy jako přirozené bakteriální parazity k léčbě infekcí se zrodila krátce po objevu bakteriofágů. Avšak pro nejednoznačnost dosažených výsledků, omezené znalosti biologie bakteriofágů a později kvůli objevu antibiotik se od výzkumů fágové terapie na Západě postupně upustilo. Veškeré klinické studie pak probíhaly převážně ve východní Evropě – v bývalém Sovět-

ském svazu (Eliavův ústav v Tbilisi), Polsku (Hirszfeldův ústav imunologie a experimentální terapie ve Wrocławu) a Československu (Biofyzikální ústav AVČR v Brně). V těchto zemích bylo používání fágových preparátů poměrně rozšířené a většina poznatků o aplikaci, možnostech využití, výhodách a rizicích fágové terapie vycházela z empirických zkušeností.

Protože se v dnešní době stále častěji setkáváme s kmeny patogenních bakterií rezistentních na většinu používaných antibiotik, prochází fágová terapie svou renesancí. Oproti léčbě běžnými antibiotiky vykazuje fágová terapie řadu odlišností. Některé z nich jsou výhodou, jiné spíše komplikujícím faktorem. Velkou předností bakteriofágů je jejich schopnost pomnožovat se v místě infekce, kde se nacházejí buňky hostitelského bakteriálního kmene. Ke svému hostiteli jsou fágy striktně specifické, neovlivňují tak přirozenou mikroflóru v orgánech pacienta. Jejich používání nevede ve většině případů k závažným vedlejším účinkům, s nimiž se setkáváme v hojné míře u antibiotik. V neposlední řadě je třeba uvést, že vyhledání nového terapeutického fága proti bakteriálnímu kmeni rezistentnímu na antibiotika je mnohem rychlejší a levnější než vývoj nových druhů antibiotik.

V humánní medicíně byly bakteriofágy již dříve hojně využívány pro léčbu infekcí vyvolaných rody *Escherichia*, *Klebsiella*, *Proteus*, *Pseudomonas*, *Salmonella*, *Shigella* nebo *Staphylococcus*, kterými byly postiženy různé tkáně a orgány. S úspěchem jimi byla léčena dyzentérie, septikémie, meningitida, infekce dýchacích cest, pneumonie, abscesy vnitřních orgánů a řada dalších chorob. Léčba pomocí bakteriofágů je provázena celkovým zlepšováním zdravotního stavu a postupným mizením patogenních bakterií z místa infekce. Míra úspěchu léčby závisí na věku pacienta a závažnosti choroby.

Dnes se velmi často používají pro léčbu těžkých infekcí směsi vysoce virulentních fágů, schopných lyzovat různé bakteriální druhy. Jedním z příkladů je preparát PhageBioDerm, vyvinutý v Tbilisi, používaný k léčbě nehojících se žilních vředů a kožních infekcí. Je složen z biodegradovatelného netoxického polymeru, který obsahuje směs fágů schopných usmrcovat široké spektrum bakterií a dále je impregnován antibiotiky, analgetiky (látkami tišícími bolest) a lytickými enzymy. Jiný preparát, Intestiphage, obsahuje 23 různých fágů lyzujících vysoký počet enterobakterií.

Vzrůstající požadavky na bezpečnost a minimalizaci rizik spojených s aplikací fágových preparátů vedou v současnosti k jejich intenzivnímu testování na zvířecích modelech, zejména na myších, kuřatech a skotu. Testovány jsou především bakteriofágy vhodné k léčbě a prevenci infekcí vyvolaných rody *Acinetobacter*, *Pseudomonas*, *Salmonella*, *Staphylococcus* nebo *Vibrio*. Z experimentů provedených na zvířecích modelech jednoznačně vyplývá, že aplikace fágů vede k prevenci onemocnění, snížení mortality zvířat nebo redukci či vymizení patogenních bakterií z organismu. Účinná dávka terapeutických fágů závisí na druhu fága a na konkrétním kmeni patogenní bakterie.

Pro zajištění maximální bezpečnosti fágových preparátů je rovněž nezbytné studovat interakce fága s vnitřním prostředím organismu pacienta. Četnými

studii bylo prokázáno, že po aplikaci terapeutického preparátu jsou bakteriofágy schopny pronikat do krevního řečiště a šířit se do různých typů tkání, kde jsou napadány složkami imunitního systému. Pro fágovou terapii je interakce imunitního systému s fágovými částicemi nežádoucím jevem, neboť vede k snížení počtu terapeutických fágů v organismu. Zejména vazba protilátek na povrch fágových částic může vést k jejich inaktivaci nebo omezení lytických schopností. K značným ztrátám fágů dochází rovněž v prostředí s extrémními podmínkami, např. uvnitř žaludku některých saveců včetně člověka, kde nízké pH vede k destrukci fágových částic.

Omezené přežívání bakteriofágů v prostředí makroorganismu není jedinou nevýhodou fágové terapie založené na kompletních (neporušených) fágových částicích. Mezi další patří např. vývoj rezistentních kmenů na daný typ bakteriofága nebo možnost vzniku toxického šoku při uvolnění vnitřního obsahu bakteriálních buněk v důsledku lyze způsobené fágem. Proto se jeví jako perspektivní používat pro fágovou terapii místo kompletních fágových částic izolované a purifikované (přečištěné) fágové proteiny s baktericidním účinkem. K takovým patří např. fágové proteiny blokuující replikaci bakteriální DNA, které zajišťují přednostní expresi fágových genů. Tyto proteiny nemohou pro svoji značnou velikost volně difundovat dovnitř bakteriálních buněk, což komplikuje jejich terapeutické využití. Mohou však být nahrazeny syntetickými nízkomolekulárními sloučeninami, které snadno pronikají přes buněčnou membránu patogenních bakterií a nejsou toxické pro člověka. K proteinům, které skýtají obrovský terapeutický potenciál, patří zejména fágové lytické enzymy, jejichž baktericidní účinek je založen na rozkladu bakteriální buněčné stěny, což má za následek úplný rozpad (lyzi) buňky.

Fágové lytické enzymy

Bakteriální buněčná stěna představuje velmi účinnou ochranu buňky před nežádoucími vnějšími vlivy. Vyjádřeno chemickou terminologií, je tvořena peptidoglykanem (mureinem), který je složen z řetězců glykanu, tvořených N-acetylglukozaminem a kyselinou N-acetylmuramovou, spojených vzájemně krátkými oligopeptidy. Vytváří kolem bakteriální buňky uzavřenou strukturu podobnou síti, mechanicky ji zpevňuje a určuje její tvar.

Bakteriofágy produkují řadu enzymů schopných narušit bakteriální buněčnou stěnu. Tyto lytické enzymy se uplatňují jednak na začátku infekce bakteriální buňky, přičemž vytvářejí v buněčné stěně drobné otvory (léze), kterými dovnitř buňky proniká fágová genomová nukleová kyselina. Druhá skupina fágových lytických enzymů působí na konci reprodukčního cyklu fága, kdy se fágové potomstvo uvolňuje z hostitelské buňky. Tyto enzymy způsobují rozsáhlou degradaci peptidoglykanu, která má za následek lyzi bakteriální buňky.

Fágové lytické enzymy působící na začátku infekce bakteriální buňky

Tyto proteiny se vyskytují jako strukturní součásti fágového bičíku nebo byly nalezeny uvnitř kapsidu. Jsou využívány pro tvorbu drobných lézí v bakteriální buněčné stěně, které slouží jako vstupní brána pro injikovanou fágovou DNA. Nejvíce jsou prostudovány u fága T4. Již v 60. letech bylo pozorováno, že viriony tohoto fága vykazují lytickou aktivitu. Adsorpce více než 50 fágových částic na 1 buňku vyvolá lyzi, aniž by proběhlo pomnožení fága uvnitř buňky. Lytický enzym fága T4 je lokalizován na bazální destičce.

Podobné proteiny byly nalezeny i u dalších fágů. Uvnitř kapsidu fága T7 se nachází lytický protein, který se po adsorpci dostává do koncové struktury bičíku, kde interaguje s peptidoglykanem infikované bakterie. Tento protein je využíván pouze za určitých podmínek, např. jsou-li hostitelské buňky kultivovány při nižší teplotě (20 °C). Není tedy pro fágovou infekci zcela nezbytný.

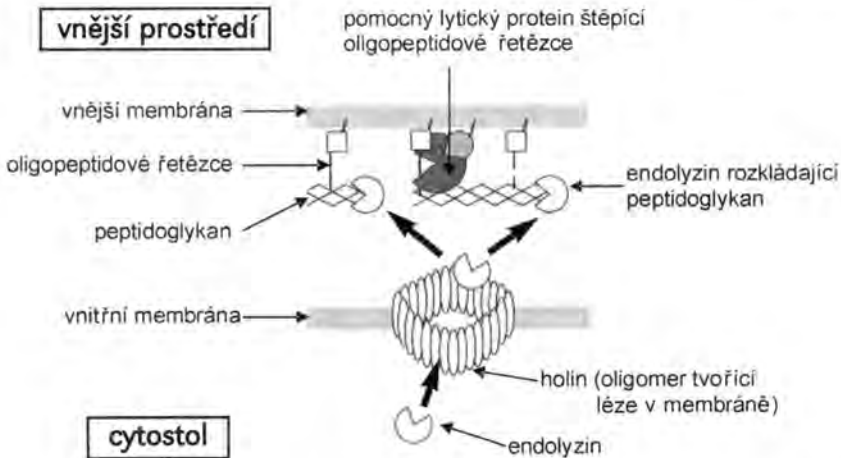
Součástí virionu fága ϕ KMV, jehož hostitelem je *Pseudomonas aeruginosa*, je vysoce termostabilní lytický protein, rezistentní k teplotám do 100 °C. Taková vlastnost nebyla dosud u ostatních fágových lytických enzymů popsána a činí jej vhodným pro využití v technologiích konzervace potravin.

Lytické enzymy uplatňované na konci reprodukčního cyklu fága

Fágy, jejichž genomem je dvouřetězcová DNA, degradují peptidoglykan v bakteriální buněčné stěně pomocí muralytického enzymu, označovaného jako endolyzin. Tento protein není součástí fágového virionu, hromadí se v hostitelské buňce. Jeho funkce je úzce spjata s dalším proteinem, holinem, který je zabudováván do vnitřní membrány gram-negativních bakterií*. Holin je oligomerní protein (složený z několika shodných částí, tzv. monomerů) tvořící v membráně léze, kterými může endolyzin pronikat k buněčné stěně a napadat peptidoglykan (obr. 4). U mnohých fágů je též produkován inhibitor holinu, který za určitých podmínek blokuje jeho aktivitu a funguje tak jako regulátor lyze. Některé fágy vytváří rovněž pomocné lytické proteiny, které pravděpodobně degradují oligopeptidové řetězce peptidoglykanu. U fágů s dvouřetězcovou DNA jsou všechny geny kódující lytické proteiny seskupeny pohromadě v tzv. lytickém modulu.

Malé, jednoduché virulentní fágy, jejichž genomem je jednořetězcová DNA nebo RNA, postrádají klasický lytický modul, místo něj mají pouze jeden gen kódující samostatný lytický protein. Tento gen bývá začleněn mezi geny odpovídající za fágovou morfogenezi (tvorbu virionu). Názorným příkladem je lytický enzym fága ϕ X174, což je protein způsobující lyzi dělicích se buněk,

* Gram-negativní bakterie mají buněčnou stěnu tvořenou vrstvou peptidoglykanu, která je na rozdíl od gram-pozitivních bakterií kryta vnější membránou. Vnitřní membrána je membránou plazmatickou.

Obr. 4. Degradace buněčné stěny gram-negativních bakterií fágovým endolysinem za spoluúčasti holinu a pomocných lytických proteinů.
Tučné šipky vyznačují směr šíření endolysinu z cytosolu k buněčné stěně.

u nichž blokuje tvorbu buněčného septa (přepážky mezi dvěma dělicími se buňkami). Svým účinkem připomíná penicilinová antibiotika. Schopnost fágových lytických enzymů destruovat bakteriální buněčnou stěnu může být využita pro terapeutické účely nebo při ochraně potravin a zemědělských produktů před kontaminujícími bakteriemi.

Využití fágových lytických enzymů

Fágové lytické enzymy jsou vhodné jako antibakteriální agens zejména z následujících důvodů: (i) u pokusných zvířat imunizovaných těmito enzymy nebyla proti nim zaznamenána tvorba protilátek, (ii) nejsou pro příjemce toxické a (iii) opakované vystavení bakterií nízkým dávkám enzymu nevede ke vzniku rezistentních kmenů. Trochu kontroverzní vlastností fágových lytických enzymů je jejich vysoká specifita k buňkám hostitelských bakterií. To může být pro jejich terapeutické využití výhodné, neboť svým lytickým účinkem neovlivňují přirozenou mikroflóru pacienta, jak je již uvedeno výše. Na druhé straně však aplikace těchto enzymů vyžaduje velmi přesnou diagnostiku patogenního bakteriálního kmene.

Fágové lytické enzymy bývají používány zvláště pro odstraňování biofilmů (mnohvrstevných nárůstů bakterií, často chráněných hlenem, pouzdry nebo kapsulami) tvořených bakteriálními kmeny rezistentními na antibiotika (vyskytujícími se na povrchu medicínských implantátů – katétrů, endoprotéz atd.) nebo k destrukci pomalu rostoucích mikroorganismů či klíčových stadií (např. spór) zodpovídajících za chronické bakteriální infekce, které jsou často odol-

né k antibiotikům i fágům. K terapeutickým účelům mohou být rovněž využívány jejich deriváty, jež byly cíleně pozměněny mutacemi, čímž došlo k vylepšení jejich katalytických vlastností.

Jako velmi perspektivní se jeví používání fágových lytických enzymů pro dezinfekci sliznic od kolonizujících patogenů odpovědných za nosokomiální (nemocniční) a komunitní infekce. Prokázaly velmi slibný efekt při usmrcování buněk kmenů rodu *Streptococcus* (původců revmatické horečky, nekrotizujících fascitid, neonatálních infekcí) na respiračním epitelu, vagíně a v nosohltanu experimentálně infikovaných zvířat. V nedávné době byly izolovány a purifikovány fágové lytické enzymy proti antraxu (sněti slezinné) a enterokokové a pneumokokové septikémii. V boji proti infekcím se rovněž uplatňují endolyziny fágů infikujících bakteriální druhy *Enterococcus faecalis* (způsobující závažné infekce močového traktu, břicha a pánve) a *Clostridium perfringens* (původce nekrotizujících enteritid – střevních infekcí provázených vznikem břišních kolik a průjmem).

Fágové lytické enzymy nacházejí využití rovněž v zemědělství a potravinářství. Jedním z příkladů jsou lytické enzymy produkované kulturami *Lactococcus lactis* používané pro fermentaci mléka. Tyto proteiny usmrcují kmeny druhu *Listeria monocytogenes* kontaminující mléčné produkty. Při výrobě sýrů se používají geneticky pozměněné laktokokové kultury exprimující v určité fázi svého růstu fágový lytický enzym destruuující vlastní buňky; tím dochází k uvolnění nitrobuněčných enzymů, což má za následek zrychlené zrání sýrů. Fágové endolyziny byly rovněž využity k ochraně rostlin proti fytopatogenním druhům rodu *Erwinia*.

Studium polyvalentních fágů na Přírodovědecké fakultě MU

Jedno z předních pracovišť v ČR zabývající se výzkumem polyvalentních bakteriofágů je Laboratoř molekulární diagnostiky mikroorganismů na Ústavu experimentální biologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Výzkum stafylokokových fágů byl na tomto pracovišti zahájen již v 60. letech 20. století prof. S. Rosypalem a byl zaměřen zejména na izolaci fágových mutantů s rozšířeným rozmezím hostitelů. Dnes se touto problematikou úspěšně zabývá pracovní kolektiv vedený prof. J. Doškařem a dále tvořený doc. R. Pantůčkem a doc. V. Růžičkovou, který se zaměřuje na analýzu fágového genomu a proteomu, jak uvádí Pantůček (UNIVERSITAS; 39(02); 2007).

Závěr

Bakteriofágy, viry infikující bakterie, jsou nejpočetnějšími živými soustavami na naší planetě. Jejich schopnost usmrcovat bakteriální buňky může být využita v boji proti závažným infekcím, zejména takovým, které jsou vyvolány kmeny rezistentními na většinu známých antibiotik. Pro terapeutické účely

jsou vhodné rovněž některé purifikované fágové proteiny, zvláště lytické enzymy. Výzkum bakteriofágů otevírá nové možnosti a naděje na poli medicíny i jiných vědních oborů.

Redakci Universitas došlo

- Abstracts and Excursion Guides.** 17th International Workshop European Vegetation Survey. Ed. Milan Chytrý. Masaryk University Brno, 2008
- Absolvent základní školy.** Josef Maňák, Tomáš Janík (ed.). Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Abstracts and Application Manual.** Cytogenetic and Immunogenetic Workshop. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Aktuální proměny českých dějin umění.** Sborník z konference studentů doktorských programů dějin umění v ČR uskutečněné ve dnech 21.-23. dubna 2006. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Akutní leukémie.** Informace pro pacienty a jejich blízké. Markéta Protivánková, Jiří Vorlíček. Masarykova univerzita v Brně, 2008
- Annual Report.** Public Defender of Rights Czech Republic 2007. Masaryk University Brno, 2008
- Atletika 2007.** Vědecký sborník. Ed. Josef Michálek. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Antonín Bartoněk, Písmo a jazyk mykénské řečtiny (1400-1200 př. Kr.).** Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Blázek Ladislav a kol., Konkurenční schopnost podniků.** Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Brünner Heft zur Didaktik, Sprach- und Literaturwissenschaft III.** Pavel Váňa (ed.). Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Církevní archivy a fondy v České republice.** Editoři: Tomáš Černušák, Jiří Míhola. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Cykloturistika.** Jan Ondráček, Sylva Hřebíčková. Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Česká zahraniční politika: Aktéři, struktura, proces.** Michal Kofar, Martin Hrabálek (eds.). Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Didaktik des Deutschen als Fremdsprache in Lehre und Forschung.** Věra Janíková (ed.). Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Dny dětské endokrinologie 2008.** Brno- 25.-26. ledna 2008. Masarykova univerzita v Brně, 2008
- ECTS CREDITS-ECTS LABEL.** Workshop Proceedings. Edit.: Michal Radvan, Jan Neckář. Masarykova univerzita Brno, 2007
- Energetická bezpečnost a zájmy České republiky.** Břetislav Dančák, Jan Závěšický (eds.). Masarykova univerzita v Brně, 2007
- In Between Enthusiasm and Pragmatism: How to Construct Europe?** Ed.: Vladimír Gonéc. Masaryk University Brno, 2008
- FOLIA. Colloquium on Differential and Difference Equations, CDDE 2006.** Ondřej Došlý and Pavel Řehák (eds.). Masaryk University Brno, 2007
- Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku.** Masarykova univerzita v Brně, 2007
- Chronická lymfatická leukémie.** Informace pro pacienty a jejich blízké. Ivo Palásek, Michael Doubek, Jiří Vorlíček. Masarykova univerzita v Brně, 2008
- Chronická myeloidní leukémie.** Informace pro pacienty a jejich blízké. Markéta Protivánková, Jiří Vorlíček. Masarykova univerzita v Brně, 2008
- K sobě. K druhým. K profesi.** Teorie, programy a metody osobnostního a sociálního rozvoje pedagogických pracovníků. Jan Kolář, Bohumíra Lazarová (eds.). Masarykova univerzita Brno, 2008

Potíže s češtinou**Burčák a demižon**

MILAN JELÍNEK

Je doba, kdy obchody s vínem anebo přímo vinaři na stáncích prodávají burčák. Jeden z mých přátel, který mě zásobuje jazykovými problémy, položil mi otázku jak se burčák řekne spisovně. Považoval tedy název burčák za slovo lidové a předpokládal, že spisovná čeština má ve své zásobě nějaké slovo, které má statut prostředku spisovného. Jenže takové slovo nenajdeme.

Proč někteří lidé považují *burčák* za jméno lidové nebo je dokonce označují za dialektismus? Budeme-li tvrdit že to je výraz nářeční, musíme ho také do některé zeměpisné oblasti umístit. To však neodpovídá našim jazykovým zkušenostem. Slovo *burčák* je běžné na celém území češtiny a v našem jazyce marně pátráme po spisovném ekvivalentu.

V Malé československé encyklopedii z roku 1984 čteme tuto definici: je to „lidový název pro bouřlivě kvasící vinný mošt, kdy ještě převládá obsah cukru nad obsahem alkoholu“. A protože autor hesla chtěl vymezit dobu, kdy vinný mošt přechází kvašením v tekutinu s jinými vlastnostmi, připojil ještě časově podmínkovou větu: „Jakmile začíná převládat alkohol a kyseliny (vystupují z moštu), nazývá se takový kvasící mošt *řezák*.“

Slovu *řezák* připisujeme podobně jako slovu *burčák* zabarvení lidové, popř. hovorové. Vede nás k tomu způsob tvoření obou slov: příponu *-ák* pocítujeme ve spojení se slovesným základem za lidový typ tvoření. U slova *řezák* je rozhraničení obou částí odvozeniny zřejmé, kdežto u slova *burčák* budeme píše pomýšlet na hranici po *bur-*. Za příponu pak musíme považovat *-čák* a základové sloveso vymezíme jako *bouřit*. Je možné uvažovat také o slovese *burcovat*, ale v tom případě musíme přesunout hranici základu za *bur-* a předpokládat měkčení *c* → *č*.

Některé slovníky spisovné češtiny dodnes považují slova *řezák* a *burčák* za prvky lidové. Protože spisovná čeština nemá za ně spisovnou náhradu a protože se tato slova v posledních desetiletích rozšířila po celém území jazyka českého, navrhuji jim přiznat statut slov spisovných. Dodejme ještě, že jim ve spisovném jazyce přísluší skloňování podle typu *hrad*: *koupit řezák*, *vypít burčák*, tvary na *-a* v genitivu singuláru jsou lidové (např. *trochu burčáka*).

Ani slovo *demižon* není bez problémů. Je to galicismus, převzatý z francouzského spojení *dame-jeanne*, které znamená původně ‘velká baňatá láhev’. Slovo asi prošlo anglickým prostřednictvím *demijohn* (vysl. [demidžón]). Ve francouzštině mělo význam ‘paní Jana’, a abychom je vysvětlili, musíme zde předpokládat žertovnou metaforu. Nesmíme zapomínat, že se tak označuje baňatá, tj. tlustá láhev. Rejzkův Český etymologický slovník z r. 2001 považuje za možný původ arménské slovo *damagān*, které značí jistý typ nádoby.

V Pravidlech českého pravopisu je zaznamenána podoba *demižon*. U příslušného hesla čteme dvojnásobnou výslovnost *demižon/demižón*. V pravopise musíme být ukáznění, a proto můžeme doporučit jen podobu *demižon* a ponechat uživatelům spisovné češtiny na vůli, zdali budou vyslovovat *-on* nebo *-ón*. Autorům českých pravopisných pravidel bych však poradil, aby u slov s kolísajícím *-on/ón* časem prosadili pravopisnou podobu s *-ón*, protože tak se tato slova obecně vyslovují a ještě před nedávnem se takto (s *-ón*) i psala.

Redakci Universitas došlo

pokračování ze str. 29

Literatura a filozofie (Zdeněk

Mathauser). Kolektivní monografie. Ed.: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Masarykova univerzita Brno, 2008

Franz Anton Maulbertsch und Mitteleuropa. Eduard Hindelang-Lubomír Slavíček (Hg.) Masarykova univerzita v Brně, 2007

Motejl Otakar: *Budování právního státu*. Záznam přednášky. Masarykova univerzita Brno, 2008

Musica viva in schola XX. Ed.: Petr Hala. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Neziskové organizace ve veřejných službách. Vladimír Hynek, Zuzana Proudová, Simona Škarabelová a kolektiv. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Martina Novotná, Jan Novotný: *Fyziologická podstata rychlostního a vytrvalostního běžeckého výkonu*. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Paugšchová Božena, Ondráček Jan: *Pedagogické hodnocení víceleté sportovní přípravy reprezentantky SR v biatlonu*. Masarykova univerzita v Brně, 2007

Podborský Vladimír: *Náboženství pravěkých Evropanů*. Ústav archeologie a muzeologie FF MU Brno, 2006

Rodinná kronika volyňských Čechů. Danuše Kšicová, Jaroslav Vaculík (eds.) Masarykova univerzita Brno, 2008

Sborník abstrakt. XIV. Luhačovičské pediatrické dny. Téma: Onemocnění urogenitálního traktu v pediatrii. Masarykova univerzita Brno, 2008

Sborník abstraktů příspěvků z mezinárodní konference. Dny veřejného práva. Masarykova univerzita Brno, 2007

Společný evropský azylový systém:

doplňková ochrana. Sborník z konference. Ed.: Dalibor Jilek. Masarykova univerzita Brno, 2007

Pracovní právo 2007. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Masarykova univerzita Brno, 2007

Josef Prokeš: *Slečno, budete vystupovat?* Masarykova univerzita v Brně, 2006

SCO 2008. Sborník 5. ročníku konference o elektronické podpoře výuky. Ed.: Petr Sojka, Michal Bulant. Masarykova univerzita Brno, 2008

Slavistika dnes. Kolektivní monografie. Ed.: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita Brno, 2008

Slovensko mimo Slovensko. Brněnské texty k slovákistice X. Ed.: Ivo Pospíšil. Masarykova univerzita Brno, 2008

Nový správní řád a místní samospráva II. Stanislav Kadečka, Alena Kliková, Kateřina Valachová (eds.) *Spisy Právnícké fakulty Masarykovy univerzity*. Masarykova univerzita Brno, 2007

Studentská vědecká konference katedry českého jazyka. Ed.: Jana Marie Tušková. Masarykova univerzita Brno, 2008

Svátková Barbora: *Můžu tam mrknout*. Galerijní pedagogika ve výstavních institucích České republiky, Slovenska a Rakouska. Masarykova univerzita Brno, 2008

Svátková Barbora: *Můžu tam mrknout II*. Podrobnosti a rozdíly galerijní pedagogiky v Le Musée en Herbe v Paříži a v prostředí galerií evropských měst. Masarykova univerzita Brno, 2008

Kultura a umění**Národní znaky realismu
a expresionismu
ve 30. a následujících letech**

JAROSLAV SEDLÁŘ

První světová válka podkopala víru v možnosti humanizace lidstva prostřednictvím umění, přispěla ke zklamání v obecné rovině a k nejistotám v experimentech a hledání moderního výrazu. Objevily se návraty k realismu, které se plně realizovaly ve 30. a 40. letech 20. století. Usilovaly především o opětné zhodnocení tradice a národní identity, což zároveň souviselo s úsilím o nacionální orientaci národů v Evropě a podobně jako s ní manifestovala se také v těchto návratech k národním uměleckým tradicím ideologická senzibilita epochy a s ní pak ruku v ruce kritický postoj k avantgardě, který ovšem nedokázal zastavit mohutný nástup moderny. Naopak, jako protiklad k těmto národním realismům vystupuje citově zabarvený expresionismus, vycházející rovněž z národních tradic. Je však silně obsahově orientovaný, varující, zobrazující existenciální strach. Jako by předjímal nebezpečí nových válečných konfliktů. Přitom se jednalo o proud konzervativní, z hlediska vývojového retardující. V sochařství pak o opětný návrat k figuraci.

Je ovšem jisté, že tyto návraty do minulosti umožnily právě válečné útrapy z počátku století, jak to výstižně vyjádřil Emil Fila po svém návratu z Holandska, kde se zúčastnil odboje za vznik republiky, když napsal: „Zbývá nám dnes opět jen hořká věc... Chceme být a zůstat realisty života.“ Jak stejně, dalo by se říci apoliticky, mysleli lidé v poválečné době, o tom svědčí podobný výrok, který pronesl představitel rakouské Nové věcnosti Rudolf Wacker: „Anwalt der unbeachteten, bescheidenen Dinge zu sein“, býtí advokátem nepovšimnuté, skromné věci. Velký význam pro vznik Nové věcnosti, která patří nepochybně k jakési tvrdé odnoži nového klasicismu první poloviny dvacátého století, měla samozřejmě italská Pittura metafisica. Tzv. metafyzické malířství založili už na počátku roku 1917 Carlo Carrà a Giorgio de Chirico ve Ferrare, poté co se setkali ve vojenské nemocnici jako rekonvalescenti. Pod vlivem tohoto severoitalského města s jeho širokými náměstími, monumentálními zdmi a renesančními freskami se Carlo Carrà už v roce 1916 obrátil od futurismu k dílům velkých mistrů renesance a Giorgio de Chirico vytyčil cíl „konstruovat prostřednictvím malířství novou metafyzickou psychologii věcí“. Základem metafyzického malířství je klidně prodlévání u vznešeně jednoduchých věcí v jejich osamělosti a magickém klidu, který vyzařuje z opuštěných ferrarských náměstí, která se stala hlavním námětem Chiricových obra-

zů. Klid ve svých zátiších reprezentuje také Giorgio Morandi. To se stalo trvale vůdčí ideou a metafyzické malířství ze sebe vydalo archaický realismus, který položil základy k veškerému italskému malířství mezi dvěma světovými válkami. Jím Itálie po první světové válce přispěla k novému pocitu skutečnosti v Evropě, a když v roce 1920 Pittura metafisica našla i teoretickou podporu v estetice skupiny kolem časopisu *Valori plastici*, začala silně ovlivňovat evropské umění, především německé. V poválečné době se ovšem vynořují podobné jevy ve stejnou dobu také v Miláně, Mnichově, Karlsruhe, Düsseldorfu, Berlíně, v Praze a Brně. Nicméně onen pocit, který vycházel z Pittury metafisicy, do něhož zapadalo magické prožívání věcí, přece jen opouštěl v německé Nové věčnosti její hermetičnost a ezoteričnost a přecházel do obecnějších a srozumitelnějších poloh.

V chaotické situaci poválečného Německa se zpočátku nabízel hektický Sturm-Expresionismus jako nejpřiléhavější způsob uměleckého projevu. Brzy se však ukázalo, že jeho apokalyptický patos byl v ostrém kontrastu k drsné skutečnosti doby. Sami mistři expresionismu, Emil Nolde a malíři skupiny Die Brücke, sice vypracovali uspokojivý styl, ale v poválečném marasmu jim už nikdo nenaslouchal. Byla to teprve generace, kterou formovala válka a německá listopadová revoluce. Generace až cynicky realistická, a co se týká sociální a morální bídy těchto let, byla plná hořkosti při pohledu na svět kolem sebe. Gustav Friedrich Hartlaub, pozdější iniciátor výstavy a autor pojmenování Nová věčnost, mluví už v roce 1920 o novém naturalismu, který se začal projevat v malířství a který se stal počátkem nového směru. Byl projevem zklamání z války, projevem touhy po řádu, po návratu k tradicím a ovšem i výsledkem polarizace mezi politicky pravou a levou orientací, mezi stylisticky klasicistním a veristickým křídlem. Estetika řádu a rovnováhy a klasicistní typologie pevných a trvalých forem odpovídá z hlediska psychologického – v době po zrušení válkou – postojům obrany. Ale ani ve dvacátých letech nešlo jen o touhu po návratu k minulosti. V námětové oblasti to byla především záliba ve všední, holé věci, zájem o detail, o vzpomínky na umění starých mistrů, na Pietra della Francesca, na Hanse Memlinga, na Jeana Augusta Dominika Ingrese, na Philippa Otto Rungeho, jak je vyvolali v život Giorgio de Chirico a Carlo Carrà a ještě před nimi, už daleko před výbuchem první světové války, v roce 1911, André Derain.

Z pouhé podstaty věci se proto nová generace obracela k temné realitě sociálního života a vykreslovala tvář vládnoucí třídy a její protiklad – bídu a utrpení utlačených a hladovějících. A to bylo možné pouze nejjedovatější formou realismu. Obrazy a figury tohoto světa, šmelináři, pasáci a prostitutky, váleční mrzáci a za tím vším vize zbytečných hromad mrtvých z první světové války, byly právě takovými reálnými obrazy plnými deziluzí. Jisté protiumělecké tendence, které vyluly na povrch ve futurismu a dadaismu, byly nyní velice vítány, protože mohly zesměšnit obraz duševně rozervaného umělce, který „přestože žil v zanefádném ateliéru, usiloval o místo nahoře“, jak se vyjádřil Georg Grosz, aby zesměšnil salónní a akademické umění časů sotva odezně-

lých. Jednalo se ovšem pouze o jednu část z podmínek, ze kterých vyrůstal v Německu tento realismus. Druhou je třeba hledat v podmínkách imanentního vývoje umění té doby. Byla to síla vyzářování obecných idejí, které připomínaly všude v Evropě nové objevování věci, její objektivní existenci.

Nová věcnost se začala vyhraňovat již od roku 1918 v berlínském, drážďanském a kolínském okruhu, avšak německý nový realismus – a nejen jako reakce na expresionismus – se začal vymezovat teprve rokem 1920. V roce 1923, v plném proudu příprav na plánovanou výstavu v Mannheimu, a to „umělců, kteří zůstali věrní uchopitelné realitě nebo se k tomuto způsobu zachycení reality opět vraceli“, tak zněla formulace v rozesílaném oběžníku, dal Gottfried Friedrich Hartlaub, tehdejší ředitel mannheimské Kunsthalle, tomuto malířskému směru zkusmo jméno Neue Sachlichkeit. Pod tímto názvem pak v roce 1925 uspořádal v Mannheimu výstavu, která nakonec putovala do dalších německých měst. Na výstavě se představilo 32 umělců, svými díly byli zastoupeni zejména Max Beckmann, Otto Dix, George Grosz, Karl Hubbuch, Alexander Kanoldt, Carlo Mense, Anton Räderscheidt, Rudolf Schlichter, Georg Scholz, Georg Schrimpf, Franz Radziwill a další. Výstava pak postupně putovala do dalších měst. Uskutečnila se v muzeu v Chemnitz, v Erfurtu a nakonec v Desavě. Trvala asi rok a kritika brzy začala zahrnovat pod pojem Nová věcnost i ty umělce, co na výstavě sice zastoupeni nebyli, ale ve svých dílech se navraceli k realistickému znázornění figur a předmětů. K označení této tvorby se užívalo množství výrazů, např. nová nebo idylická skutečnost, postexpresionismus, nový naturalismus, neoverismus nebo nová objektivita. Zpočátku se také používalo spojení magický realismus, kterého poprvé užil německý kritik a historik umění Franz Roh ve své knize *Nachexpressionismus. Magischer Realismus – Probleme der neuesten Europäischen Malerei*; v ní se snažil podat první estetický výklad tohoto evropského stylového proudu. Jeho práce vyšla v Lipsku roku 1925.

V Itálii zachovával realismus ambivalentní vztah k režimu. Propagovalo ho obrovské množství novinových článků a odborných studií o mediteránních tradicích, které pak dovolovaly v románských představách nacionální glorifikaci, jak ji realizovali ve svých dílech umělci Mario Sironi, Arturo Martini, Marino Marini a další. Tato módní vlna v rámci muralismu, jejímž hlavním představitelem byl Mario Sironi a svědkem Corrado Cagli (*Pohled na Řím, Paříž 1937*), dovolovala také monumentální a velkolepé architektonické realizace a prezentace na milánském Trienále. Ti umělci, kteří se distancovali, upřednostňovali intimní motivy (jako l'École romaine s Faustem Pirandellem v čele nebo Groupe de la Via Cavour, Scipione, Mafai a Antioietta Raphael), vypůjčující si ze stovek aspektů italské tradice, zatímco např. Morandi si zvolil izolaci v ateliéru v Bologni.

Podobně jako národně orientovaní realisté pracovali také národnostně se odlišující expresionisté, eventuálně sochaři uvízlí v mezerách mezi realismem a nefigurativní modernou. Patří sem nepochybně i Giacomo Manzù, když se po návratu z Paříže usadil v roce 1939 v Miláně, kde se začal plně věnovat so-

chařství. Tam pro sebe objevil statuárnost renesančního sochaře Donatella a Francesca Giorgia. Vyniklo to na jeho první samostatné výstavě roku 1932 v milánské galerii del Milione. O rok později se přestěhoval do rodného Bergama, kde vytvořil několik portrétů: *Matka*, *Antonio Locatelli*, *Bruni Negri* (1934), *Camilla* (1937). Za svého druhého pobytu v Paříži poznal dílo Rodinovo, což ho posílilo v jeho tvorbě, a roku 1937 již uskutečnil pro svou pověst důležitou výstavu v Římě (Galleria La Cometa). Tehdy se seznámil s významnými kritiky a spisovateli, jakými byli Lionello Venturi, Brandi, Montale a Bertolini.

V následujících letech realizoval několik svých nejvýznamnějších soch – *Suzanna* (1937), *David*, *Sylvia* (1938), *Signora Vitali* (1938-1939), *Kardinál* (malá varianta 1940, velká replika 1954). V roce 1941 byl jmenován profesorem sochařství na akademii Albertina v Turinu a o dva roky později na akademii di Belle Arti di Brera v Miláně, kde působil až do roku 1954. Během války vytvořil portrét *Francesca* (1942) a *Velkou Pietu* (1943), několik *Krucifixů* a *Sněmánů z kříže*, na kterém dal bičicům pod křížem podobu německých vojáků. V roce 1948 provedl sochařskou výzdobu pátých dveří chrámu sv. Petra v Římě a v roce 1955, když společně s Oskarem Kokoschkou přednášel o sochařství v Salcburku, vytvořil hlavní portál místního Münsteru.

Rovněž Arturo Martini se vracel k domácí italské, zejména etruské tradici, v jejímž duchu vytvořil v letech 1929-1933 svá nejlepší díla – *Venušin přístav*, *Svit lmy*, *Pisaňanka*, *Cikánka* (1934).

Ani Marino Marini (narozný 1901 v Pistoji) není zařazován mezi avantgardní modernisty. V 18 letech navštívil sice Paříž, kde poznal velké směry moderny, rozhodující vliv na něho však měl italský impresionistický sochař Medardo Rosso. V letech 1929-1940 vytvořil své první velké práce, které narazily na tvrdý odpor akademické kritiky, Marini ji však ignoroval a pokračoval v započaté cestě. Díla *Slepí* (1928), *Pomona* (1929) a další pak vykazovala vlivy Aristida Maillola a Artura Martiniho, symbolismu dalekého Orientu. Za nejdůležitější zdroj inspirace umělec ovšem považoval viditelnou skutečnost, od které, jak sám poznamenal, abstrahoval a tím ji povyšoval do oblasti estetiké. Později, zvláště v době, kdy vyučoval na akademii Brera v Miláně, čerpal podněty z antického umění, které nazíral moderníma očima. Výsledkem toho je jeho nejslavnější socha *Kůň a jezdec* (1952) a četné portréty – *Campigli* (1942), *Georg Schmid* (1945), *Carrà* (1946), *Igor Stravinský* (1951) a *Autoportrét* (pomalovaná sádra). Od roku 1952 pronikal do jeho plastik dramatický akcent a silná vitalita, která jeho dílo spojuje s expresionistickou falangou některých anglických a belgických sochařů.

Francie přijala výzvu opět oživit mistry minulosti, především André Deraina, který ovlivnil nejmladší generaci, ať už to byl osamělý malíř Balthus nebo ještě členové skupiny Force Nouvelle (Rohnes, Humblot, Jannot, Tal-Coat), kteří hlásali návrat k řemeslu a ke kresbě. Ještě významnější je zájem, jaký projevil Gruber zcela manifestačně o Grünewalda a Callota (*Le Malheurs de l'amour*, přepracovaný v Autoportrét). Giacometti se odvrátil od surrealismu

Kenneth Armitage: Ležící figura (5. varianta), 1958-1959

v roce 1935 a navrátil se opět k lidské figuře (*La Mère de l'artiste*). Gromaire těžil z velké obecné známosti zdrženlivé modernity a své účasti na debatách o současném umění (réalisme, engagement politique). Izolovaný, ale vážený sledoval Rouault linii religiózního expresionismu oproštěného od dekorativismu. Tito dva umělci nejsou bez vztahu k expresionismu, k němuž tvoří spojku a s nímž jsou spojeni i územně a národně. To charakterizuje zejména belgické a nizozemské umělce.

Ve Velké Británii se obnovoval tradiční portrét, a to dvojím odlišným způsobem – ve směru expresionismu v díle Davida Bomberga nebo s výpůjčkami à la Nouvelle Objectivité ve tvorbě Framptona či s využíváním reportážní fotografie u Waltera Richarda Sickerta. Ten měl dokonce silný vliv na skupinu Euston Road, kterou založili angličtí malíři William Coldstream, Victor Pasmore, Claude Rogers a Graham Bell ve čtvrti Euston Road, kde zároveň otevřeli školu. Členové skupiny a studenti pak povinně absolvovali výuku Drawing and Painting. Vyučovací metody vedly studenty k tomu, aby bedlivě sledovali a pak i vyznávali naturalismus a realismus. V důsledku toho pak měli vystupovat proti avantgardě, především proti avantgardním hnutím z počátku 20. století. Škola zanikla výbuchem druhé světové války, ale i později ještě ovlivňovala anglické umělce. Někteří svým realismem silně oponovali radikální modernitě a zároveň zobrazovali sociální potíže lidí, které vyvolala hospodářská krize. William Roberts využíval postoje vorticismu, aby se přiblížil všednímu námětu pozorováním lidské figury. Také Edward Burra, kterého zasáhl surrealismus, byl zaujat všedností. Největší zjištění nacházíme u Stanleyho Spencera, jehož percepce rodinného prostředí byla transformována do hluboké intimity, ve které portréty a kompozice odhalovaly sexuální traumata a pokoušely se o jejich vykoupení zobrazováním jakýchsi mesiášských vizí.

Zasažen vlivy školy Euston Road byl nepochybně i Anthony Caro, narozený roku 1924 v Londýně. Po skončení války získal v Cambridge diplom inženýra a v letech 1947-1952 vystudoval Regent Street Polytechnic School a Royal Academy v Londýně. Od roku 1951 do 1953 pracoval u Henryho Mora jako asistent a od roku 1953 vedl sochařskou třídu na St. Martin's School of Art v Londýně. Poprvé svá díla vystavoval na kolektivní výstavě v Miláně (Galleria del Naviglio), v roce 1956. Roku 1957 vystavoval v galerii Gimpel Fils v Londýně a pak se zúčastnil v roce 1958 čtvrté mezinárodní výstavy volné plastiky v Sonsbeeku a r. 1959 prvního pařížského Biennale, kde získal půlroční studijní stipendium ve Francii.

Caro patří ke generaci umělců, jako jsou Glatworthy a Dalwood, a svou tvorbou se k nim také hlásí. Všichni tři se obrátili proti „formalistickým“ tendencím předchozí sochařské generace a usilovali o to, aby vlastním dílem dospěli k nové výrazovosti. Caro se věnoval především lidské figuře, kterou vrstvil z amorfních mas. Povrch nikdy nevyhlazoval ani neleštil, takže proces jeho nanášení hmoty na jádro sochy je naprosto zřetelný. V tom smyslu Anthony Caro patří k představitelům antiracionalistického expresionismu ve stylu art brut.

Pozoruhodné prvky se objevily i ve Skandinávii v puristických zátiších Vilhelma Lundstroma nebo Thorena a Jonsona ze skupiny Halmstad, jak to propagoval Fernand Léger ve svých teoretických úvahách, které označil jako myšlenky o „nouveau réalisme“.

Constant Permeke narozený roku 1886 v Antverpách, zemřel roku 1952 v Ostende. Patřil k vedoucím zástupcům flámského expresionismu. Je známý především jako malíř; k sochařství se obrátil teprve ve svých padesáti letech. Navštěvoval akademie v Bruggách a v Gentu, kde uzavřel přátelství s umělci druhé skupiny z Laethem-Saint-Martin, ve které se měl o něco později stát ústřední postavou. Nato se usadil v Ostende, avšak v letech 1909-1912 pobýval v Laethemu a pak se vrátil do Ostende. Během první světové války byl jako raněný převezen do Anglie, kam ho následovala i rodina. V těchto letech vypracoval vlastní výrazový styl. Poté se jeho tvorba stala uznávanou. První plastiky vytvořil v roce 1935. Přesto je jeho dílo naplněno obdivuhodnou schopností improvizace a bohatstvím nápadů. Zpočátku měl však velké potíže se sochařským řemeslem. Sám o tom napsal: „Házel jsem blátem (hlínou) sem a tam, vysušoval ji a drotil, měl jsem problémy se sádrou, kterou jsem lámal a kazil a míchal ji s pálenou hlínou, ale i se dřevem, které mně pod rukama praskalo.“ Plastiky mají často „barbarský“ charakter. Jsou však o to expresivnější, blízké současným belgickým expresionistickým sochařům, jakými byli Cantré, Jaspers aj. Odlišují se od nich však tím, že nejsou vůbec geometricky stylizovány, lidská figura, kterou Permeke zachycuje většinou jako akty, má přirozené tvary, často monumentálních rozměrů, modelovaných světlem a stínem. Permeke také nevyznává krásu materiálu. Naopak, své figury modeluje často v sádře, ba i v cementu, jak dokládá jedna z jeho nejznámějších soch – *Niobé*, dnes v Musée des Beaux-Arts v Bruselu, nebo v bronzu – *Marie-Lou*,

Reg Butler: *Dívka se skloněnou hlavou*, 1956-7

třicátých let také v českých zemích. K jeho nejvýznamnějším dílům patří Náhrobní figura básníka René de Clerq ve Vuursu a památník socialistického politika Edouarda Anseele v Gentu.

Významnou postavou flámského sochařství byl Oscar Jaspers, narozený roku 1887 v Antverpách. Po studiích na Akademii a Institutu des Beaux-Arts v Antverpách vykazovaly jeho rané práce vliv díla Rika Wouterse a brzy nato mezinárodního kubismu, jak se to projevilo ve zjednodušených geometrických

v Musée des Beaux-Arts v Antverpách. Během války přestal tvořit a po válce vznikaly již sochy odlehčenější, méně expresivní – *Tři Gracie*.

K belgické expresionistické škole Laethem Saint-Martin, kterou tvořili Constant Permeke a malíři Frits van den Berghe, Servaes, Gustave de Smet, patřili ze sochařů ještě Josef Cantré a Oscar Jaspers. Cantré pracující jako sochař, dále ilustrátor knih a knižních vazeb, byl ve své sochařské tvorbě, které se věnoval od roku 1909, ovlivněn Constantinem Meunierem a Georgem Minnem. Po krátké periodě modelování v hlíně a sádře se obrátil výhradně k dřevu a kamení. Po vzoru sochaře Ossipa Zadkina a především Oscara Jesperse vytvářel masivní silné skulptury ne příliš vzdálené praformám bloků, takže v Nizozemí byl vyhledávaným autorem plastik pro monumentální stavby (*kostel v Heeseijk* nebo *Kostel srdce Ježíšova v Hilversum*). Roku 1930 byl povolán do Bruselu na Ecole Nationale Supérieure des Arts Décoratifs a roku 1941 se stal členem Flámské královské akademie. Jeho práce se staly dynamičtějšími, s patrnými návraty k minulosti, zvláště k baroku, podobně jako tomu bylo koncem

tvarech. Když se ale seznámil s flámským básníkem Paulem van Ostayen a jeho mladším bratrem Florisem, vstoupil do uměleckého spolku Selection a připojil se k expresionistům. Aniž se vzdal monumentálních forem, vytvářel v rytmu tvarů plynoucí ženské akty a začal pracovat se dřevem i mědí a kamenem. Podílel se pak na realizacích četných monumentálních úkolů. Vytvořil model nádraží pro světovou výstavu v Bruselu (1935), vysoký reliéf z pomalovaného dřeva pro čestný sál v belgickém pavilonu na pařížské světové výstavě v roce 1937, reliéf z mědi a dva reliéfy z kamene pro belgickou poštu v Bruselu. Stejně jako Cantré vyučoval na Ecole Nationale Supérieure d'Architecture et des Arts Decoratifs v Bruselu a stal se členem Královské flámské akademie a prezidentem Comission de Sculptur des Musée Royaux des Beaux-Arts de Belgique.

Vedle těchto poměrně konzervativních sochařů, vyznávajících národně zabarvené realismy, známe na okraji avantgardy stojící zvláštní skupinu expresionisticky orientovaných sochařů, které Herbert Read, anglický teoretik moderního umění, zahrnuje do vitalistického proudu, do kterého řadí svého oblíbeného Henryho Moora, Barbaru Hepworthovou, ale i Hanse Arpa aj., které považuje za

sochařskou elitu tohoto směru. Poukazuje však i na jeho odvrácenou stranu, na tzv. iracionální vitalismus, na jeho hlubokou vrstvu podvědomí, kterou Carl G. Jung nazval „Stíny“. Podle Reada jsou na odvrácené straně vitalismu sochaři Alberto Giacometti, jehož Read uznává jako velkou osobnost, a Germaine Richierová, Theodor Rozsak, Luciano Minguzzi, Reg Butler, Lynn Chadwick, ale také malíři Max Ernst a Joan Miró, kteří příležitostně tvořili rovněž sochy.

Giacomo Manzù: *Kardinál*, 1952

Germaine Richier: **Netopýr**, 1952

lo vzniká, ale jen a jen o jakýsi zážitek nebo prožitek. Je v nich kladen větší důraz na obsah než na formu. Žádný strach nenacházíme v díle Moorově, Brancusiho nebo Hepworthové, ale ani v pozdním díle Butlerově. Naopak se s ním trvale setkáváme u Giacomettiho a u Richierové. Read uvádí, že princip neurčitosti a spíše dynamičnosti než státnosti lze nalézt také v jiných uměních 20. století, například v poezii nebo v hudbě, ale v sochařských dílech většiny umělců z Darmstadtské výstavy vidí spíše negativa. I v díle Alberta Giacomettiho lze vystopovat znaky neklidu. Od okamžiku, kdy se Giacometti vzdal surrealismu, usiloval o proniknutí do tajemství prostoru. Podle Reada je to prostor rozkládající se například mezi jednotlivými postavami v místnosti ne-

Všichni tito umělci hledají působivé obrazy, které jsou spojovacím článkem mezi chaosem nevědomí a „absolutní vyrovnaností“ nebo řádem, jenž dává tomuto chaosu právě umění v okamžiku inspirace. Umělcům jako Germaine Richierová a Étienne Martin, Kenneth Armitage, Lynn Cyhdwick, Hubert Dalwood, Eduardo Paolozzi, Luciano Minguzzi aj. jde podle Reada vždy o takovou sochařskou tvorbu, která je zároveň symbolem vnitřního vnímání podivného, tajuplného nebo snad jen neznámého rozměru citu, který v našem technickém světě může vyvolávat ztrátu vztahů, jakousi „geometrii strachu“, jak to už jednou nazval. Dovolával se výstavy, kterou v roce 1963 uspořádalo město Darmstadt pod titulem „Svědectví strachu v moderním umění“. Vystavení zde byli sochaři Giacomo Manzù, Marino Marini, Jacques Lipchitz, Max Ernst, Max Beckmann, Germaine Richier, Lynn Chadwick, Kenneth Armitage, Henry Moor, Reg Butler, Alberto Giacometti, Leonard Baskin, Theodore Rozsak, Umberto Mastroiani a Agenore Fabbri. Read k tomu dále poznamenává, že v rovině obecné charakteristiky jde zcela nepochybně o to, že u těchto sochařů nejde o problém, jak jejich dí-

bo mezi pozorovatelem a vzdáleným stromem na horizontu. Tajemství spočívá tedy spíše v tomto prostoru než mezi jednotlivými postavami a věcmi. Vidění je šalebná fata morgana, a jak říká sám Giacometti, je to něco jako Sahara, žádné hranice, nic pevného. Snad i proto Giacometti vytváří štíhlé a ploché figury, které materializují tuto fatu morganu, onen práh, který odděluje naše Já od reality.

Werner Haftmann, autor textu v doprovodném katalogu, později napsal, že s odstupem času by musel napsat svůj text jinak, z jiného pohledu, protože problém strachu je jen jednou částí vztahu těchto umělců k světu. Za jejich díly musíme vidět také víru v naději, která je neoddelitelná od svého protějšku. V této souvislosti stačí uvést několik poznámek k dílu Germaine Richierové, které to snad nejlépe osvětlí. Read uvádí, že tito představitelé odvrácené strany vitalismu spojují dohromady lidské figury se zvířecími, a s hmyzem, např. Butler nebo Armitage, se světem rostlin, bakterií, krystalů, skal, strojů. Germaine Richierovou otřásl v roce 1935 při návštěvě Pompejí odlitek lávou zasypaných lidí, což se později obrazilo v jejím díle. Dalším výrazným podnětem k její tvorbě byl pobyt ve Švýcarsku během druhé světové války, kdy na ni doléhaly válečné ohlasy a jistě i nedobry zdravotní stav. Tam přechází obsahově i formálně k fantastickému realismu. Stále zfetelněji využívá metamorfózu. Její dílo se stává expresivnějším, dynamičtějším. Od roku 1940 proniká do její tvorby nižší fauna: pavouci, mravenci, kobyly, netopýři a ropuchy (*Kudlanka nábožná*, 1946, *Netopýr*, 1952). Je to počátek nejvýznamnější fáze jejího díla. Úplně se odpoutává od jakékoliv tradice, kromě samozřejmě technických postupů. Nachází vlastní, naprosto originální uměleckou výpověď. Je to i počátek periody žen-hmyzu (*Žena-kobylka*, 1945-1947, Muzeum umění, Bern).

Po návratu do Paříže usiluje o navázání kontaktů s avantgardou. Pokouší se také o množování technických postupů a nových materiálů, stejně jako o rozšíření námětových okruhů. Aniž by se vzdala plnosti svých přírodních forem, stále více a více dává výraz démonicky ohroženému světu. Uvolňuje a rozkládá uzavřenou formu, deformace uplatňuje naprosto v duchu expresionismu jako plastický princip. Pracuje nyní s nalezenými předměty ze dřeva nebo z jiných materiálů, které zapracovává přímo do hlíněných modelů, a tak vznikají stále nové a nové fantastické bytosti, symbióza lidí a zvířat nebo minerálů a rostlin. Je to novodobý manýrismus, jaký jsme znali už kdysi v dějinách manýristického umění například v Itálii. Z této symbiózy vychází strach jako symbol ohrožení světa, jako pocit ohrožení lidské existence, která se může změnit v parazitní bakteriální entitu. Její bytosti dostávají neobvyklou výrazovou sílu. Povrch jejich výtvorů je rozštěpený, popraskaný a porézní. Avšak přes tuto veškerou strupovitost povrchů a objemů figur nevzniká dojem amorfnosti, protože Richierová dodržuje důsledně zákonitosti konstrukce. Jde jí při vši abstraktnosti plastiky vždy o reálně existující lidské tělo, i když složené z nalezených předmětů. Všechna tato její díla se opírají o existencialistickou filozofii.

Naše diskuse**Osobnost vysokoškolského učitele**

— pokračování z č. 3

K našemu poslání

„Kdo odmítá podíl na společné odpovědnosti za svět, neměl by mít právo podílet se na výchově.“

H. Arendtová

Bohumír Blížkovský

Již I. Kant postřehl, že kultivace lidí je nejnáročnější úkol, který lze člověku uložit. Poslání univerzity náleží k tomuto zadání vyhraněně. Vysokoškolský učitel má hlavně naučit lidi tak dobře se učit, aby dokázali tvořivě i spolehlivě řešit nejdůležitější problémy lidského života a světa, podstatu probíhajícího dění. Nikdy nebylo toto poslání tak odpovědné jako dnes, v éře jednostranně vyspělé civilizace. Dnešní svět se ocitá na osudové křižovatce, má zřejmě poslední šanci zmoudřet. Zda zvítězí netušené naděje moudré „revoluce hlav a srdcí“ nebo nebývalá i existenční rizika kultu mamonu a moci i dalších jednostranností, závisí na výsledcích účelné a účinné kultivace lidí.

Připomenu jen příklad destruktivních souvislostí soudobých vymožeností. Mnozí stále bláhově věří, že stupňující se exploze informací lidské učení usnadňuje. Pravý opak je pravda. Dobré učení závisí na kvantitě povrchních informací nejméně. Nejdůležitějším předpokladem dobrého učení i hospodaření je spolehlivé rozlišování a pečlivé vybírání „zrn“ z množící se záplavy „plov“. To dnes již zvládá málokdo. To, čemu se už středověk vysmíval, pověstný „norimberský trychtýř“ současnost bezhlavě napodobuje i umocňuje přidáním „kompresory“ a obrazovkami, které hravě proměňují realitu skutečnou ve virtuální, a které navíc dokáží na potřebnou dobu zmanipulovat dostatek lidí téměř v čemkoliv, kdykoliv a kdekoliv. Známý americký futurolog A. Toffler varuje kategoricky: světu 21. století hrozí *pandemie funkční negramotnosti*, tj. neschopnosti řešit složitější problémy. Obětí tohoto novodobého moru jsou již i mezi absolventy prestižních univerzit. Nebezpečně se projevuje také u nás, mívá tři nejčastější podoby. První, *univerzální diletanťá*, jsou tak povrchní, že znají o všem něco, ale nic neznají pořádně. Dokáží jen žvanit. Opakem jsou tak úzce specializovaní *profesionální idioti*, že znají téměř vše, téměř o ničem. Nejnebezpečnější *univerzální konformisté* jsou již tak přízřusobiví, bezpáteří, bezzásadoví, bezcharakterní, že „zdůvodní“ kdykoliv cokoliv, jen když vědí za kolik. Novodobá lokální i globální vrchnost totiž právě takové flexibilní kolaboranty a lokaje potřebuje. Ve slušné a výkonné společnosti jsou však absolutně k ničemu. Není na ně nejmenší spolehnouti.

Tradiční poslání univerzity preferující moudrost, spojující odbornost s celkovou spolehlivou orientací i odpovědností, je dnes proto naléhavější než kdykoliv dříve. Omezený akademismus a scientismus není neutrální, ale scestný, disfunkční, nebezpečný i neodpovědný, poněvadž nerespektuje gradující systémovou souvztažnost i ohroženost soudobého lidského života a světa. Pokud např. na univerzitách trpíme tak flexibilní učitele učitelů, že nedokázali včas vyvrátit ani takový blábol, že „výchova do školy nepatří“, pak se nedivíme, že téměř polovina mladších žáků trpí více méně šikanou, že je vzrůstající nekázeň největší profesní zátěží nedostatečně připravených učitelů, že se v místech předurčených pro „dílny lidskosti“ i vraždí. Výchova bezhodnotová, amorální není projevem „svobody a lidských práv“, ale nelidskosti.

Poněvadž se moudrosti J. A. Komenského, I. Kanta, T. G. Masaryka, H. Arendtové aj. dobře neřídíme, chybí nám odborně i demokraticky fundovaná školská reforma. Země Komenského např. propadla na poslední místa EU i zemí OECD v počtu nejdůležitějších maturantů s dostatečným všeobecným vzděláním. Absence propojení teorie s tvůrčí praxí je tak extrémní, že už dovažíme i základní profese. ČR nemá navíc dlouhodobější koncepční strategické priority pro 21. století náležitě ani definované, natož realizované. Dočkáme se nápravy včas?

Jaký má být vysokoškolský učitel?

Stanislava Kučerová

Ve studijním roce 1949-1950 (byla jsem posluchačkou 3. ročníku) konala se na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze slavnostní konference o jazykovědě. Za přítomnosti ministra školství, s pompou zděděnou ze středověku, za zvuků fanfár, průvod akademických hodnostářů v barevných talárech a biretech (magnificence s hermelínovým límcem), se zlatými řetězy, pedelově se vztyčenými insigniemi – všichni prošli aulou od vstupních dveří k pódiu. Tady důstojně zaujali svá místa a konference mohla začít. Projev stídal projev, zástupci jednotlivých jazykovědných oborů přednášeli jeden za druhým své referáty. Očekávala jsem s napětím, co se dovim o jazycích, které jsem si ce nestudovala, ale o které jsem se zajímala. Ale ať slavista, bohemista, romanista, germanista, anglista, klasický filolog či orientalista – všichni říkali totéž: Akademik Marr je náš učitel. akademik Marr uplatnil marxismus v jazykovědě. Nechápal jsem pranic. Učení akademika Marra jsem neznala, a z přednášených oslavných ód jsem se o něm nic nedověděla. Až v diskusi, v samém závěru se přihlásil očividně horlivý čerstvý absolvent. Mluvil vzrušeně a o překot. Postrádal vyjádření, které vyplývá z učení akademika Marra: jelikož je jazyk třídní, musíme opustit spisovnou češtinu jako jazyk buržoazie a musíme zavést do škol a do veřejného života řeč představitelů dělnické třídy, nejtypičtějších představitelů, a to jsou nepochybně ostravští havíři. Nikdo z přítomných koryfeů jazykovědy na to nereagoval. A tak jsem odcházela s pocitem nenapravitelné ztráty, v obavách, že s mou milovanou mateřštinou je konec.

Ale netrvalo dlouho, hned v příštím semestru se konala nová slavnostní konference o jazykovědě. Týž ministr školství, táž středověká pompa, fanfáry, taláry, birety (hermelínový límeček), insignie. A zase se střídali představitelé různých jazykových kateder a zase všichni říkali totéž: nikoli akademik Marr, ale J. V. Stalin rozvinul marxismus v jazykovědě. Není pravda, že je jazyk třídní, je celospolečenský a slouží jak základně tak nadstavbě. Obsah jsem tentokrát chápala. Ale unisono vědců, kteří bez uvedení důvodů hlásali pravý opak toho, co minule, mi připadalo jak kařkovský horor. Vlivem předchozí výchovy a četby jsem vysokoškolského učitele pokládala za učence, neúplatného badatele, oddaného služebníka vědy a navíc ochránce kulturních hodnot a identity národa. Nenapadlo mě, že jazykovědci nemluví o své odborné činnosti, že jen vyjevují svou loajalitu s vládnoucí mocí a svou ochotu přijímat oficiální názory bez nejmenší pochyby. Bylo to jako zlý sen – ale pokud šlo o mou milovanou mateřštinu, přestala jsem se bát. Sám velký Stalin mi ručil za to, že není třídní a nebude vystřídána mluvou ostravských havířů. Pro úplnost dodejme, že Stalinových „Státí o jazykovědě“ se až do roku 1956 (odhalení a zavržení „kultu osobnosti“) dovolávali houfně nejen filologové, ale i odborníci jiných oborů, včetně přírodovědních.

Na památném IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v létě 1967 připomněl K. Kosík programově slova, která napsal Mistr Jan Hus z kostnického vězení 18. 6. 1415: „Jeden teolog mi řekl, že vše bude pro mne dobré a dovoleno, jen když se podrobím koncilu, a dodal: Kdyby koncil prohlásil, že máš toliko jedno oko, třebaže máš dvě, bylo by tvou povinností vyznati s koncillem. Že tomu tak jest. Odpověděl jsem mu: I kdyby mi to tvrdil celý svět, já, maje rozum, jaký nyní mám, nemohl bych to připustit bez odporu svědomí.“ Hus, jak víme, odmítl vyměnit rozum za osobní kalkul v rámci privátních zájmových a šancí, nedovolil nahradit svědomí bezzásadovým souhlasem s vůlí mocných.

Je dávnou minulostí doba Husova? Pozbylo téma střetu rozumu, svědomí a moci aktuálnosti s odchodem let padesátých a s „normalizací“ let sedmdesátých? V nedávných 90. letech kritizuje V. Bělohorský „akademické mafie“ pro ztrátu smyslu pro relevanci, pro bezostyšné obchodování s katedrami, granty, recenzemi a publikacemi, pohoršuje se nad produkcí „samoučelného škváru“ za „obraným valem státních dotací“ a vidí v tom „nejhorší druh odmítání společné odpovědnosti za svět.“ V červnu 2008 najdeme v Universitních novinách MU projev nespokojenosti úřadujícího rektora s částí akademické obce, která „selhává“ (řečeno našimi slovy) vinou tradičně konformně arivistického chování. Pan rektor pranýřuje ty, kteří nekriticky a apriorně souhlasí se vším, co přichází „shora“, kteří nechťejí vlastním úsudkem „draždit“ mocné, kteří se bojí, že nesouhlasný názor by mohl ohrozit přívod „peněz z rozpočtu“. Soudí, že u těchto lidí jde o jednání „proti veřejnému zájmu, proti principům a proti etosu univerzity“.

A tak – sečteno a podtrženo: Vysokoškolský učitel by měl mít především *rozum a svědomí* ve shodě s tím, jak tomu rozumí naše národní historická tradice.

Osobnost vysokoškolského učitele

Josef Maňák

Uvádí se, že existuje víc než 150 koncepcí osobnosti. Vladimír Smékal charakterizuje osobnost jako organizovanou a integrovanou celost složek, částí, jednotek a elementů. Je to struktura, která plní mnoho významných funkcí sloužících k sebezáchově i k rozvoji člověka. Osobností je každý člověk, je to však nejsložitější a nejtajemnější jsoouco. (V. Smékal: Pozvání do psychologie osobnosti, 2002, 41.)

U osobnosti vysokoškolského učitele však navíc zvýrazňujeme cosi specifického, totiž jeho vysokou morální a profesní úroveň, ale též étos zaníceného badatele. Očekává se, že oba tyto aspekty jsou v harmonické rovnováze, a tím působí na své prostředí, zejména na vědychtivou mládež. Tato charakteristika platila víceméně v plném rozsahu dříve, dnes se postupně vytrácí, poněvadž řady vysokoškolských učitelů se zvětšují, ale osobností tohoto typu úměrně tomu nepřibývá.

Vysokoškolské studium jsem ukončil v r. 1949 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Kromě lektorů jsem se setkával jen s osobnostmi uvedeného typu. Byli to např. profesoři: Král, Příhoda, Hendrich, Havránek, Šmilauer, Kurz, Horák, Pražák, Kopecký a další. Nás, studenty, oslovovali „pane kolego“ a mysleli to vážně a upřímně. U zkoušek bývali nároční, ale lidští. Měli jsme je ve velké úctě a snažili jsme se je nezklamat.

Po komunistickém převratu se úcta k výraznější osobnosti, a to nejen vysokoškolského učitele, znevažovala a potlačovala. Mnozí univerzitní profesoři byli persekčováni, někteří z univerzity vyhozeni. Zažil jsem trochu tento tlak na vlastní kůži jako středoškolský učitel. Do města, v němž jsem učil, jsem dojížděl, protože jsem nemohl sehnat byt. Přesto jsem musel psát žádosti o povolení dojíždět. Okresním tajemníkům se zdálo, že učitelé mají příliš mnoho volných dnů, proto jsem musel počet dnů převyšujících normální dovolenou nadpracovat – vypomáhal jsem na okrese nebo jsem uklízel školu (myl jsem okna). Podobné šikany jsem bral sportovně, ale vnímal jsem je jako nepatřičné.

Moje vzpomínky nemají vzbudit zdání, že dříve bylo vše ideální. Přesto se nelze vyhnout srovnání, které pro současný stav nevyznívá příznivě. Příčinou je změna společenské situace způsobená nejen bývalým režimem, ale též současným stavem vývoje naší civilizace. Současná doba bývá označována různými přívlastky, např. postmoderní, postkapitalistická, jako společnost informační, vědění apod. Ve vztahu k osobnosti se hovoří o extrémním individualismu, o éře prázdnoty, o anomii společnosti, o stupňujících se krizových

jevech atd. I když nebudeme sdílet všechny uvedené charakteristiky, nemůžeme nevidět morální deficity v mnohých oblastech života.

Ani osobnost vysokoškolského učitele nemůže zůstat těmito vlivy nedotčena. Množí se však případy, kdy jsou překročeny hranice nejen důstojnosti osobnosti vysokoškolského učitele, ale i meze normálního slušného chování, které se očekává od každého. Co říci na opakované anonymní pomlouvačné dopisy, na krádeže fakultního zařízení, na vyhrožování vedoucím funkcionářům od neúspěšných kolegů atd. Na jeden etický problém marně opakovaně upozorňuji – na rozhodování vědeckých rad při habilitačním a profesorském řízení. Někteří členové vědecké rady, probíhá-li řízení z oboru, v němž nejsou odborníky, dávají kandidátu negativní nebo neplatný hlas, i když posudky oponentů i komise jsou kladné. Neodborníci tak rozhodují o odbornících, což odporuje zdravému rozumu i morálce. Vtírá se neodbytná otázka, v čem jsou vlastně vědecké rady vědecké.

Jsem přesvědčen, že učitelé na vysokých školách jsou většinou výrazné, pozoruhodné osobnosti nebo o tento morální status usilují. Jak jinak by mohli dosahovat výsledků, které společnost oceňuje. Cesta k vysokoškolské osobnosti ovšem není ani snadná, ani jednoduchá. Kromě jiného vyžaduje sebekázeň, pokoru, pracovitost atd., tedy předpoklady, z nichž teprve může vyrůst Osobnost.

Vysokoškolský učitel dnes

Rudolf Pečman

Jako student jsem vstoupil na naši Filozofickou fakultu roku 1950. Když jsem se pak stal od 15. 9. 1955 asistentem, začal jsem vnikat do tzv. pedagogického procesu jako učitel. Když mi byl předán jmenovací dekret, obdržel jsem spolu s ním jakousi písemnost, v níž se pravilo, že hlavním zájmem vysokoškolského učitele je vědecká práce v oboru. Od ní se odvíjí práce pedagogická. Vysokoškolský učitel má být také účinnou součástí společnosti. Proto jeho dalším úkolem je práce veřejně prospěšná. V průběhu let po tzv. Únoru i později bylo vše modifikováno. Z vědecké práce stala se práce v duchu marxismu-leninismu, z pedagogické práce činnost výchovně-politická a z veřejně prospěšného úsilí pak činnost agitační. Z vědy (alespoň té humanistické) stala se ideologie.

Přišel 17. listopad 1989. Mnohé se změnilo. Jedno však nemohu nevidět. Vysokoškolský pedagog je daleko více pouhým učitelem (předávajícím vědomostí), ale mnohdy zaostává v tvůrčí badatelské práci. Je kolem nás nejednou prohlášováno, že „věda“, „výzkum“ etc. má být soustředěn na Akademii věd České republiky. Pracovníci Akademie na nás leckdy shlížejí svrchu, domnívajíce se, že jen oni jsou nositeli pravé vědy. Já se skromně domnívám, že opravdovou vědu lze dělat jen ve styku s mladými lidmi, „žáky“, „studenty“. Mají být naším svědomím, mají i nám, zkušeným, být ukazateli cesty. Není nic krásnějšího než předávat opravdovou vědu, opřenou ovšem o neustálý vlastní

výzkum a o vlastní publicistickou činnost, mladým – a být tak obroditeli. „nosiči pochodní“, jak krásně napsal Arne Novák.

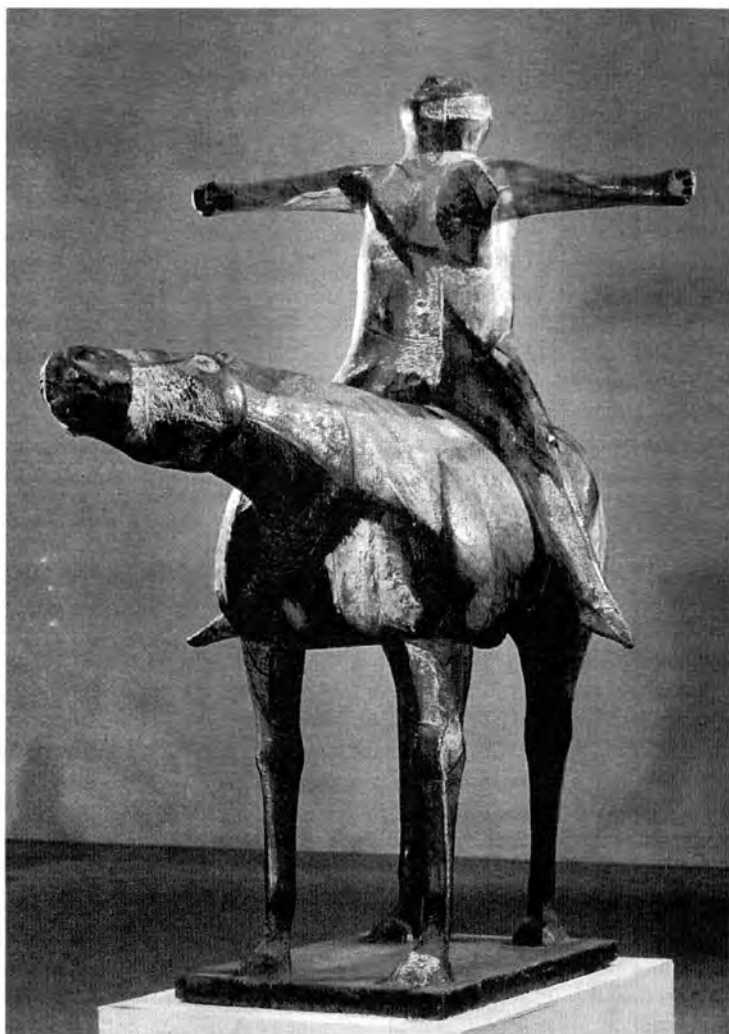
To vše je ideální stav, ježž mnohdy však nedosahujeme. Já, příslušník vlastně už staré generace (nar. 1931), zírám leckdy s údivem a s nepochopením na metamorfózy, jichž jsem svědkem. Nic proti novým zřetelům, ale nesu těžce, že do vědy proniká manažerská orientace, již se bezvýhradně podřizuje vše. Typ vědce proměňuje se v typ rozmáchlého organizátora. Poctivá, minuciózní vědecká práce je nahrazována leckdy jen koncepčními úvahami, které se „tváří“ jako pravá věda. Mnoho vědy se „vykazuje“ ve styku s rozmanitými grantovými aj. podpůrnými organizacemi, ale zjišťuji, že se málo bádá, málo se publikuje. Napiše-li badatel svůj text jazykem literárně výsostným a přitom uchopitelným i širokými vrstvami, bývá mnohdy obviňován z „esejismu“, z „nevědeckosti“ apod. Einstein dovedl lapidárně vysvětlit svou teorii relativity tak, že její základy mohl pochopit každý vzdělaný člověk. Jsem proti „předstírání vědy“ a proti jejímu zahalování do pláště obecné nesrozumitelnosti.

Vysokoškolský učitel by měl být oddaným vyznavačem vědy. Její výsledky by měl předávat „od srdce k srdci“, tak jak to od poezie vyžadoval anglický básník John Keats. Ke své práci však potřebuje i „druhou stranu“, tj. studenty, studenty pokorné, zanícené, vnímající. Pohybují se ve vysokoškolských kruzích málem šedesát let. Vidím však, že mladá ztrácejí naprosto onen hluboký vztah k historickému vývoji. Hovořím-li k nim například o první republice, mám maně dojem, jako bych vykládal děje a skutečnosti málem ze starého Egypta. Matně si vzpomenou na Masaryka, ale nevědí již, že Beneš byl našim druhým prezidentem. Druhá světová válka prý začala roku 1934 a skončila roku 1948. Takových „perliček“ bych mohl jmenovat bezpočet. Vidím, že naši studenti nejsou vůbec obecně připraveni na své studium. Nechci svádět vše na neutěšené poměry na našich středních školách, ale vidím, že student ztrácí vztah ke knize. Nedovede studovat látku z vědeckých knih. Je pro něho těžké „přelouskat“ vědeckou knihu v mateřském jazyce; velmi málo, ba skoro vůbec neovládá evropské jazyky. Převážně se spoléhá na internet (stále shání „informace“), ale nedovede s nimi pracovat, protože ztrácí, vančurovsky řečeno „vědomí souvislosti“. Nedovede krásně formulovat, nedovede se řečnický vyjádřit. Místo krásného jazykového projevu nacházím u mladých jakési hýkání, je muž málem není rozumět. Mám dojem, že tedy, jsouce sice nositeli nejprogresivnějších vynálezů a nových technik apod., sestupujeme přesto do temnot.

Všechny ty potíže, které jsem jen naznačil, pramení z toho, že nemáme úctu ke slovu, že nevyznáváme hlubokou tradicí vědy, že jsme příliš pragmatičtí. To mě hněte.

Humanitní obory jsou v úpadku. Leoš Janáček kdysi navštívil Bertramku. Ve dvacátých letech minulého století se zhroutil, v jakém hrozivém stavu je ta památná budova, spojená s pražským pobytem W. A. Mozarta. Napsal fejton, v němž „zvonil na poplach“. I jako řadový vysokoškolský učitel zvoním na poplach také já.

Svou vědu zachráníme tím, ponoříme-li se do ní. Bude-li základem, alfou a omegou, našeho počínání, ať stojíme na straně učitelské nebo žakovské. Bude-li ovšem hlavním cílem přemnohých mladých adeptů, aby dosáhli titulu „magistr“, a nebudou-li se hluboce zajímat o pravou vědu a o samostatné bádání, je vše ztraceno. Budeme „vyrábět“ na vysokých školách „nedovzdělavec“.

Marino Marini: Kůň a jezdec, 1949-50

Byrokracie v oblasti sociální správy

MARTIN KRIVANEK

Byrokracie je od dob Maxe Webera poměrně často skloňovaným tématem i u ekonomů. Vědecký pokrok a zkoumání úřadů a úředníků posunulo znalosti o této oblasti již o notný kus dopředu. Pohled na úřednický aparát prisma-tem hodnocení přínosů a nákladů tak přesto zaměstnává o mnoho ekonomů i dnes, neboť ne všechny otázky byly již uspokojivě zodpovězeny, a to nemluvíme o tom, že další vyvstávají.

Čtenáři se s pojmem byrokracie mohou častěji setkat v souvislosti spíše s některými neblahými projevy na úřadech (jako je přílišné papírování, neochota, odměřenost v jednání, průtahy atd.)¹. Je třeba dodat, že v současné odborné literatuře, a to hlavně zahraniční, je význam slova „byrokracie“ čistě technický – označuje soubor úřadů a úředníků, tedy nevolený zaměstnanecký aparát.

Historie a činnosti

České správy sociálního zabezpečení

V tomto příspěvku se zaměříme na zhodnocení míry efektivnosti nejvýznamnějšího úřadu v resortu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR v oblasti sociální správy, na Českou správu sociálního zabezpečení.

Česká správa sociálního zabezpečení (dále také ČSSZ) je nejvýznamnější finančněsprávní institucí organizačně podřízenou Ministerstvu práce a sociálních věcí ČR.

Z historického hlediska ČSSZ fakticky vznikla sloučením Úřadu důchodového zabezpečení v Praze, České správy nemocenského pojištění a Správy nemocenského pojištění Svazu českých a moravských výrobních družstev². ČSSZ jsou přímo podřízeny krajské správy sociálního zabezpečení. Pražská správa sociálního zabezpečení. Městská správa sociálního zabezpečení Brno a okresní správy sociálního zabezpečení. Pro účely zkoumání systému je v této práci abstrahováno od výše naznačené struktury a pod pojmem ČSSZ bude nadále uvažována celá struktura správy sociálního zabezpečení jako jeden homogenní celek.

1) Zejména v anglicky psané odborné literatuře se vžil označení „red-tape“.

2) K. l. září 1990 zákonem č. 210/1990 Sb., o změnách působnosti orgánů České republiky v sociálním zabezpečení a o změně zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu.

ČSSZ [4] vykonává působnost státní správy v oblasti sociálního zabezpečení (důchodového pojištění a nemocenského pojištění), lékařské posudkové služby a další³⁾. Při zajišťování svých úkolů spolupracuje s dalšími institucemi a organizačními složkami státu:

1. s orgány sociálního zabezpečení Ministerstva obrany, Ministerstva vnitra a Ministerstva spravedlnosti při vzájemném předávání podkladových materiálů a výplat některých důchodů,
2. s Ministerstvem zdravotnictví (ve věcech lékařské posudkové služby), Všeobecnou zdravotní pojišťovnou (ve věcech lékařské posudkové služby, údaje o zániku nároku na některé druhy důchodů) a dalšími zdravotními pojišťovnami,
3. s Ministerstvem financí ve věcech rozpočtových prostředků, zřizování nových účtů,
4. s peněžními ústavy (výplata důchodů na účty), především s Českou národní bankou, která vede účty ústředí ČSSZ a detašovaných pracovišť ČSSZ,
5. se státním podnikem Česká pošta, který zajišťuje většinu hotovostních výplat důchodů,
6. se zdravotnickými zařízeními při posuzování zdravotního stavu a zajišťování výplat důchodů do těchto zařízení,
7. s ústavy sociální péče při zajišťování výplat důchodů do těchto zařízení,
8. s fyzickými a právními osobami při plnění úkolů v oblasti sociálního zabezpečení a lékařské posudkové služby.

Úkoly, které ČSSZ [5] provádí, jsou vymezeny následovně a promítají se logicky i do organizační struktury. K hlavním úkolům patří především:

1. výběr pojistného na sociální zabezpečení
– důchodové pojištění, nemocenské pojištění, příspěvek na státní politiku zaměstnanosti,
2. výplata na dávky důchodového pojištění,
3. výplata dávek nemocenského pojištění,
4. lékařská posudková služba,
5. odškodňování podle zvláštních předpisů,
6. kontrola dodržování léčebného režimu,
7. kontrola organizací.

V rámci legislativního procesu a přípravy koncepce sociálního zabezpečení spolupracuje ČSSZ se členy příslušných výborů Poslanecké sněmovny a Senátu Parlamentu ČR. Při mezirezortních připomínkových řízeních ČSSZ spolupracuje i s dalšími ústředními orgány státní správy ČR.

3) Kompetence ČSSZ jsou upraveny zákonem ČNR č. 582/1991 Sb., o organizaci a provádění sociálního zabezpečení, ve znění pozdějších předpisů.

Východiska zkoumání

Podívejme se nyní, jaký lze vytvořit obraz o organizaci na základě vybraných ekonomických ukazatelů a informací získaných z veřejně dostupných zdrojů⁴. Zhodnotíme míru finančních prostředků použitých na správu a zabezpečení chodu úřadu (ČSSZ), včetně hlediska efektivity správních činností.

V teorii byrokracie se můžeme setkat s jedním z nejcitovanějších modelů byrokracie – s modelem W. Niskanena [2,3]. Zde je zabudován předpoklad, že úřad má lepší přehled o svých nákladech než kdokoliv jiný (příkladně správce rozpočtu). Vzniká tak informační asymetrie mezi poskytovatelem rozpočtu daného úřadu (formálně v teorii označovaného jako principál) a úřadem (jako jeho agentem). Zdroje této informační asymetrie mohou přitom být jak na straně agenta (což se předpokládá častěji), tak i na straně principála (zde může jít spíše o neznalost zacházení s poskytnutými informacemi nebo někdy i nezájem s takovými informacemi důsledně pracovat a vyhodnocovat jejich relevanci a důsledky, případně navrhnout korekce. Na straně úřadu (agent) se předpokládá, že určitou míru netransparentnosti plynoucí také z výše nastíněných důvodů může agent využívat ve svůj prospěch. Ať už je tedy příčina na kterékoliv straně, je zřejmé, že pokud není účinně omezena nebo odstraněna, stává se příčinou neefektivnosti.

Dalším hlediskem je pohled na spravovaný systém. Agenda pod správou ČSSZ se vyznačuje několika charakteristikami, které je nutné vzít v úvahu. Pohledem na nákladovost systému lze vyvodit, že určitý objem prostředků bude vykazovat menší náklady. Jsou to

- subjekty, které včas a v pořádku zaplatily předepsané odvody pojistného,
- příjemci penzí, u kterých nedošlo ke změnám podléhajícím administrativnímu procesu⁵,
- procesy a úkony vytvořené v rámci stávajících kapacit.

Proto je nutné uvažovat, že ne každá peněžní jednotka generuje stejné náklady. Odrazem takového přístupu může dojít ke zkreslení, kdy výkon v podobě protečených objemů peněz bude růst (například vlivem valorizace penzí, růst mezd – potažmo odvodů pojistného) počet subjektů zůstane však stabilní.

V dalším textu budeme abstrahovat od bližšího pohledu na organizaci a její strukturu, budeme všechny organizační složky ČSSZ považovat za jednu organizaci – úřad. Vzhledem ke specifickým úkolům a typu zkoumaného úřadu se jako jedno z posuzovaných kritérií efektivnosti hodnotí podíl celkových provozních výdajů (vč. programového financování) k celkovým daňovým pří-

4) Výroční zprávy, webové stránky.

5) Za administrativní proces se považují neautomatizované úkony, zahájení správního řízení apod.

jmům a dávkovým výdajům, tedy jde o indikátor výkonnosti. Vzhledem k vysokým objemům finančních prostředků, které úřad spravuje, by bylo vhodnější stanovit pro posuzování upravené hodnoty. Například pro výplaty starobních důchodů je vhodnější vzít v úvahu jen tu část, která odpovídá vzorci:

$$X_i[\text{výkon}(\text{výplata důchodů})]= \\ = \text{průměrná výše důchodu} \times \text{počet vyplacených důchodů.}$$

Navíc vzhledem k možnosti lepší komparace výkonů je vhodné použít základní velikost průměrného důchodu (v referenčním roce) a jako výkonově citlivou proměnnou ponechat jen počet vyplacených důchodů.

Na straně provozních případně správních výdajů jsou důležitou sledovanou položkou mzdové prostředky. Sekundárně lze sledovat i počet zaměstnanců, což v souvislosti se mzdovými prostředky tvoří hrubý obraz personální náročnosti na agendu úřadu.

Další úprava spočívá v převážení některých upravených výkonů vahami odhadované administrativní náročnosti (w_i), pro které platí, že pokud je w_i

- rovno nule, pak se má za to, že výkon nemá vliv na náklady,
- v intervalu (0,1), pak výše výkonu reprezentovaná konkrétní částkou je započítána v určité části (tedy má se za to, že výkon je méně závislý na provozních nákladech),
- roven jedné, pak výkon v plné míře odpovídá přisouzeným nákladům.

Získáme tak odhadované hodnocení náročnosti jednotlivých činností, které v součtu vydělíme provozními výdaji (C_0), což nám poskytne koeficient efektivity (E). Celkový vztah potom vypadá takto: $E=(\sum w_i \times X_i)/C_0$ v příslušném roce. V tabulce níže uvedené je zvolen tvar I/E vzhledem k lepšímu znázornění v podobě procentního podílu nákladů na velikosti výkonu.

Data byla sledována za období 2002 až 2006, referenčním rokem pro průměrnou výši důchodu byl zvolen rok 1996⁶.

Data získaná z informačních zdrojů veřejně dostupných [5,6,7] lze po úpravě dosadit do funkčního vztahu nastíněném výše. Získané hodnoty se pohybují v závislosti na zvolených vahách a datech v jednotlivých letech. Výsledné hodnoty koeficientů v jednotlivých letech ukazuje následující tabulka.

6) Z důvodu růstu důchodu na osobu v dalších letech, který by výsledek zkresloval.

$w_1 = 0,6$	jednotky	2002	2003	2004	2005	2006
výběh pojistného na důchody	mil. Kč	192176	202770	235795	250056	268401
výběh nemocenské	mil. Kč	31563	32608	34948	36854	39697
LPS	ks		226370	232543	242023	266211
odškodnění	mil. Kč	909	70	25	6	3
důchody	mil. Kč	14747,6	14806,3	14977,9	15065,3	15256,6
výplata dávek nemocenské	mil. Kč	32609	34307	29563	31660	32773
provozní výdaje	mil. Kč	4 286	4 701	5 290	5 580	6 195
I/E	%	2,5	2,6	2,7	2,7	2,8

Pozn.: Činnosti související s kontrolou byly zanedbány.

Zdroj: www.cssz.cz, vlastní výpočty

Pro srovnání ukazuje následující tabulka hodnoty indikátoru výkonnosti⁷, které prezentuje samotná organizace.

rok	2002	2003	2004	2005	2006
Indikátor výkonnosti v %	0,87	0,9	0,97	0,97	0,99

Zdroj: www.cssz.cz

Závěr

V kontradičce s modelem W. Niskanena je na zkoumané veličiny pohlíženo z pohledu vývoje veličin v čase. Prezentovaný model je v mnohém jednoduchý a pokouší se hodnotit pouze jednu z tendencí byrokratické struktury – tendence k růstu rozpočtu. Z hlediska analýzy zdrojů [6,7], kde se na mnohých místech zdůrazňuje systémový deficit v počtu zaměstnanců úřadu (řádově o 200 zaměstnanců), je možné rozšířit stávající model o předpoklad naplnění požadovaných kapacit (včetně adekvátních požadovaných finančních prostředků). Je otázka, nakolik se příliv nových pracovníků odrazí ve zvýšení relevantních ukazatelů výkonu.

Dalším závažným momentem je zhodnocení výsledků ve světle stálosti prostředí a podmínek. Zvláště oblast sociálních věcí je minimálně v důsledku kontinuálních legislativních změn⁸, ale i vzhledem k přizpůsobovacím procesům před vstupem ČR do EU i po něm poměrně „nestabilní“ pro sledování trendu vývoje a směřování úřadu. Naopak je zde patrně lépe možné sledovat míru dynamičnosti úřadu přizpůsobit se změnám v oblasti a novým podmínkám.

7) Podíl celkových provozních výdajů (vč. programového financování) k celkovým daňovým příjmům a dávkovým výdajům.

8) Mezi ně lze počítat i veškeré valorizace dávek a podobné změny.

Z výsledků vzniklých propočtem lze odvodit, že měřená efektivnost v podobě podílu provozních výdajů na činnostech v podobě výkonových charakteristik se pohybuje v rozmezí 2,5 % až 2,8 % (srovnáno na datech v letech 2002 až 2006). Tento výsledek, jakkoliv jej nelze srovnat a ohodnotit v souvislostech (např. s jinými institucemi), se intuitivně zdá být pozitivní. V porovnání s indikátorem výkonnosti prezentovaným přímo samotným úřadem [5] je to výsledek horší, avšak na základě výše uvedeného rozboru je možné jej považovat za věrohodnější.

Literatura

- [1] Křivánek, M. *Praktické aspekty byrokracie v oblasti sociální správy*. In *MendelNET 2007*. Brno, 2007. 6 s.
- [2] NISKANEN, W. *Bureaucracy and public economics*. Cheltenham : Edward Elgar, 1994. 298 s.
- [3] NISKANEN, W. *The Peculiar Economics of Bureaucracy*. In. *The American Economic Review*, 1968, Vol. 58, No. 2, pp. 293-305.
- [4] TOMEŠ, I. a kol. *Sociální správa*. 1. vyd. Praha : Portál, 2002. 303 s.
- [5] ČSSZ [online]. 2007 [cit. 2007-10-09]. Dostupné z WWW: <<http://www.cssz.cz>>.
- [6] *Výroční zpráva ČSSZ za rok 2003-2006* [online]. 2007 [cit. 2007-10-10]. dostupné z WWW: <http://www.cssz.cz/informace_o_cssz.asp>.
- [7] *Zpráva o činnosti za rok 2003-2006* [online]. 2007 [cit. 2007-10-10]. dostupné z WWW: <http://www.cssz.cz/informace_o_cssz.asp>.

Luciano Minguzzi:
Šest osobností, 1957

Z minulosti a současnosti univerzity**Minulost****I. interní kliniky****a současnost****I. interní kardiologické kliniky
ve FN U Sv. Anny v Brně**

KAREL ZEMAN

Historie první interní kliniky v Brně začíná vlastně dekrety císaře Josefa II. o zrušení kláštera dominikánek U svaté Anny v roce 1782 a zřízení Císařsko-královského všeobecného zaopatřovacího ústavu v roce 1786. Nemocnice měla interní a chirurgickou část, porodnici, nalezinec, sirotčinec a ústav pomatených. Přibývalo nemocných, staré budovy nestačily a nevyhovovaly novým požadavkům, především na hygienu, a tak vznikl návrh na velkou nemocnici. Projekt nakonec vypracoval vídeňský architekt dánského původu Theophil von Hansen. Nová nemocnice byla dokončena roku 1867. Od té doby, více než 200 let slouží po různých úpravách doposud. Zpočátku interní oddělení zajišťovalo léčení horečnatých a kloubních onemocnění, mělo externí oddělení kožních a pohlavních chorob a chirurgickou část pro hojení ran a zlomenin. Postupem času se jednotlivé obory diferencovaly a osamostatňovaly v jednotlivá oddělení. V roce 1908-1909 byl postaven pavilon chirurgický a také interní.

Vznik Masarykovy univerzity 28. ledna 1919 ovlivnil vývoj a další působení Nemocnice U Sv. Anny. Vznikla zde první interní klinika, která v roce 2009 oslaví devadesátileté trvání.

Prvním přednostou Kliniky patologie a terapie vnitřních a nervových chorob se stal v roce 1919 prof. MUDr. Rudolf Vanýsek, DrSc. (1876-1957), rodák z Hané, žák pražského prof. Thomayera v letech 1903-1906. Vanýsek se habilitoval dizertační prací z oboru pracovního lékařství na České vysoké škole technické v Brně v roce 1912, ale již od roku 1906 pracoval jako první český primář v tehdy německé Zemské nemocnici U Sv. Anny. Patřil také k průkopníkům pracovního lékařství. Měl za sebou významnou vědeckou práci o změnách srdeční činnosti při měněných polohách tzv. Vanýskovo triás u nemocných trpících kardiální neurózou. Založil laboratoře pro bazální metabolismus, hematologii a elektrokardiografii. Byl pokládán za zakladatele moravskoslezské internistické školy a na klinice položil základy kardiologie. Vychoval řadu skvělých lékařů, v Brně

profesory J. Polčáka, F. Horu, J. Pojera a M. Štejfů sen., který po II. světové válce v roce 1946 I. interní kliniku převzal.

Prof. MUDr. Miloš Štejfů sen. (1898-1971), rodák z Vysočiny, studoval na lékařské fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Z počátku pracoval na patofyziologii u prof. V. Laufbergera, byl primářem interního oddělení Nemocnice milosrdných bratří a potom pracoval na klinice prof. Vanýska. Řádným přednostou I. interní kliniky byl jmenován v roce 1947. Absolvoval studijní cesty po Evropě, zabýval se především kardiologií, a to získanými srdečními vadami, elektrokardiografií, dále pneumologií a hematologií. Za jeho vedení byla vybudována katetrizační hemodynamická a spirometrická laboratoř, kterou vedl doc. L. Skalník. Se svými spolupracovníky publikoval Skalník původní práce z oboru kardiologie, např. o plicní hypertenzi a cor pulmonale. Neméně významné bylo i hematologické pracoviště zabývající se dřeňovými útlumy vedené doc. D. Mrkosem a prim. J. Kratochvílem. Dalším docentem, který pracoval na I. interní klinice, byl prof. MUDr. Svoboda, který po odchodu prof. Štejfů sen. do důchodu v roce 1969 převzal vedení I. interní kliniky.

Prof. MUDr. Karel Svoboda, CSc. (1918-1988) nastoupil na I. interní kliniku jako odborný asistent v roce 1946, v roce 1956 se habilitoval. Jako docent zastával funkci proděkana pro vědu a výzkum, v roce 1963 obhájil hodnost kandidáta lékařských věd a v roce 1968 byl jmenován mimořádným profesorem. Byl vynikajícím pedagogem a od počátku se na klinice věnoval kardiologii. Středem jeho zájmu se staly grafické vyšetřovací metody, poruchy srdečního rytmu, vysoký krevní tlak a metabolismus srdečního svalu. V roce 1968 získal cenu Smělého za nejlepší práci roku v oboru kardiologie. Zásluhou prof. Svobody a doc. Skalníka byla na I. interní klinice v roce 1969 vybudována jedna z prvních koronárních jednotek v republice, zabývající se intenzivní péčí o nemocné s akutním srdečním infarktem a život ohrožujícími poruchami srdečního rytmu. V roce 1971 bylo zřízeno Centrum pro trvalou kardiostimulaci vedené prof. P. Kamarýtem, rovněž žákem prof. M. Štejfů sen., a byla ustanovena pracovní skupina invazivního elektrofyziologického vyšetřování převodního srdečního systému, kterou vedl prof. K. Zeman. V roce 1972 v době nastupující normalizace musel prof. Svoboda opustit I. interní kliniku a přejít do svazku II. interní kliniky prof. F. Hendrycha, kde se zabýval výukou mediků při interním oddělení nemocnice na Sadech Osvození v Brně.

Prozatímním přednostou I. interní kliniky byl pověřen doc. MUDr. Jan Žák, CSc. (1921). Jmenován byl v roce 1975. Doc. Žák promoval na lékařské fakultě v Brně v roce 1949, jako sekundář pracoval na interním oddělení ve Zlíně a od roku 1956 jako odborný asistent na I. interní klinice v Brně. Zabýval se kardiologií. Habilitoval se v roce 1969, téma práce měla název „Vývoj elektrokardiografického obrazu cor pulmonale – vektor-kardiografický rozbor“.

Za jeho vedení se I. interní klinika zabývala celostátně podporovaným kardiovaskulárním programem a specializovala se na jednotlivé cévní a srdeční choroby. V té době byl zřízen krajský ordinariát pro kardiologii, který krátce zastával doc. Z. Lupínek. Roku 1977 byl do funkce krajského kardiologa jmenován ředitelem KÚNZ prof. K. Zeman. Vedením Centra Jihomoravského kraje pro trvalou kardiostimulaci byl jmenován prof. P. Kamarýt. Byla ještě zřízena angiologická ambulance pro nemocné s chorobami tepen a žil, kterou byl pověřen MUDr. VI. Otisk.

Je třeba poznamenat, že poslední tři přednostové vychovali celou řadu kardiologů, kteří odešli na jiná pracoviště. Patří mezi ně prof. B. Semrád, doc. V. Chaloupka, doc. St. Janoušek, prof. J. Vítovec, MUDr. VI. Bohanes a další.

V roce 1986 po odchodu doc. J. Žáka do důchodu se stává přednostou I. interní kliniky doc. MUDr. Zdenko Lupínek, CSc. (1930). Pracoval jako asistent na klinice od roku 1961. Zabýval se rovněž kardiologií a dále diagnostikou a moderní léčbou akutního srdečního infarktu. Kandidátskou disertační práci obhájil na téma „Fluidokoagulační rovnováha v prevenci, léčeni a včasném rozpoznávání koronárního syndromu“. Habilitoval se v roce 1973. Byl vedoucím koronární jednotky a v té době byl se svými spolupracovníky průkopníkem trombolytické léčby akutního srdečního infarktu. Přednostou I. interní kliniky byl do roku 1990. Do roku 1995 pedagogicky působil na II. interní klinice LF MU FN U Sv. Anny.

Po „sametové“ revoluci převzal v roce 1990 I. interní kliniku prof. MUDr. Miloš Štejfa, jun. DrSc. (1929). Studoval na LF MU v Brně, po promoci musel odejít na tzv. umístěnku na Slovensko, ale již v roce 1957 nastoupil na II. interní kliniku, kde se zabýval problematikou ischemické choroby srdeční a později intenzivní péčí akutních koronárních syndromů. Habilitoval se v roce 1968 na práci „Angina pectoris“, která též vyšla knižně. Profesorem byl jmenován v roce 1988. Svě pedagogické schopnosti uplatnil v řadě publikací a učebních textech. Napsal se spolupracovníky rozsáhlou moderní monografií *Kardiologie*, která se dočkala v roce 2007 už 3. vydání. Na I. interní klinice brzy začal s její přestavbou a propojením klinických oborů s ambulantní péčí. Byly zřízeny jednotlivé pracovní skupiny, holterovská EKG a TK, echokardiografická, angiologická, srdečního selhání, arytmiologická, elektrofyziologická, transplantační. Štejfa také prosadil v rámci I. interní kliniky samostatné intervenční pracoviště pro diagnostiku a léčbu akutních koronárních syndromů, kterou vede prim. MUDr. L. Groch. Znovu umožnil elektrofyziologické pracovní skupině pokračovat v invazivní diagnostice a léčbě arytmií tehdy moderní radiofrekvenční ablací. Jeho zásluhou byla I. interní klinika přeměněna na I. interní kardioangiologickou kliniku (I. IKAK).

Prof. MUDr. Jiří Toman, CSc. (1947-2002) se stal přednostou I. IKAK v roce 1996. Promoval na brněnské lékařské fakultě v roce 1971 a poté pracoval na interním oddělení nemocnice v Třebíči jako okresní ordinář pro

kardiologii. Na I. interní kliniku přišel v roce 1980. Od počátku se věnoval invazivní kardiologii a elektrofyziologii, později echokardiografii a srdečnímu selhání. Habilitoval se v roce 1993 na téma „Mírné srdeční selhání s výraznou dysfunkcí levé komory“. V roce 1997 úspěšně obhájil profesorské řízení. Po odehodu prof. Štejfky jun. do důchodu pokračoval v přestavbě kliniky a dokončil ji. Absolvoval řadu zahraničních studijních cest a přednášek na mezinárodních kongresech. Ve spolupráci s kardiochirurgickým centrem ve FN U Sv. Anny a s jejím přednostou prof. Černým založil srdeční transplantační program, ve kterém nyní pokračuje transplantační pracovní skupina. Jeho plodný život byl v roce 2002 přerušen zákeřnou a nenadálou nemocí.

Jako přednosta I. IKAK byl vybrán ještě téhož roku 2002 prof. MUDr. Jiří Vitovec, CSc. (1951). Studoval lékařskou fakultu v Brně a promoval v roce 1975. Začínal na I. interní klinice, kde pracoval na koronární jednotce. V roce 1981 přešel na II. interní kliniku, a to na místo ordináře pro farmakologii.

Je žákem prof. M. Štejfky jun., s nímž zakládal na II. interní klinice jednotku intenzivní péče, kde se spolu věnovali hemodynamice srdečního selhání a jeho farmakologickému ovlivnění u pacientů se srdečním infarktem. Kandidátskou disertační práci na téma *Hemodynamika vasodilatační léčby srdečního selhání* obhájil v roce 1988, habilitoval se v roce 1996 na téma *Hodnocení léčby srdečního selhání*. Profesorem se stal v roce 2001. Bylo jen přirozené, že se vrátil na I. IKAK.

V současné době pracuje na I. IKAK sedm pracovních skupin zabývajících se diagnostikou, léčením a výzkumem kardiovaskulárních chorob (pracovní skupiny: arytmiologická a elektrofyziologická, angiologická, echokardiografická, intervenční a akutní kardiologie, neinvazivních vyšetřovacích metod, srdečního selhání a transplantologie, pracovní skupina pro výzkum a řízení krevního oběhu). Tým lékařů pracuje na 3 grantech a o další dva žádá. Jen za rok 2007 bylo na I. IKAK publikováno 43 vědeckých publikací a dvakrát tolik prací bylo předneseno na domácích a mezinárodních sjezdech a konferencích. Řada lékařů stážuje na prestižních zahraničních ústavech. Jen v USA na Mayo klinice pracovali po několik měsíců již 3 lékaři a nyní tam pracují další 2. Zabývají se nejmodernějšími vědecko-výzkumnými projekty kardiovaskulárních chorob. V rámci spolupráce s Mayo Clinic se naši odborníci zapojili do 15 mezinárodních výzkumných projektů, ze kterých mimo jiné vzešlo 12 společných publikací, 1 patent a 4 patentové aplikace registrované v USA a 2 prestižní mezinárodní vědecká ocenění.

Velkou perspektivu a naději znamená pro I. IKAK LF MU ve FN U Sv. Anny s devadesátiletou tradicí již několik let připravovaný projekt Mezinárodního centra klinického výzkumu (ICRC) v Brně, jehož iniciátorem je doc. MUDr. Tomáš Kára, PhD.

Náš rozhovor

Rozhovor s prof. PhDr. ing. Josefem Šmajsem, CSc.

Když Vám bylo sedm let, zemřel Váš otec-maloročník ve Skvrňově na Kolínsku. Jak to ovlivnilo Váš život a Vaši budoucnost?

Teprve dnes si uvědomuji, jak vážná osudová událost to byla. Na jedné straně jsem byl nucen předčasně dospívat, protože maminka zůstala se dvěma dětmi sama, a na druhé straně jsem tento zvláštní smutek v duši překonával humorem a romantickými představami. Musel jsem v našem malém hospodářství hodně pracovat, takže jsem si brzy osvojil nejen zásady chovu domácích zvířat a hospodaření na půdě, ale také základy několika stavebních řemesel. A protože jsem do střední školy i do jedenáctiletky chodil pěšky nebo jezdil na kole do 5 km vzdálených Uhlířských Janovic, doma jsem se v této formativně důležité fázi života téměř neučil, a to ani před maturitou. Ze mám předpoklady pro lepší než velmi dobré prospěch, to jsem ke svému překvapení zjistil až na vojně, v Ženíjně technickém učilišti, které jsem ukončil jako výborný student.

Jakými školami a jakou praxí jste prošel, než jste se dostal do Brna? A co Vám to dalo?

Protože jsem chtěl studovat na vysoké škole a už jako kluk jsem obdivoval techniku a stavby, snil jsem nejprve o vysokém učení technickém, o studiu architektury. S ohledem na tíživou finanční situaci doma jsem se ovšem musel rozhodnout jinak. Do poslední třídy jedenáctiletky se k nám dostala informace, že existuje vysoká vojenská škola v Brně, na níž je možné studovat různé technické obory. Netoužil jsem po uniformě, ale po vzdělání. Ovšem tehdejší okresní vojenské správy, které nábor do vojenských škol organizovaly, měly patrně směrná čísla pro tu či onu školu a tak jsem byl rafinovaně podveden: „Ano, chlapče, jistě, můžeme tě vyslat, ale nejprve musíš nastoupit na vojenskou přípravnou střední školu s technickým zaměřením, na kte-

ré si současně splníš svoji brannou povinnost a potom půjdeš jako poručík, tj. za mnohem lepších podmínek studovat do Brna na VTA.“ Takže jsem vystudoval tříleté Ženíjně technické učiliště a po jeho ukončení jsem se marně domáhal studia na vojenské akademii. Musel jsem nastoupit jako velitel čtyř k pontonovému praporu do Terezína a i když jsem každý rok žádal o přijetí na VTA, byl jsem po třech letech převeden na funkci velitele roty ke speciálnímu útvaru do Rokycan. Teprve za další dva roky jsem byl přijat ke studiu v Brně. Oproti normální cestě gymnazisty za vysokoškolským vzděláním jsem tedy ztratil osm let. Ztráta to ovšem byla spíše optická. Snažil jsem se dobře dělat každou svěřenou práci a už v učilišti jsem v sobě objevil odpovědnost a předpoklady pro teoretický přístup ke světu, pro filozofický způsob myšlení a kladení otázek.

V Brně jste na Vojenské technické akademii (dnes je to Univerzita obrany) od roku 1964 studoval strojní inženýrství. Jak ve Vás vznikl zájem o filozofii?

Studium strojního inženýrství bylo vynucené okolnostmi. Stavební směr se otevíral každý druhý rok a měl jsem tedy znovu smůlu. Ale byla to jen malá ztráta. Většina teoretických předmětů byla totiž společná a odborná specializace nastupovala až asi v polovině studia. Součástí předmětů společného základu tu vedle matematiky, chemie, fyziky aj. byly také dva semestry filozofie. Na to i dnes rád vzpomínám. Bylo to v polovině zlatých šedesátých let a tehdejší katedra filozofie na VTA

byla skvěle obsazena, vydala např. výborná kolektivní skripta *Propedeutika filozofie*. Vedle Vás, pane docente, tam např. působil i doc. Gardavský, doc. Matyska, doc. Goněc a další. Protože jste nás měl vedle některých přednášek také na semináře, hlavně Vaši zásluhou jsem se začal intenzivně zabývat nejen některými problémy teorie poznání, ale zejména etiku. Už ve druhém ročníku studia jsem si na vaše doporučení a s podporou vedení tehdejší katedry filozofie pod přihlášku ke studiu filozofie na FF MU. Takže poslední dva roky jsem při studiu VTA hojně docházel na přednášky na filozofické fakultě, do civilu jsem se často tajně převlékal na WC.

Na základě čeho jste se dostal na tamější Katedru filozofie a co jste tam učil?

Protože jsem byl Katedrou filozofie VTA vlastně „vyslán“ studovat na FF, měl jsem od doc. Domaňského, který tehdejší společenskovední katedry řídil, ústní příslib, že po absolvování technického oboru nastoupím na katedru filozofie a studium odborné filozofie dokončím při zaměstnání. Ale všechno se zkomplikovalo vstupem vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. Téměř celá katedra filozofie byla obviněna z pravicového revizionismu a skuteční filozofové museli odejít. Vzpomínám si, jak jsem Vás v roce 1969, kdy jsem končil studium, potkal na ulici už v civilu a zapochyboval jsem o své volbě přejít na oslabenou a rekonstruovanou katedru. Na moje slova, že „nejlepší odcházející“ jste reagoval s humornou nadsázkou: „ale výborní přicházejí“. Bylo to tenkrát „o fous“ a mohl jsem se dostat na dráhu budoucího vysokého ženíjního důstojníka, na jakou nastoupila většina mých tehdejších spolužáků. Nakonec jsem byl přijat na reformovanou katedru, dostudoval Filozofickou fakultu a učil studenty tehdejší systematické filozofii. Už tenkrát jsem se příliš nezajímal o sociálně politické otázky, ale hlavně o fenomén vědy a techniky, a také proto jsem nikdy nebyl ideologicky dost spolehlivý.

Při zaměstnání jste vystudoval obor filozofie na brněnské filozofické fakultě. Přesto, že jste tím získal potřebnou kvalifikaci, musel jste z katedry odejít. Proč?

Musím nejprve povědět, že na odchod z armády jsem pomýšlel od okamžiku, kdy jsem do armády vstoupil. Ale z žádné tuhé organizace se na vlastní žádost tak snadno neodchází. Například vzdělání, které v ní získáte, musíte odsloužit. A také každá práce, když ji děláte dobře, přináší uspokojení. Můj odchod uspišila náhoda. V roce 1978 nečekaně zemřel doc. Vítězslav Gardavský. Měl jsem dovolenou a tak jsem jako jeho žák považoval za slušnost přijít se rozloučit se svým učitelem. Na pohřbu, kde jsem předpokládal, že potkám své kolegy z katedry, kteří často na Víťu vzpomínali, jsem se ovšem ocitl sám, jen s jedním kolegou z Vyškova. Byl jsem nafilmován a asi po roce vojenskou kontrarozvědkou odhalen. To, co se potom dělo, nelze snadno povědět. Byl to prý neomluvitelný přečin, protože jsem se zúčastnil pohřbu čelného představitele pravice. Nastávalo nedůstojné „opékání“, v němž se angažovali lidé z vedení školy. Kolegové, s nimiž jsem do té doby dobře vycházel, byli zastrášení a odhlasovali mě potrestání. Nikdo se při projednávání nezdržel hlasování. Byl to jasný signál k odchodu.

Takže vyhazovem z VTA Vám kádrováci vlastně pomohli, protože jste se dostal mezi vyspělé a zkušené filozofy a mohl se specializovat. Můžete stručně vylíčit svou kariéru filozofa?

S nálepkou politicky nespolehlivého člověka jsem přišel i na fakultu, nikoli však na katedru filozofie. Dostal jsem smlouvu na jeden měsíc a okolnosti mého odchodu z armády kádrováci prošetřovali. Tehdejší děkan prof. Šindelář se bál. Prý rezolutně prohlásil: „nepodepíšu“. Katedra mě přijala dobře, prof. Macháček i doc. Cetl mě znali z mého působení na veřejnosti (napsal jsem několik scénářů o vědeckotechnické revoluci do vzdělávacího televizního cyklu) i z publikací ve Filozofickém časopise. Katedra na Filozofické fakultě, to byl jiný svět, mohl jsem konečně dělat to, na co jsem si troufal, co jsem cítil jako důležité a potřebné. Především jsem rychle sepsal monografii o sociální funkci vědy, tj. o tématu, jímž jsem se již před tím částečně zabýval. Dnes se ale k této práci nerad hlásím. Spočívala na málo ujasněných předpokladech a obsahovala také jistou „úlitbu bohům“. Na

občasné výzvy Jiřího Cetla, že bych se měl zabývat nějakým fundamentálním filozofickým problémem, jsem s úsměvem odpovídal, že na víc nemám. Již dávno jsem sice tušil, že tímto problémem je ontologie, ale k této nejvyšší úrovni teoretické abstrakce jsem vzhlížel s pokorou a posvátnou úctou. I když jsem poměrně dobře znal přírodní a technické vědy, věděl jsem, že je to málo a že dílčí vědění nelze snadno přetavit do fundamentální filozofické teorie.

Ale vlastní cestu k ontologii jste si nakonec našel.

Nehylo to ale cesta snadná. Na jedné straně jsem zjišťoval, že žádná skutečná současná ontologie neexistuje, myslím tím ontologii, která by obstála při kritice ze strany speciálních věd, a na druhé straně bylo stále více zřejmé, že ji nelze vytvářet přímým navázáním na filozofickou tradici. Vždycky jsem obdivoval dějiny filozofie a jejich znalce obdivuji dosud. Ale už při psaní naší první společné ekologické knížky *Příroda a kultura* v l. 1988-89 (Cetl, Hubík, Šmajš) se ukázalo, že např. historický přístup k přírodě (myslím část, kterou psal doc. Cetl) je sice zajímavý, ale nové vidění problému nepřinese. Na katedře, kde se většina mých kolegů zabývala historií filozofie, byl můj silicí odklon od historie k aktuální filozofii přijíman s rozpaky. Bylo mi jasné, že nemají ontologie stagnovat, musí vzniknout ontologie nová, nespekulativní, respektující nejen vědu, ale hlavně skutečnost, ontický stav světa. A protože jsem si na takový úkol znovu ne-troufal, napsal jsem nejprve několik filozofických přednášek pro Rozhlasovou univerzitu Svobodné Evropy na ekologické téma. Přednášky měly ohlas a tak jsem na čas práci na podobě nové ontologie odsunul. Původně rozhlasové pořady jsem prohloubil a upořádal do knihy s názvem *Ohrožená kultura*. Mezi filozofy, až na výjimky, kniha zájem nezbudila. Ale mezi umělci a ostatními intelektuály ano. Ivan Klíma ji v tisku označil za knihu roku; po dvanácti letech vyšel její překlad ve slovenštině a její vydavatel v novinách napsal, že je to kniha na Nobelovu cenu; v roce 2007 napsala Milena Fucimanová podle této knihy scénář malé divadelní hry, která se o rok později hrála také anglickém překladu. Musím ale přiznat, že už v této knize byla evoluční ontolo-

gie v hrubých rysech obsažena, že to byl vlastně pokus o aplikaci toho, co pouze nemělo svůj samostatný literární tvar, co bylo přibližné a emocionální. A snad také proto byla *Ohrožená kultura* pro některé čtenáře tak úchvatná. Ale už několik let před tím, s příchodem nynějšího děkana prof. Kroha na katedru filozofie, vznikla mnohem příznivější situace pro systematickou filozofii, a tím i pro teoretické a didaktické zpracování nového konceptu ontologie. J. Krob prohloubil navázání evoluční ontologie na ontologii tradiční, zpracoval její souvislosti se současnou fyzikou a kosmologií, rozpracoval řadu tradičních i nových kategorií. Ucelený koncept nové ontologie (před tím jsme napsali několik rychle rozebraných skript) jsme knižně vydali v r. 2003 pod názvem *Evoluční ontologie*. Ale ani tato kniha české filozofy, znovu až na výjimky, příliš nevznusila.

Publikoval jste knihy, články, sborníkové i novinové stati. Vystupoval jste v rozhlasu i v televizi. Postupně jste se vyhrnil jako ekologický procesuální ontolog. Které knihy nejlépe vystihují Vaši filozofii? Na jaké další oblasti filozofie hodláte evoluční ontologii rozšiřovat?

Jednoznačně odpovědět neumím. Zdá se mi, že nejuplněji vyjadřuje moje pojetí filozofie poslední obsáhlá kniha *Filosofie – obrat k Zemi* (Academia 2008). Mnohé tu chybí, ale evolučně ontologický přístup je už částečně rozšířen nejen na teorii poznání, ale také na filozofii techniky. Podstatu rozšíření se pokusím stručně ukázat na teorii poznání. Profesor Macháček často říkal, že teorie poznání nepatří do filozofie, ale do psychologie. Tušil jsem, že nemá pravdu. Jako historik filozofie bezděčně systematickou filozofii podceňoval. V systematické filozofii musíte k tomu, abyste mohli s jistotou něco napsat nebo povědět, vědět snad padesátkrát víc, zatímco v dějinách filozofie stačí možná vědět jen pětkrát tolik. Nemám ovšem na mysli jen množství přečtených knih, ale hlavně strukturu vědění, založení a kořatost intelektuálního stromu, na který můžete navěšovat nové poznatky. Asi před pě-

ti lety jsem např. přednesl veřejnou přednášku „Co je poznání?“ Mezi posluchači byli kolegové z katedry a diskuse, jak už to bývá, nesměřovala k podstatě problému. Obhajoval jsem dvě hlavní teze: 1. že poznávají všechny živé i kulturní systémy (kulturní pochopitelně prostřednictvím člověka); 2. že poznání není jen gnozeologickou, ale především ontickou procedurou. Těmito dvěma tezím klasický historik filozofie na první poslech rozumět nemůže. K porozumění, alespoň částečnému, potřebujete znát ontickou roli informace v otevřených nelineárních systémech, k pochopení potřebujete evolučně ontologický koncept přírody i analogický koncept člověkem vytvářené kultury. Tradiční teorie poznání vychází totiž z předpokladu, že člověk je jedinou bytostí, která poznává a že poznání je složitou jednotou smyslového a rozumového atp. A právě v tomto smyslu by pak poznání mohlo patřit do psychologie. Podle mého názoru však musíme vědět, že poznáváme smyslově neuronálním aparátem, který vytvořila přirozená biotická evoluce a že získané poznání, které vzniká a rozvíjí se v kultuře, neslouží této evoluci, tj. živé přírodě. Získané poznání (sociokulturní informace) slouží kultuře, tj. evoluci onticky opoziční. Vytváří totiž rozptýlený genom protipřirodního kulturního systému. A tato naznačená ontická role lidského poznání je silným argumentem pro to, že teorie poznání nepatří do psychologie, ale do ontologie.

Myslím, že možnosti uplatnění evolučně ontologického přístupu na další filozofická témata ukáže teprve čas. Zdá se, že je to silné filozofické paradigma, které podkopává řešení mnoha tradičních otázek. Snad i proto jsou někteří odpůrci evoluční ontologie zbytečně agresivní. Filozofický časopis, abych byl konkrétní, nejen neotiskl moji *Nájemní smlouvu se Zemí*, ale ani nebyl s to tři roky po odezdání otisknout můj článek *K podstatě evoluční ontologie*. Ten nyní pohotově otiskuje slovenská *Filozofia*.

Která Vaše díla vyšla v překladu do jiných jazyků?

Snad bych měl nejprve říci, že už na Slovensku je vztah k mému typu uvažování mimořádně vstřícný. V nádherné úpravě a s básněmi Milana Rúfusa tam v r. 2006 vyšla *Ohrožená kultura*. Dva slovenští přátelé, Emil

Višňovský a Gustav Rosa se nezištně postarali, aby v nakladatelství Rodopi (Amsterdam – New York 2008) vyšla kniha *Evolutionary ontology*. Již např. deset let před tím vyšel v Prešově anglický překlad *Ohrožené kultury (The Threatened Culture)*. Ale problémy s překlady by byly na dlouhé povídání. Vaše kniha musí nejen někoho hluboce zasáhnout, ale ten někdo musí být také odborně kompetentní, musí mít dostatečnou vůli a vliv. Kniha je totiž všude nadbytek. Moje knížky zaujaly více lidí, kteří se pokusili překlad zorganizovat. Tohle totiž autor sám udělat nemůže. Ale tyto příklady se někdy nepodařilo dovést do konce. Nikdy např. německy nevyšla *Ohrožená kultura (Die Bedrohte Kultur)*, španělský překlad knihy *Filosofie psaná kurzívou* zatím rovněž čeká na vydání. Také ruský překlad *Ohrožené kultury* kdysi ustrnul na mrtvém bodě. Teprve při mé letošní návštěvě konference v Kjotu, jsem obdržel novou vážnou nabídku. Zdá se tedy, že rusky tištěné *Ohrožené kultury* se nakonec dočkám.

Zúčastnil jste se letos 22. světového filozofického kongresu v Soulu. Můžete nám o tom podat hutnou informaci?

Kongres byl velkolepou filozofickou akcí, jakou jsem viděl poprvé. Bylo tam hodně filozofů, ale podle mého dojmu málo filozofie. Zajímavá byla plenární zasedání, podařilo se navázat nové kontakty. Dnešní globální ekologickou krizí jako ontický konflikt kultury s přírodou, tj. jako dosud nejvážnější ontologický problém, zdá se, neřeší zatím nikdo. Je to sice dobrá zpráva pro evoluční ontologii, ale spíše špatná pro filozofii a lidstvo vůbec. Bez evolučně ontologické reflexe ontického konfliktu kultury s přírodou budeme jen obtížně hledat cestu k překonání krize.

*Vážený pane profesore, děkuji Vám za rozhovor a přeji Vám u příležitosti vašich sedmdesátin do dalších let pevné zdraví a zdar ve veškeré vaší činnosti, mj. např. i v úspěšnosti šíření Vaší apelativní *Nájemní smlouvy se Zemí*.*

JIRÍ SEDLÁK

Významné osobnosti naší univerzity

125 let od narození brněnského germanisty Stanislava Sahánka

Nedávno u nás vyšel český překlad třídilných Dějin německé literatury (2005-2007), jejichž hlavním autorem a redaktorem je Ehrhard Bahr. V roce 2006 uvítal Pavel Polák vydání jejich druhého dílu v Literárních novinách konstatováním, že souhrnná práce o německé literatuře v češtině nevyšla po dlouhá desetiletí a že „*jediné dílo, které sleduje německou literaturu od počátků až do současnosti, jsou Přehledné dějiny německého písemnictví od Stanislava Sahánka. Knihu napsal v roce 1941 v podstatě jako učebnici, její obsah je nepřekvapivě poplatný době. Užitek z ní může mít snad jen literární historik, který se zabývá národně socialistickou nebo sudetoněmeckou literaturou.*“

Příručku, o které se zmiňuje článek Literárních novin, napsal docent brněnské filozofické fakulty Stanislav Sahánek (1883-1942), který předtím dlouhá léta působil na druhé státní reálce na Křenové a zároveň byl lektorem němčiny na brněnské filozofické a právnické fakultě a na technice. V roce 1935 se monografií o Ferdinandu Saarovi (knižně Brno 1934) habilitoval pro obor dějiny německé literatury a stal se docentem Filozofické fakulty Komenského univerzity v Bratislavě. Po událostech let 1938 a 1939 byl pak převeden do Brna. Již z Bratislavy byl v roce 1938 odeslán na pražské ministerstvo školství návrh na Sahánkovo jmenování mimořádným profesorem. Návrh jednohlasně podpořila i Masarykova univerzita, ale než mohlo dojít k jmenování, brány všech českých vysokých škol se 17. listopadu 1939 na necelých šest let zavřely. Řádným profesorem byl Sahánek jmenován až *in memoriam* v roce 1946.

Sahánek se narodil 15. června 1883 v Trávníku u Kroměříže, letos tedy uplynulo od jeho narození už sto dvacet pět let. Jeho otec byl řídící učitel. Sahánek maturoval na německém arcibiskupském gymnáziu v Kroměříži, ale slavistiku a germanistiku vystudoval na české filozofické fakultě v Praze. Doktorskou di-

Stanislav Sahánek
(snímek: archiv MU)

sertaci České prvky v díle Marie Ebnerové z Eschenbachu podal už v Brně na FF MU. Již od dvacátých let publikoval četné články o německé literatuře. Jeho hlavním a celoživotním zájmem byla německy psaná literatura vzniklá na Moravě, především dílo Saarovo a Marie Ebner von Eschenbach. O této autorce napsal česky i německy řadu studií. Rukopis chystané velké monografie byl v souvislosti se Sahánkovým zatčením zničen. Ve Spisech bratislavské univerzity vyšla v r. 1938 knižně Sahánkova práce Literární biedermeier v německém písemnictví.

To, co píše Pavel Polák o knize Přehledné dějiny německého písemnictví, je pravda sotva napůl. Sahánek se opravdu snažil zbytečně nedráždit okupanty, a proto věnoval poměrně značnou pozornost několika autorům třetího nálevu, kteří byli stoupenci Hitlerova režimu, a také šovinistům a grafomanům z řad našich Němců. A samozřejmě se nesměl a nemohl zmínit o židu Heinrichu Heinovi ani o spisovatelích, kteří odešli do exilu. Kdo se chce

přesvědčit, že Sahánek zůstal i v roce 1941 tím, čím byl dříve, totiž katolíkem, který upřímně obdivoval T. G. Masaryka, musí se začíst do řádků o Lessingově Moudrém Nathanovi a do rozsáhlé kapitoly o Goethovi nebo si přečíst slova o občansko-liberální tendenci Schillerova Dona Carlose.

Především však autor článku z Literárních novin čtenářům zamlčel (a to je chyba podstatná a zavádějící), že Sahánek se spolu s dalšími brněnskými vysokoškolskými učiteli podílel na protinacistické odbojové činnosti, byl po příchodu Reinharda Heydricha do protektorátu s ostatními členy skupiny (v čele s filozofem profesorem Tvrdým) už v roce 1941 zatčen a začátkem února 1942 odvezen do rakouského koncentračního tábora Mauthausen. Tam pak na následky těžko představitelných muk a strádání 27. února 1942 ve věku nedozrálých devětapadesátí let zemřel. Sahánkův spoluvězeň spisovatel Rajmund Habřina ve vzpomínkové stati Protifašistický boj vědců brněnských vysokých škol, jejíž průklep je uložen v Archivu Masarykovy univerzity, píše o tom, jak tento jemný člověk, germanista, který věnoval život německé literatuře, musel

strpět, že jej nacistický zupák tituloval nadávkou *Arschloch*. Ze čtrnácti zatčených členů skupiny se do Brna vrátili dva – chirurg prof. Podlaha a mikrobiolog prof. Tomášek. (Když Sahánek v r. 1937 gratuloval filozofu profesoru Josefu Tvrdému, s nímž si tykal, k významnému životnímu jubileu – šedesátinám, napsal mu, že obdivuje Tvrdého masarykovsky čistý charakter, velkou dobrotu a kolegiální laskavost. Tento pěkný dopis je rovněž uložen v Archivu MU.)

Sahánkova předčasná smrt se řadí k dalším bolestným válečným ztrátám české germanistiky – Otokar Fischer zemřel na infarkt po zprávě o anšlusu Rakouska, Vojtěch Jirátko umírá, protože mu ve dnech Pražského povstání nemohla být poskytnuta lékařská pomoc, přímými oběťmi odboje byli vedle Sahánka i Arnošt Kraus a Jan Krejčí. Sahánkův kolega Leopold Zatočil napsal v roce 1946 v opožděném nekrologu: *„Jaká to strašná ironie a jaký to ďábelský vděk zvrhlého nacismu! Kraus a jeho žák Sahánek umírají za to, že se od mládeži věnovali studiu německého jazyka a že milovali Goetha.“*

J. RAMBOUSEK

Tito Minniti: *Africký bohatýr*, 1936

Jak to vidím já

Sportovní trénink versus studium

Sport, jako významný sociokulturní fenomén a jedinečná forma pohybové aktivity, tvoří nedílnou součást procesu utváření všestranně rozvinutého jedince. Sportovní pohybové aktivity tak fungují jako výsoco pozitivní a nezastupitelný prvek socializačně významného procesu utváření osobnostního rozvoje či budování základů interkulturní koexistence, stejně však v podobě cíleně jednostranné vrcholové přípravy mohou přinášet ochuzení vzdělatelnosti a profesní přípravy. Ve společnosti zaměřené na maximální výkon, vítězství a odměnu pak stojíme před novými horizonty vzájemně provázanosti sportovního tréninku a studia, zvažujeme nové možnosti a meze trenérské práce a rozkrýváme krajní případy kolize vrcholové sportovní přípravy na účet zanedbávání komplexního osobnostního rozvoje.

Trenér versus studium

K nepřehlédnutelné stránce trenérské práce nepochybně náleží i povaha a struktura relevantního vzdělávacího systému. Zejména v ekonomicky vyspělých a na vrcholový sport orientovaných společnostech je kladen důraz na otevření co nejširších možností atletů získat předpoklady dosahovat vrcholových sportovních výkonů a vítězství, aniž by utrpěla úroveň jejich vzdělávacího procesu. Kupř. díky iniciativě Německé sportovní asociace dochází ke stále většímu důrazu na harmonizující koordinaci vyučujících a trenérů, schopných a ochotných trvale řešit a v soulad uvádět souběh tréninku a výuky, sportovních aktivit a studijní přípravy. Přitom se mnohdy naráží na nedostatečnou interakci sportovních klubů na jedné straně a škol na druhé straně.

Problematičnost koordinace sportu a studia patří snad k nejpalcivějším problémům systematické tréninkové přípravy mladých atletů. Ukazuje se, že s věkem sportovců slábne ze strany pedagogů ochota koordinace tréninku a studijních povinností, a tak postupně narůstají rozpory mezi studijními a sportovními aspiracemi. Přitom může docházet i k posilování negativních postojů vyučujících k vrcho-

lovému sportu jako reflexe kritického postoje ke studujícím sportovcům. Stojíme tak mnohdy před nedostatkem ochoty či schopnosti vcítit se do potřeb aktivních trénujících sportovců, nedocenením fyzické a psychické náročnosti kupř. zahraničních tréninkových soustředění. V tomto kontextu se silně aktualizuje potřeba profesionalizace funkčních rolí spojujících oblast vzdělání a vrcholové sportovní přípravy, zaručující nezbytnou míru potřeb sportovců a informovanosti učitelů, když zejména organizačně kompetentní sportovní představitelé by měli náležitě chápat organizační principy školy a být tak připraveni na přijímání kompromisů v případech hrozícího konfliktu.

Aktuální téma sportovního tréninku versus studium je zajímavým způsobem ventilováno v Anglii, zemi kolébky fotbalu. Na půdě profesionálního mládežnického britského fotbalu tak byl zkoumán *trojstranný vztah mezi trenérem, sportovcem a relevantním sociálně-kulturním kontextem*. V tomto kontextu se připomíná jednak růst autoritářských tendencí a posilování kolektivní povahy koučování, silně zranitelné vůči široké plejadě vnějších faktorů. Problémy přináší zejména vztah mezi trenérem, hráčem a klubem. Otázky navozuje zejména vztah trenéra a sportovce, kteří spolu denně tráví mnoho hodin času, otevírajícího možnosti pro modelování procesu socializace, sociálních rolí, utváření sociálních kontaktů a fungování moci. Z toho plynoucí podstata koučování pak v jistém smyslu kotví ve zhodnocování faktorů vzdělání, profesní kredit, úroveň sociálních vztahů a kontaktů, míra ocenění a prestiže, fyzického vzhledu a dostupnosti finančních zdrojů. Prostředí „těžkého ovzduší očekávání“ pak v období klíčových období herní sezony oživuje a ospravedlňuje silné autoritářské tendence vyčleňující dobré a špatné hráče. Tým zpravidla tento nekompromisní přístup vstřícně či trpce akceptuje, neboť hráči mnohdy tvrdý postup trenéra chápou jako jedinou možnou cestu vedoucí přimocane k výkonu, vítězství, odměně.

Akademický sport versus vzdělání: americké zkušenosti

Již letmý pohled na americkou vrcholovou sportovní scénu napovídá, že zejména lehká atletika, baseball či basketbal je ve své vrcholové přípravě pěstována zejména na vyšších středních školách a na univerzitních kampusech. Přitom si nutně musíme položit otázku: Přispívá výkonnostní sportovní příprava k vysoké úrovni vzdělání? Zatímco jedna názorová skupina vidí zejména v univerzitním sportu nezastupitelnou součást cesty za sportovním mistrovstvím, druhí upozorňují na rozměňování klíčových cílů univerzitního studia – tedy vysoké úrovně vzdělání (a vzdělanosti). Zastánci výkonnostních sportovních školních programů tak zdůrazňují, že sport již svým socializačním působením dohře integruje studenty do akademických aktivit, podporuje zdravý růst sebevědomí, pěstuje celoživotní zájem o pohybové aktivity, buduje smysl pro kolektiv, zvyšuje zájem o komunitní život a nabízí jedinečnou možnost vyniknout cestou uplatnění vrcholového sportu. Kritika pěstování výkonnostního sportu na vysokých školách naopak upozorňuje, že vidina sportovní kariéry rozměňuje náročné cíle studijní přípravy, vychovává hyperkonformní osobnosti, polarizuje studenty jednak do skupiny obdivovaných sportovních idolů a jednak do pasivní masy diváckých obdivovatelů. Podporuje dále orientaci na pomijivé hodnoty, lidsky a materiálně váže obrovský potenciál učitelů, trenérů a vybavení, pěstuje ve sportovně úspěšných studentech příjemce nadstandardních výhod osvojujících si postupně pocit výjimečnosti a nadřazenosti. Přitom stojíme před výzkumnými daty, které velice rozdílně hodnotí vztah sportu a studijních výsledků. Jedni dokládají, že „nesportovní“ studenti mají celkově lepší studijní výsledky, jinde se dochází k závěru o vyšší úrovni kognitivních schopností a studijních výsledků výkonnostních sportovců na amerických univerzitách. Přitom nesporně důležitou roli hraje i úroveň a cíl sportovní přípravy a druh sportovního odvětví. Orientace na nejvyšší sportovní mety na půdě divácky atraktivního elitního sportu, jako je např. fotbal nebo atletický sprint, přináší nepochybně vyšší míru prestiže než systematický trénink

v tzv. malých sportech, jako je kupř. kolová nebo badminton. A pochopitelně přináší i různý tlak na náročnost tréninku a s tím související rizika zanedbávání studijní přípravy. Jisté lze souhlasit se zásadou, podle které sport může být významnou pozitivní součástí výchovně-vzdělávacího procesu zejména tehdy, když je brán vážně a zodpovědně stejně jako studijní příprava: Sport by se měl stát součástí širšího procesu osvojování zodpovědnosti, dovedností a kompetencí na cestě socializačního působení dospělých usilujících o pozitivní působení na život studentů.

V tomto kontextu můžeme aktualizovat i poznatky ze sféry univerzitního basketbalu, kdy počáteční souběh aktivního zájmu o sport nese s sebou i poměrně vysokou úroveň studijní angažovanosti, která však postupně rychle ochabuje vlivem specifické subkultury výsad vrcholového sportu. Očekávání ze strany trenérů bývá většinou silnějším motivem než obvyklé standardy náročnosti studijních programů. To mnohdy přináší i jistou sociální izolovanost sportovních ikon od běžného akademického života, když prim získává touha dosáhnout co nejlepší sportovní výsledky, zaujmout masu fanoušků, přitáhnout pozornost médií a sponzorů. K tomu přistupuje i skutečnost, že trenéři jsou univerzitami často nájímáni primárně s cílem dosáhnout co největce materiálního přínosu cestou sportovních výsledků, nikoli pozitivně modelovat osobnostní růst svých svěřenců. Akademický sport se tak mnohdy štěpí na vynikající sportovce a pasivní diváky, sportovní úspěch je často považován za míru kvality vysoké školy a hodnota vzdělanostního a osobnostního rozvoje bývá podřizována sportovnímu výsledku a výkonu. Profesionalizace vrcholového akademického sportu tak vede i k doporučením, jak předejít konfliktu vzdělání versus sport. Jde však většinou o „marná volání“: Jednostrannost a mimořádná náročnost vrcholové přípravy ve většině sportovních odvětví zpravidla přímo vylučuje harmonický souběh úspěšného, osobnostně všestranného studia na jedné straně, a úspěšně principu vítězství, výkonu a odměny, bezvýhradně podřízené sportovní kariéře na druhé straně. Platí to bez ohledu na to, zda se jedná o americké, české či čínské kulturní prostředí. To je totiž primárně mode-

lováno *globalizačními principy* komercializace a účelovosti sportu.

Trenérství na cestě interkulturní koexistence

Sport, jak známo, může hrát důležitou, vysoce specifickou, a tedy v jistém smyslu nezapíratelnou úlohu na poli *mezinárodních kontaktů a vztahů*. V kontextu vrcholových sportovních událostí globální povahy může rozněčováním národních sentimentů rozdělovat, stejně jako je schopen zneprátené země, strany či komunity v harmonizujícím sportovním ovzduší sblížovat a spojovat. Významnou úlohu zde přirozeně sehrává i úloha trenérů, zejména jejich schopnost „budovat most mezi sousedy“ v kontextu různého kulturního či dokonce kontroverzního prostředí. Přímo ukázkovým příkladem úlohy hodnotově zakotveného přístupu ke sportovnímu tréninku je nedávno praktikovaný multikulturní program „ *fotbal pro mír*“, dlouhodobě realizovaný počátkem tisíciletí v Izraeli. Společný sportovní trénink zde svým výrazně *výchovně-sociálními aspekty* fungoval jako přirozený prostředek sblížení židovských a arabských sousedů v jedné z národnostně, kulturně a nábožensky nejkontroverznějších oblastí soudobého světa. Z iniciativy University of Brighton a British Council byl vytvořen a realizován trenérský program, jehož primárním cílem bylo vytvořit přirozené prostředí pro utváření sociálních kontaktů přesahujících jinak nepřekročitelné komunitní hranice dvou tradičně zneprátených stran. Program, na pozadí fotbalové hráčské dovednosti a technické znalosti, cílil k posílení vzájemného porozumění, k toleranci, k povzbuzení touhy po životě v mírové koexistenci. Hledisko čistě trenérského modelu se v tomto případě opřelo o čtyři základní hodnoty: *rovnost, důvěra, vzájemnou úctu, zodpovědnost*.

Přitom při hodnocení celého projektu v roce 2005 bylo zřejmé, že největším problémem bylo zařazení dívek a žen do programu. Vzdor tomu je však „ *fotbal pro mír*“ přímo učebnicovou ukázkou úspěšného a pozitivního fungování sportovních programů i v kontextu *krajně destruovaných komunitních vztahů*, a dyž:

1. docílil organizování společných tréninkových programů pro kulturně a nábožensky krajně odlišné komunity,
2. vtáhl do programu i běžné stranou sportovního života stojící dívky,
3. zavedl mladé Araby a Židy do tajů trenérské práce,
4. posílil společné komunitní kořeny kulturně a nábožensky nepřátelských skupin,
5. přispěl k překonání etnických, náboženských a společenských předurčení,
6. nastínil možnou cestu integrujícího působení sportu na cestě mezinárodního porozumění v multikulturním prostředí náboženské nesnášenlivosti.

Pro organizátory celého tohoto mnohaletého programu byl největší odměnou pohled na stovky mladých Židů a Arabů hrajících ve smíšených týmech bezstarostně fotbal za asistence svých rodičů a přátel, z nichž mnozí právě díky sportu prožili možná poprvé v životě skutečně radostný pocit sousedské pohody, sounáležitosti prosté nenávisti pramenící z rozdělovacích náboženských, rasových, etnických, politických a kulturních rozdílů či předurčení.

Sport versus olympijská strategie vítězství: potlačení osobnostního rozvoje

Moderní triumfy čínského sportu jsou hluboce vkořeněny v elitním systému sportu, implantovaného v padesátých letech minulého století ze Sovětského svazu a v osmdesátých letech transformované v podobě *Jugon ŋchi* jako „*celonárodní podpora elitního sportovního systému*“. Prioritou tohoto systému je podpora všech materiálních a lidských rezerv dosahování maximálních výkonů a vítězství zejména na mezinárodní úrovni, zatímco volnočasový rekreační kondiční sport stojí zcela ve stínu tohoto snažení. Účelově dimenzované úsilí „*prokazující*“ cestou sportovních úspěchů nadřazenost politického systému a jedinečnost ideologického směřování bylo v maximálně možné míře podporováno centralizovanou administrativou a státem garantovanými finančními zdroji. *Elitní sport* se tak stal výkladní skříní a vizitkou národa, soustředujícího existující nástroje plánované ekonomie a centrální

ního řízení k dosažení maxima sportovních úspěchů a medailových umístění. Nesoulad mezi úrovní sportovních úspěchů na jedné straně a zanedbávaným stavem masového sportování čínské populace však jak vyvolal obavy ze strany některých čínských intelektuálů a veřejných činitelů, tak kritiku ze zahraničí. Vysoce centralizovaný administrativní systém selekce sportovních talentů a nekompromisní tréninkový systém však jasně značil, že elitní sport je prioritou a že nevyšším cílem čínského sportu je dosažení maximálního úspěchu na olympijských hrách. Volba Pekingu jako olympijského města tuto strategii jen posílila. „Produkce“ světových a olympijských šampiónů je zde zajišťována v rámci dvaceti sportovních středisek, jejichž cílovým směřováním je právě co nejefektivnější základna elitního sportu plodícího vítěze a rekordmany. V tomto smyslu jde o zřejmě nejefektivnější systém *produkování sportovních hvězd* současnosti. Předně jde o systém zachycující mladé talenty již ve velmi útlém věku (trénujících tři hodiny denně pětkrát týdně), kdy na úrovni okresních, městských a regionálních sportovních škol cestou selekce cca 12 % těch neúspěšnějších se stává poloprofesionálními (trénink pět hodin denně šest dní v týdnu) či profesionálními sportovci. Z nich pak jen ti opravdu nejlepší přecházejí do vysoce selektivního národního, resp. olympijského týmu. V průběhu takto nastavené sportovní přípravy žijí mladí sportovci v uzavřených kempsech a usilovně trénují s jediným cílem: stát se členy národních či olympijských týmů. V roce 2004 prošlo tímto „sportovním tréninkovým sítím“ v přibližně 3 000 sportovních školách na 400 000 chlapců a dívek, z nichž pouze pět procent dostalo šanci dosáhnout vrcholu svého snažení. Zbylých 95 % se muselo vrátit zpět do běžného života: *bez formálního vzdělání a se ztracenými sny o sportovní kariéře*.

Od osmdesátých let přichází na pomoc maximalizaci sportovních úspěchů v Číně i rostoucí mnohatisícová armáda odborníků na vědecké tréninkové metody, sportovní medicínu, výstavbu sportovišť a sportovní výstroje a výzbroje. I sportovní výzkum je cíleně orientován zejména na tréninkové metody vedoucí k medailům. Sport se tak i v Číně, či lépe řečeno zejména v Číně, stal jedinečným prostředkem „lidského žebříku“ umožňující hrstce mi-

možnádně úspěšných sportovců, ochotných bezvýhradně přijmout princip „sportovní etiky“, stanout na vrcholu sportovního Olympu a stát se tak národními hrdiny a společenskými celebritami v zemi centralizované moci upevňované ideálem dosahování maxima olympijských medailových umístění.

Zlatá olympijská hurečka v případě Číny je jasně politicky motivovaná. Jestliže v období let 1949-1978 během maoistické éry šlo o snahu demonstrovat cestou sportovních úspěchů převahu socialismu nad kapitalismem, běží dnes o symbolické vyjádření ekonomických úspěchů země probouzejícího se „spícího lva“ a překračující jako významná světová velmoc práh národního obrození. Pro většinu Číňanů je zlatá olympijská medaile zhmotněním mimořádně hrdosti, pochopitelné snad nejlépe v tradičním čínském úsloví „Vítěz je král, poražený nic víc než bandita“. Dominantním principem vítězství pro čínskou společnost není dosud princip „fair play“, nýbrž vítězství dosahované za jakoukoli cenu: Snášet jakékoli strádání, obětovat osobní zájmy v zájmu národa je stěžejní ideou takového přístupu ke sportovnímu vítězství. Tento nelitostný systém je nejen propagován vládou, ale je akceptován i většinou čínského obyvatelstva.

Instituit obětí ve jménu národní prestiže se odráží i v materiální rovině čínského modelu olympismu. Příprava na olympijské hry v Pekingu 2008 je vyčíslena miliardovým částkami v dolarech, téměř patnáct milionů jeho obyvatel očekávalo i prudký růst obrátu, prodej dvou a půl milionu nových automobilů a nákup sportovního zboží za 60-73 miliard dolarů. Finanční injekci pro přípravu her byla i národní loterie podporující částkou 121 milionů dolarů městskou infrastrukturu nezbytnou pro úspěšně organizační zvládnutí olympiády. Čínský olympijský výbor tak očekával od her nejen prudké zvýšení ekonomického liberalismu v Číně, ale zejména další posílení úrovně národního elitního sportu. Posledně jmenovaný aspekt se však stává silicím terčem kritiky demokratických sil v čínské společnosti, které reagují jak na mnohdy tristní život bývalých sportovních hvězd po ukončení kariéry, tak na rostoucí nároky na sportovní přípravu, přinášející nejen tělesné poškození, ale i výchovně-socializační problémy spojené se zanedbáváním standardní školní docházky a profesní

přípravy. Aktualizuje se i problematika lidských práv nezletilých vrcholových sportovců a naprosto nedostatečná vládní podpora rekreačního kondičního sportu.

Zajímavý pohled nabízí i strategie čínské olympijské přípravy, která vychází ze strukturované míry podpory jednotlivých sportů. Čína se tak soustřeďuje na účast ve 29 olympijských sportech; rozdělených mírou očekávání do čtyř skupin:

1. Tradičně úspěšné olympijské sporty, ve který Čína nárokuje vítězství: stolní tenis, badminton, skoky do vody.
2. Slibné perspektivy získat zlaté medaile nabízejí tyto disciplíny: sportovní gymnastika, vzpírání, střílba a judo.
3. Potenciální úspěch v úsilí o medailové umístění nabízejí tyto sporty: lehká atletika, plavání a vodní sporty.
4. Slabě olympijské sporty, ve který Čína neočekává jasný úspěch, a usiluje proto alespoň o čestné pozice v kvalifikační účasti boje o medaile.

Je pochopitelné, že jak vybraní členové olympijského týmu, tak jejich trenéři a manažeři byli pod silným tlakem očekávání bezprecedentního úspěchu čínské olympijské účasti, která byla vládními orgány materiálně podpořena v dlouhodobé perspektivě od roku 2000 částkou téměř pěti miliard dolarů. Přibližně 90% z této obrovské sumy bylo v období olympijské přípravy spotřebováno na platy sportovců a trenérů (i zahraničních), na zlepšování úrovně stávajících tréninkových středisek a výstavbu nových a na nákup sportovní výstroje a výstroje. Stručně a výstižně shrnuto: Čína ve vrchovaté míře využila celonárodní podporu elitnímu sportovnímu systému ve jménu systematické produkce stále většího počtu olympijských sportovců, ve jménu udržet a posílit pozici země v medailovém žebříčku v roce 2008. Silné nacionální očekávání epochálního úspěchu čínských sportovců bylo zcela naplněno: Čína se stala nejúspěšnější zemí OH 2008.

Čína nepochybně má dostatek finančních zdrojů, lidského potencialu a ideového odhodlání dosáhnout svých olympijských ambicí. Peking 2008 se tak nepochybně stal další příležitostí adorace elitního sportovního systému. To nepochybně vyvolá i řadu otázek typu:

„Co dál?“. Nejen sportovní veřejnost je stále naléhavěji postavena před otázku rozumných a eticky zdůvodnitelných hranic zvyšujících se investic do vrcholového sportu, nároků a očekávání směrem k samotným sportovcům: Kde jsou hranice lidských možností a jaký smysl má neustálá snaha o jejich překonávání? Nepochybně lokální a regionální úroveň sportu nejen v Číně budou oprávněně nárokovat zvýšenou pozornost pro masový sport neomezo- vaný rostoucími rozpočtovými nároky vrcholového elitního sportu. Hledisko humanizace vrcholového sportu zřejmě stále silněji poznamená i další problém: Jsme-li schopni a ochotni připravit sportovce na získání olympijských medailí, máme dostatek prostředků a nástrojů nabídnout jim smysluplnou profesní dráhu po skončení aktivní sportovní činnosti? A vrátíme-li se ke specifické situaci čínské cesty k olympijské slávě, pak můžeme předpokládat, že život bude stavět tuto nepochybně dynamickou společnost před stále praktičtější ekonomické a sociální problémy, které rostoucím zájmem o životní úroveň, pracovní podmínky a životní prostředí zastíní účelovou posedlost sportovního patriotismu po olympijských medailích a posune zájem společnosti k životadárným formám masového sportování jako integrální součásti všestranného rozvoje každého jedince.

Z ekonomické a politické perspektivy se ukázalo, že vůdčí osobnosti nejmočnějších společností světa si nenechaly ujít příležitost být „pří lom“ v roce 2008 v Pekingu, v hlavním městě země nejdynamičtějšího růstu ekonomiky a druhého největšího reklamního trhu na světě. Olympijské hry, jejich symbol a image spojené s Pekingem a Čínou jsou osvědčenou značkou posilující na globálním trhu pozici čínských produktů a přinášející této zemi nesporný společenský kredit nesrovnatelný s kteroukoli jinou událostí na půdě sportu a mimo jeho rámec, placený však nelitostně směřovanou jednostrannou sportovní přípravou zbavující budoucí sportovní hvězdy vzdělanosti, kulturní a profesní přípravy na plnohodnotný život nad rámec vrcholového sportu.

ALES SEKOT

Panorama knih

Ondřej S. Nečas: Růžový slon v domě a jiné logičnosti

V roce 2006 vydala MU poměrně útlou knižku Ondřeje S. Nečase. Autor knihy píše (s. 5), že hlavním důvodem vzniku jeho textu je potřeba úvodu do výrokové logiky, jež není dostatečně probírána na středních školách a přitom se s ní lze často setkat v přijímacích testech, knihu tedy směřuje uchazečům o studium na vysoké škole, těm, kteří přitom mají zájem o logické hádanky.

Je třeba říci, že Nečasova kniha je neobvyklým příspěvkem do logické úvodové literatury. Je tomu nejen tím, že se (v souladu se záměrem) jen okrajově dotkne témat predikátové logiky. Je tomu i proto, že obsahuje značnou sumu logických hádanek. Ze struktury knihy to bude hned zřejmé. Po úvodních kapitolkách „Výroky“, „Negace“, už kapitolka „Pravda a nepravda“ obsahuje jako cvičební část hádanky typu pravdomluvci-lháři – u Nečase je notorickým pravdomluvcem Jasan a notorickým lhářem Mám. Následuje „První intermezzo“, kdy v obsáhlejších příběhů opět vystupují pravdomluvci a lháři, ovšem detektiv určuje, kdo z nich je náhodou vkladak. Tento vzor se opakuje, takže po „Konjunkci a disjunkci“ následuje opět cvičení s pravdomluvci-lháři, intermezzo (tentokrát s odhalováním upírů), po „Implikaci“ obdobně. Sedmou kapitolou je „Vyplyvání, ekvivalence a empirické výroky“, která diskutuje i odvozování výroku vyplývajícího z premisy či premis přímo. obírá se důkazem důkazem sporem, na základě množinových vztahů. Opět intermezzo (s upíry, ale komplikovaněji než před tím), jež je čtvrté a zároveň poslední. Knihu zakončuje „Řešení příkladů k procvičení“ a pak hned „Řešení úkolů v intermezzech“.

Jak lze tušit, Nečas vkročil na nejistou půdu popularizace a introdukce jiným než běžným způsobem. Předně říkám, že tuto snahu je třeba ocenit kladně. Žel jde o vstup na půdu, jež vystavuje autora mnoha rizikům, též snadno svede k zavádějícím, ne-li zcela chybným

vysvětlením a tvrzením. Dovolím si zde jako upozornění uvést právě ty, které za takové považuji. Nejde mi o nějaké „logické slovíčkaření“, kdy bych zpochybňoval třeba to, zda je výrok vhodné přirovnávat k promluvě (s. 6), jde mi o závažnější věci. Logika (a předpokládaně též čtenáře) znepokojí už výklad negací vět (kap. 2). Negací věty V je 'Není pravda, že V', resp. V modifikovaná tak, že se užije 'vět-ný zápor' (s. 8); co je vět-ným záporem není objasněno. Následují zavádějící příklady: k 'Vážím 125 kilo', Další příklad, 'Nevážím 125 kilo', kterou bychom v rámci výrokové logiky měli učinit, ale hned je nabídnuto i 'Vážím více nebo méně než 125 kilo', takže autor bez upozornění pracuje s významem predikátu 'vážít 125 kilo', Další příklad, 'Nikdo není dokonalý', je typicky predikátově-logický. Autor nás však neupozorní na problém dvojího záporu v češtině. Následující příklad obsahuje tzv. numerické kvantifikátory ('více než dva', 'nejvýše jeden') a jeho negace není přesvědčivá. Navíc autor píše, že kvantifikátory máme jen dva, totiž obecný a existenční, ale tím pomíjí houfy numerických kvantifikátorů (byť jsou definovatelné prostředky těch dvou). O skrytém obecném kvantifikátoru, který musíme odhalit u mnoha výroků češtiny, se nedozvíme. Výroku 'Všichni žáci, kteří studují matematiku, studují i angličtinu' (s. 11) by se měl úvod do logiky přihnout, pokud nerozebere problematiku přirozené kvantifikace (často pod názvem 'generalized quantifiers') vysvětlené na větech jako 'Všichni A jsou B' (popř. 'Někteří A jsou B'). Diskutovaný výrok navíc hovoří (dle Nečase ale rozhodně nikoli, s. 11) o žácích, co studují angličtinu, jeho logická struktura je tvaru $\{ \text{Všichni (Žáci, co Studují matematiku)} \} \text{ Studují angličtinu}$, neboli předmětem predikace je právě třída studujících angličtinu (a tvrdí se, že podřídou této třídě je třída všech těch, co jsou žáky a studují matematiku). Autor sice naznačuje, že k výroku 'Všichni A jsou B' logikové neuvazují coby negací přirozené 'Žádní A nejsou B', ale až výrok vyvracející jen vstupní, totiž 'Někteří A nejsou B' (ve smyslu čtení s existenčním kvantifikátorem), jenže explicitně to Nečas nefiká, což by v úvodu do logiky měl, Nikdy

by se o materiální implikaci nemělo v knize o logice psát vysvětlení, že implikace 'vyjadřuje vyplývání, tedy že z pravdivosti jednoho výroku plyne pravdivost jiného', anebo dokonce, že $A \rightarrow B$ znamená „z A vyplývá B“ či „A implikuje B“ (s. 34, avšak i s. 48); jde vsutku o závažné chyby (srov. s tím, co se normálně v logice píše o implikaci, vyplývání a též o subjunktivních kondicionálech či striktní implikaci). Vyplývání je v 7. kapitole postaveno naroveň implikaci mezi konjunkcí premis a závěrem, ale takto už říkám něco, čemu se Nečas vyhnul. K čemu je vyplývání dobré (proč je logika vědou o vyplývání), tedy že je to unikátní vztah mezi premisami a závěrem, neboli že korektní úsudek svými premisami podepírá tvrzení, závěr, v Nečasově knize vůbec nenajdeme.

Jako úvod do logiky, či alespoň výrokové logiky, tedy nepovažují recenzovanou knihu za zcela dobrou. A to i tím, že okruh jím uvedených tautologií nepokrývá typické „příjmačkové“ příklady. Skutečná cena Nečasovy práce však, myslím, leží v tématu, které je mu srdcem zřejmě mnohem bližší – totiž v hádankách typu pravdomluvcí-lháři. Recenzent neprocházel všechy Nečasovy úlohy, nebude se zde k nim blíže vyjadřovat. Jen několik obecných poznámek. V teorii logických (sémantických) paradoxů se nerozumí paradoxem přímo izolovaná věta (jako "Tento výrok je nepravdivý"), ale inference, kdy z přijatelných premis plyne nepřijatelný závěr (pro náš příklad: že daný výrok je pravdivý právě tehdy, když pravdivý není). Zvláštní je, že ačkoli Nečas o větě plodící paradox říká, že není ani pravdivá, ani nepravdivá, tak hádanky pravdomluvcí-lháři (kdy je dovoleno, aby někdo o sobě prohlašoval, že je lhář, tj. vyslovil paradox plodící větu) vlastně omlouvá tím, že patří do ideálního světa (s. 7), takže věta 'Já jsem lhář' (podobně po stipulaci, že např. Mám je totéž, co Lhář) je pojímána jako pravdivá nebo nepravdivá, ale nikoli bez pravdivostní hodnoty. Neboli nepřímě vyslovuje klíčový předpoklad tohoto typu hádanek: i kdyby pronesení autoreferenční lhářské (či dokonce pravdomluvcovy) věty bylo bez pravdivostní hodnoty, stejně ji máme za úkol považovat za pravdivou anebo nepravdivou. Závěrem uveďme Nečasovu hádanku (s. 37, řešení tamtéž), která souvisí s titulem knihy: Co usoudíte z něčí věty 'Po-

kud jsem Jasan, tak mám doma růžového slona'?

Řešení vypadá takto: Kdyby větu vyslovil notorický lhář (Mám), tak by věta byla nepravdivá, což pro případ implikace obnáší pravdivost části 'Pokud jsem Jasan': ale to vede ke sporu s předpokladem, že jde o lháře-Máma. Větu tedy vyslovil pravdomluvec-Jasan; ovšem pravdivost celé věty při pravdivosti její první části obnáší pravdivost části 'tak mám doma růžového slona' – neboli daný pravdomluvec má doma růžového slona. Pro zajímavost dodávám, že cokoli, co je v druhé části uvedeno, je při námi právě přijímaných předpokladech pravdivé. Nejdramatičtější naplnění představuje věta, která produkuje Curry-Löbův paradox: 'Je-li tato věta pravdivá, pak je každá věta pravdivá'. Načež přidáváme ještě jednu hádanku: Co usoudíte z toho, že v zemi Jasanů a Mámů někdo prohlásí 'Jestliže já jsem Jasan, tak je každý Jasan'?

J. RAČLAVSKÝ

- Ondřej S. Nečas: Růžový slon v domě a jiné logičnosti aneb Úvod do tajů výrokové logiky se zvláštním přihlídnutím k logickým hádankám a rébusům, Masarykova univerzita, Brno 2006, 72 s. Přiloženo je CD.

Sborník teoretických prací doktorandů 2007 *

Sborník obsahuje stati doktorandů, zpracované v rámci předmětu Teorie řízení doktorského studia oboru management.

Lenka Jaterková: Víceetapové rozhodovací procesy

Přestože klíčový obsah statí je zaměřen na speciální formu rozhodování, autorka předsazuje před vlastní problematiku víceetapového rozhodování obecnější vymezení pojmů, které s rozhodováním souvisejí a celou problematiku rozhodování uvádějí. Stať je navíc rozdělena na dvě části – vlastní popis víceetapového rozhodování a pokus o využití víceetapového rozhodování v manažerské simulační hře – MANAHR. Zatímco jádro statí, zaměřené na víceetapové rozhodování obecně, je velmi ko-

reálně zpracované a doplněné řadou relevantních příkladů. Část věnovaná využití uvedené formy rozhodování v MANAĚRE je využitelná pouze v konkrétní situaci fiktivního podniku v rámci manažerské hry. Slouží jen jako příklad použití modelu víceetapového rozhodování k dílčímu rozhodnutí v rozhodovacím procesu, který je ve skutečnosti mnohem komplexnější. Proto nepovažují uvedení tohoto příkladu do sborníku za šťastné. S touto výhradou lze text považovat za velmi zdařilý.

Eva Karpisová: Rozhodování za podmínek rizika a nejistoty

I zde je klíčový obsah statí uveden obecnější částí o rozhodování a vymezením základních pojmů. A rovněž i v tomto příspěvku je vlastní problematika forem rozhodování rozšířena o problematiku stanovení reálných opcí a finančních opcí, tedy o problematiku oceňování investičních projektů s využitím práva rozhodnout v budoucnu. Autorka přistupuje k problematice s vědomím řady neurčitostí, které ovlivňují volbu pravděpodobnostní variant. Mimořádně zdařilá je zejména závěrečná část příspěvku svými filozofickými přesahy.

Ivana Krajčovičová: Vysoce zhodnocující podnik

Předmětem statí je popis (nikoliv zkoumání či analýza, jak uvádí autorka) nového jevu - vysoce zhodnocujícího podniku. Autorka charakterizuje typy těchto podniků a principy, na kterých vznikají a fungují. Bohužel tyto principy nekonkretizuje, kromě vhodně zvolených příkladů, na kterých uvedený typ podniků v různých formách představuje. Velmi oceňuji počin autorky a souhlasím s ní a s autory, o něž se opírá, zejména v závěru své statí, když uvádí: „Tyto podniky a způsob jejich fungování mohou významně ovlivnit fungování společnosti prostřednictvím přerozdělovacích procesů ve společnosti, změn forem vzdělávání atd. Proto považují za důležité se problémem i nadále zabývat.“ Příspěvek významně posiluje místo sborníku v úsilí o nové přístupy k managementu.

Jiří Mazel: Praxe síťového uspořádání a managementu v oblasti cestovního ruchu ve Švýcarsku na příkladu regionu Oberengadin / St.Moritz

Stat' je v autorem označena jako doplněk k přednášce uskutečněné v listopadu 2006 na ESF MU v rámci předmětu Management II na téma: Vývojové trendy soudobého managementu. Po obsahové stránce je text významným příspěvkem pro práci Katedry podnikového hospodářství ESF MU, využitelným nejen ve výuce, ale i ve výzkumné činnosti. Autor člení text do tří částí. V první, teoretické části uvádí příčiny, důvody a cíle vzniku mezipodnikových kooperací a uvádí znaky, které umožňují jejich typologii jako podnikových sítí. Podobným taxativním způsobem uvádí úlohy managementu při posuzování, uspořádání a řízení vývoje podnikových sítí, fáze vývoje podnikových sítí a kritéria jejich úspěchu. Druhou část statí věnuje autor charakteristikám podnikových sítí v oblasti horských drah (cestovního ruchu) ve Švýcarsku a v poslední části orientuje pozornost na věcné důvody, které by měl management zvažovat při vytváření síťových sdružení.

Je možno říci, že uvedená stat' vhodně doplňuje věcností a parametrickou určitostí převážně popisnou stat' I. Krajčovičové.

Pavla Odehnalová: Motivace

Stat' je zaměřena na poznání jednotlivých motivačních teorií a nástrojů, se kterými jednotlivé teorie pracují. V první části jsou shrnuty teoretické poznatky o jednotlivých teoriích. Na ní navazuje srovnání zmíněných teorií. Z jednotlivých konceptů motivace jsou pak vyzdvíženy motivační nástroje, které jsou podle účinnosti porovnány a zařazeny do motivačního programu podniku.

Stat' je zajímavá od kapitoly 6, ve které se autorka pokouší porovnat motivační nástroje v jednotlivých motivačních teoriích. Bohužel v následující kapitole opustila nesmírně podnětně rozdíly zjištěné prostřednictvím různých empirických výzkumů v různých ekonomicko-sociálních podmínkách a zaměřila se na hledání „univerzální motivační teorie“. Autorka se tím zbavila příležitosti překonat zastaralý „univerzální model“ řízení podniku a v něm i dosavadních méně účinných způsobů stimulování lidí a možnosti hledat příčiny

a způsoby diferencovaného přístupu k různým skupinám pracovníků podle jejich osobních ambicí, zařazení, subjektivních předpokladů, vztahů k managementu a řady dalších. Tato nadměrně obtížná oblast nedovoluje činit závěry pouze z výsledků pozitivisticky postavených empirických výzkumů. Je nezbytné se opírat o hluboké základy klasických i moderních teorií, které vycházejí z poznatků psychologie (často i hlubinné psychologie), sociologie a dalších oborů. I v této oblasti jsou výzvy, na které autorka dosud nereagovala a které čekají na její odpovědi. Nicméně stať je její vlastní výpovědí, a proto je zajímavá a hodnotná.

Závěry recenze

Závěrem lze volbu a zpracování témat sborníku považovat za snahu o shrnutí dosaavadních poznatků v teorii rozhodování a pokus o nástin jejich rozvojových trendů.

Všude tam, kde jde o využití exaktních teorií rozhodování, jsou implicitně předpokládány znalosti hodnot pravděpodobnosti stavových veličin, při čemž nikde není ani zmínka o způsobech jejich stanovování ani o obtížnostech, které jsou spojeny s jejich odhady. Právě tuto oblast vidím jako limitující pro využití uvedených metod v době, která je stále více poznamenána turbulencí podmínek, za nichž dochází k rozhodování. Vedení snahou o využitelné metody rozhodování bychom mohli jít ještě dále. Velmi výstižně na problém současného efektivního manažerského rozhodování upozornila ve svém příspěvku doktorandka E. Karpissová: „Manažerské rozhodování by mělo být co nejefektivnější, nicméně je zřejmé, že ani manažeři se nerozhodují výhradně racionálně a vědomě. Podle mezinárodních výzkumů se ukazuje, že až v 80 % případů se manažer rozhoduje bez velkého přemýšlení. Věda zatím nezná metodiku zkoumání našich podvědomých reakcí, a proto se soustřeďuje na vědomá a programovatelná rozhodnutí.“ A dále: „Rozhodnutí vždy záleží i na osobnosti manažera. To je obsaženo jednak ve vztahu k riziku. Je třeba si však uvědomit, že zde hraje roli také sociologické, psychologické a další faktory. Manažer musí mít neustále na paměti, že každé jeho rozhodnutí musí být v souladu s etikou podnikání.“ Dlužno k tomu ještě dodat – každé rozhodnutí manažera by mělo být

v souladu s individualitou pracovníků, které řídí, a mělo by vycházet z respektování demokratických principů, na nichž je založena naše společnost. Domnívám se, že právě upozornění na tyto skutečnosti by mělo být podnětem pro autory – budoucí doktorandy v jejich úsilí o rozpracování efektivních metod rozhodování využitelných v praxi.

I. HALUK

Masarykova univerzita, Brno 2007, 128 s.

Annales psychologici *

Jedenáctým svazkem řady Annales psychologici otevírá Psychologický ústav druhou desítku ústavních sborníků Masarykovy univerzity. Jeho náplní jsou nejen příspěvky učitelů ústavu a postgraduálních studentů, ale také práce domácích i zahraničních odborníků působících mimo fakultu.

Sborník uvádí teoreticko-metodologická studie profesora Švancary zaměřená na exekutivní procesy v cílesměrné vizuální orientaci. Prezentovaná funkční analýza nezůstává jen u obvyklých kognitivních kategorií, ale zahrnuje i hlubší oblasti systému osobnosti, tedy i intencí regulace jako aspekty subjektivního významu ve funkci centrální regulační kontroly. Snaha o neuropsychologickou lokalizaci „exekutivních procesů“ bude zákonitě narážet na výrazně komplexnější podstatu těchto vyšších řídicích útvarů duševního dění, zahrnující společně jak racionálně-kognitivní procesy, tak imaginativně-emozivní funkce osobnosti. Faktor vizualizace, který se svým způsobem významně podílí v obou těchto oblastech duševního dění, může být i ne plně vědomým prostředkem sjednocujícím úsilí o optimální orientaci i adekvátní projev osobních egotendencí, a to pochopitelně i při řešení elementárních problémů.

Velmi aktuální jsou i etické otázky psychodiagnostiky v České republice, které se na základě dat z rozhovorů i dotazníků se 473 respondenty snaží poměrně široce mapovat příspěvek Mojžíra Svobody a Helény Klimusové. Použitý dotazník zahrnoval vedle částí s 35 etickými problémy či situacemi posuzovanými prostřednictvím pětistupňové škály i dal-

ších pět oddílů. Závěry odhalily celou řadu skutečností, kterými trpí psychodiagnostická práce (od ochrany užívaných metodik, jejich kvality, sdělování závěrů, jejich ochrany až po vágnost kodexů), a poukazují na naléhavost potřeby nápravy.

Následuje řada příspěvků, jejichž autory jsou Skočovský, Jandásková a Ježková, ověřujících psychometrické vlastnosti, faktorovou strukturu či možnosti využívání některých našich, převzatých anebo upravených psychodiagnostických nástrojů. Kolektiv autorů (Sobotková – Blatný – Hrdlička) se zaměřil na vazbu antisociálního chování s interpersonálními vztahy našich 12 a 14 letých dospívajících.

Z hlediska povahy antisociálního chování byly identifikovány 4 typy osob, které se však nijak nelišily v míře a kvalitě přátelských vztahů s vrstevníky.

Dospívání by mělo korespondovat i se zvyšováním míry odpovědnosti na neformální i právní úrovni, a to ve všech základních oblastech životních aktivit. Touto otázkou se – včetně dopadu možných faktorů míry odpovědnosti – zabývá práce autorů Konečného a Tyrlika.

Byly zjištěny podstatné rozdíly v charakteru projevů odpovědnosti v řadě více či méně osobních životních aktivit.

Iva Burešová sleduje pomocí osobnostních dotazníků některé specifické charakteristiky osob (zvýšený psychoticismus, impulzivitu, sníženou emocionální stabilitu, neadekvátní strategii v zátěži atp.), které by mohly být zdrojem kriminálního jednání adolescentů. Zjištěné výsledky by měly být východiskem k optimalizaci psychokorektivních postupů ve speciálních reedukačních zařízeních. Na hledání určitých specifických rysů osobnosti oběžných mužů a žen se zaměřila Anna Janyšková. Přestože v této oblasti existuje již řada poznatků, bývá další využití sebezposuzovacích inventářů vždy přínosné. Slovenský příspěvek E. Spevákové a Z. Stránského popisuje pozoruhodnou kazuistiku psychoterapie „vícevrstvé“ úzkosti. Příspěvek Marie Krigelové je spíše terminologické povahy a srovnává vymezení kategorií souvisejících hlavně se záměrně sebezpoškozujícím chováním a sebezraňováním v řadě pramenů naší i zahraniční literatury; jeho cílem je napomoci k jejich ujednocení. Závěrečný kolektivní příspěvek (Humpolíček – Uhrová – Bendová) je průběžnou supervizí akademického centra poradenství a dokládá zjištění o zájmu studentů o rozšiřování poznatků a dovedností v oblasti psychoterapie a poradenství, které by začínajícím psychologům usnadnily přechod do praxe.

Sborník je přes různorodost příspěvků dobrým počinem Psychologického ústavu MU a napovídá jeho širokou spolupráci i se zahraničními pracovišti.

O. ČAČKA

Lynn Chadwick: *Setkání VII.*, 1957

* Brno, Masarykova univerzita 2007, 130 s.

Obsah 41. ročníku**2008**

HROCH JAROSLAV: Odboj proti nacismu, Česká televize a pokusy o zkreslování dějin 1/3-6

LINHARTOVÁ VĚRA: Prof. MUDr. František Hamza – lékař a pedagog 4/3-11

NAVRÁTIL VLADISLAV: Geopatogenní zóny a lidské zdraví 2/33-37

NOVÁK TOMÁŠ: Manželské poradenství v Brně nejen před šedesáti lety 1/7-10

NOVÁK TOMÁŠ: Čtyřicáté výročí invaze studentů psychologie do SSSR aneb Putování za ustanovkou 4/12-13

PEČMAN RUDOLF: Přichylnost, obdiv a láska k české hudbě 3/3-7

RAMBOUSEK JIŘÍ: Malíř Eduard Milén vzpomíná 2/3-15

SEDLÁK JIŘÍ: Kohoutek Rudolf: Oběti domácího násilí – mýty a bariéry III. 3/17-21

SEKOT ALEŠ: Rituály ve sportu 3/8-16

SVOBODA FRANTIŠEK: Civitas Dei v paraguayském pralese: jezuitský příspěvek k ekonomice komunit a genezi státních útvarů 2/16-32

ŠMAJS JOSEF: Abiotická technika vojenská 1/11-22

Významné osobnosti naší univerzity

Gen. Prof. JUDr. Bohuslav Ečer (J. FENYK) 3/62-64

Před padesáti lety zemřel Zdeněk Hájek (J. VACULÍK) 2/52

K nedožitému jubileu Jana Chloupka (M. KRČMOVÁ) 3/67-69

Ke 130. výročí narození prof. Františka Chudoby (P. DRÁBEK) 2/50-51

Profesor MUDr. Vladislav Kruta, DrSc. (1908-1979) a jeho knihovna (P. BRAVENÝ) 2/59-60

Nezavádně hodný osud profesora Lukeše (M. VOTAVA) 2/51

Čtvrt století od smrti Jana Macků (V. LINHARTOVÁ) 3/65-67

K nedožitým osmdesátinám profesora Josefa Macura (P. LAVICKÝ a J. SPÁČIL) 3/69-70

Devadesát let od narození prof. Josefa B. Michla (J. MUNZAR) 3/64-65

Vzpomínka na prof. Pačesovou (L. BARTOŠ a L. MILIČKOVÁ) 2/60 – 61

125 let od narození brněnského germanisty Stanislava Sahánka (JIŘÍ RAMBOUSEK) 4/63-64

Můj učitel Živan Vodseďálek (B. VLACHOVÁ) 2/56-58

MUDr. Vladimír Zapletal (21. 5. 1900 - 3. 2. 1983) (V. LINHARTOVÁ) 2/53-55

Vzpomínka na profesora MUDr. et RNDr. Karla Žlábka (L. PÁČ) 2/55-56

Z historie a současnosti naší univerzity

HOŘINKOVÁ-KOURELOVÁ LENKA: Historie Ústřední knihovny FF MU 3/58-61

ZEMAN KAREL: Minulost I. interní kliniky a současnost I. interní kardiologické kliniky ve FN U Sv. Anny v Brně 4/55-58

Očima ekonomů

JATERKOVÁ LENKA: O pohádkách v manažerské praxi 1/25-31

KŘIVÁNEK MARTIN: Byrokracie v oblasti sociální správy 4/49-54

Aktuality v právu

KOLMAN PETR: Kdo slouží obci, ten má velice přísného pána 3/37-38

Kultura a umění

SEDLÁŘ JAROSLAV: Železo a ocel v sochařství 20. století 1/32-42

SEDLÁŘ JAROSLAV: Abstraktní sochařství mezi dvěma světovými válkami 2/40-49

SEDLÁŘ JAROSLAV: Informel v sochařství 3/42-50

SEDLÁŘ JAROSLAV: Národní znaky realismu a expresionismu ve 30. a násled. letech 4/32-41

Jak to vidím já

SEKOT ALEŠ: Sportovní trénink versus studium 4/65-69

Jak je to jinde ve světě

SOUDEK DUŠAN: Kanadské zdravotnictví 2/64-65

Ze současné medicíny

LOKAJ JINDŘICH: O imunologii v lékařství 3/22-29

WÖZNICOVÁ VLADANA: Delikátní nemoc 1/43-54

ZEMAN KAREL: Plicní hypertenze up to date 4/14-20

Náš rozhovor

Rozhovor s profesorem MUDr. Miroslavem Novotným, CSc. (JAROSLAV SEDLÁŘ) 2/62-63

Rozhovor s prof. PhDr. Ing. Josefem Šmajsem, CSc. (JIŘÍ SEDLÁK) 4/59-62

Potíže s češtinou

JELÍNEK MILAN: Mendlovo náměstí 1/23-24

JELÍNEK MILAN: Různé významově motivace synonym pro „záchod“ 2/38-39

JELÍNEK MILAN: O předložkách vyjma, mimo a jejich variantách 3/39-41

JELÍNEK MILAN: Burčák a demižon 4/30-31

Co nového v přírodních vědách

EYER LUDÉK: Bakteriofágy a fágové lytické enzymy: naděje v léčbě bakteriál. infekcí 4/21-29

ŠMAJD DAVID: Lidský genom: kam kráčí současný výzkum? 1/55-60

ŠMARDKA JAN: Budou auta příštích generací jezdit na alkohol? 3/30-36

In memoriam

Vzpomínka na prof. Ivo Cetla (J. RELICHOVÁ) 3/57

Profesor K. Dvořák již není mezi námi (J. MAČÁK) 1/62

Za profesorem Josefem Hladkým (E. GOLKOVÁ) 1/64

Za Zdeňkem Kožmínem (J. RAMBOUSEK) 1/62-64

Za docentkou Zdeňkou Stavínohovou (L. MILIČKOVÁ) 1/65-66

Naše diskuse

Osobnost vysokoškolského učitele (Vladimír Spousta) 1/61

Osobnost vysokoškolského učitele (Petr Chalupa, Jiří Poláček, Jiří Sedlák, Jan Šmarda) 3/51-57

Osobnost vysokoškolského učitele

(Stanislava Kučerová, Josef Maňák, Rudolf Pečman, Bohumil Blížkovský) 4/42-48

A nakonec. Pavel Blatný

- Pan učitel Janáček 1/78-80
 Můj Martinů 2/78-80
 Stravinský třemi pohledy 3/78-80
 Prokofjev tentokrát jedním pohledem 4/78-80

Redakci Universitas došlo

- 1/6, 60
 3/16, 29
 4/29, 31

Panorama knih

- Annales psychologici (O. ČAČKA) 4/73-74
 Vlastimil Brom: Der deutsche Dalimil (V. JANÍKOVÁ) 3/74-76
 Brüner Beiträge zur Germanistik und Nordistik (V. JANÍKOVÁ) 1/71-72
 Etudes romanes de Brno XXXVI (M. POUČOVÁ) 2/68-70
 Kohoutek, R.: Úvod do psychologie. Psychologie osobnosti a zdraví žáka (J. SEDLÁK) 1/75-76
 Věra Linhartová: Dívej, jak se šimpanz směje (J. ŠMARDKA) 1/76
 Marek, K.: Smluvní obchodní právo, kontrakty (A. KLIKOVÁ) 2/70-71
 Ondřej S. Nečas: Růžový slon v domě a jiné nelogičnosti (J. RAČLAVSKÝ) 4/70-71
 Německý jazyk a literatura ve výzkumu a výuce (R. GREŠNAROVÁ) 3/71-74
 Neumdlévající kritické myšlení Jiřího Rambouska (I. NĚMEC) 2/66-67
 Otakar Novák – Tradice a modernost (M. POUČOVÁ) 1/73-74
 Rudolf Pečman: Z hlubin paměti. Vzpomínky muzikologa (V. SPOUSTA) 2/74-76
 Miroslav Pospíšil: Řešení konfliktů (J. SEDLÁK) 2/76-77
 Sborník teoretických prací doktorandů 2007 (I. HÁLEK) 4/71-73
 Jiří Prokop: Spiritualita umírajících pacientů (K. ZEMAN) 2/72-73
 RITM REPORT II (K. ZEMAN, I. HOFÍREK) 1/70-71
 Naděžda Rozehnalová, Vladimír Týč:
 Vnější obchodní vztahy Evropské unie (P. KOLMAN) 1/74-75
 Renata Soumarová, Luboš Homola: Intersticiální brachyterapie (O. BEDNÁŘIK) 1/77
 Vladimír Spousta: Vizualizace – gnostický a komunikační prostředek
 edukologických fenoménů (L. HORKÝ) 2/71-72
 Hana Stadlerová, Ludmila Fiedlerová, Martina Fišerová, Pavla Novotná, Barbora Svátková:
 S lehoulinkou (K. BRÜCKNEROVÁ) 1/69-70
 Václav Štětka: Mediální integrace národa v době globalizace (A. SEKOT) 3/76-77
 Milan Valach: Češi v neklidné době (J. MAŇÁK) 1/68-69
 Lubomír Vašína: Inspirovat somatické psychoterapie – sanoterapie (O. TEGŽE) 1/67-68
 Veselá knížka o humoru (J. R.) 2/67-68

A nakonec... Pavel Blatný**PROKOFJEV****TENTOKRÁT JEDNÍM POHLEDEM**

V nadpisu je narážka na minulý příspěvek o Stravinském – „třemi pohledy“, kterým jsem se snažil zachytit košatou postavu tohoto tvůrce. A proč tentokrát jen jedním pohledem? Je to jednoduché: Protože Prokofjev byl vždy jen jediným skladatelem – na rozdíl od Stravinského, kterého charakterizují jako hned několik skladatelů dohromady (ovšem pod společným a velmi kompaktním jmenovatelem).

Prokofjevův I. klavírní koncert Des-dur, kterým oslnil jako dvacetiletý (a to nejen jako autor ale i jako pianista), je psaný stejnou rukou (či hudební řečí) jako pozdější ježatý „Šut“ nebo expresivní opera (a z ní odvozená III. symfonie) „Ohnivý anděl“, jako „filmový“ Alexandr Něvský, nesmrtelný evergreen 20. století – balet „Romeo a Julie“, jako monument V, symfonie anebo i v době 50. let vstřícná symfonie VII. V některých skladbách svoje vždy klasické melodicko-harmonické myšlení ještě víc zprůzračněl, např. v Klasické symfonii (I.) nebo ve skladbě „Péta a vlk“ k dětem cíleně a od dětí také po desetiletí vždy pozitivně přijímané.

Ještě více vyniknou pregnanční – na první pohled hned autora definující – témata, motivy a (tím je Prokofjev právě nejeníálnější) harmonické spoje a závěry. Od mého mládí až do dnešních dnů je to vždy totéž, co jsem na Prokofjevovi nejvíce obdivoval. Pokud jsem přišel někde k notám, vypisoval jsem si z jeho partitury (jen „Popelku“, kterou jsem navštívil tolikrát, kolikrát se v 50. letech hrála v Brně, tj. 50krát, opsal jsem si z klavírního výtahu CELOU – takový pracovní výkon jsem již v životě nikdy nezopakoval). Všechny své skladby Třetího proudu bych dal třeba za úsek, jako je něžně lyrické vedlejší téma v části „Montekové a Kapuleti“. Zde – stejně jako třeba v oslnivém pochodu z „Lásky ke třem pomerančům“ – stojím oslněn samozřejmostí jednoduché a svrchovaně účinné melodiky spolu s překvapivým harmonickým vybočením. Obdobně jsem byl vždy šokován u Stravinského Petrušky tím, že účinnost dlouhých ploch jistých částí je postavena jen na střídání toniky a dominanty systémem vdechování a vydechování při hře na foukací harmoniku. Každý umí něco jiného; Prokofjev nikdy nenapsal „Petrušku“ ani „Svěcení“, Stravinský by zase nedokázal napsat tak přímočaré a originální téma, jako je třeba to „Pěťovo“. Vždy by to bylo nějaké zcizení či přetavení už daného existujícího materiálu! Však Stravinský také říkal: „Prokofjev, i když byl jakkoli přístupný, nikdy nebyl banální“. (Také mne potěšil i tím, že – pokud můžeme věřit pramenům – v den své smrti si hrál Prokofjevův II. houslový koncert.) Někdy se až díváme, neboť „Julie, malé děvčátko“ je běh škály C-dur plus spo-

je ve známé tercové příbuznosti As, E, C. Co to dělá, že to působí tak nezvykle?

A přitom – zase naopak – často, když si důkladně analyzujeme harmonickou stránku třeba tak poslechově přístupných valčíků, jako jsou v „Popelce“, až se ulekнем, co je tam dost bezohledně polytonality, kterou jako takovou vůbec nevnímáme. A přitom zvuk Prokofjevových partitur nám poslech neusnadňuje, hráči v orchestrech říkají: Je to takové syrové. Budíží! Prokofjev psal u klavíru, byl to též virtuózní pianista (při pohledu jen na zápis II. klavírního koncertu se mi poprvé opravdu udělaly mžítka před očima); instrumentoval většinou klavírní předlohy. Možná je to syrové (Stravinský a Ravel by to udělali asi lépe), ale má to charakteristický „sound“.

Víme, že díla, která posmrtně dodělávali či instrumentovali jiní, ztrácejí právě ve zvuku toho „Prokofjeva“. (Podobné zkušenosti jsme i my udělali svého času se zvukovým vylepšováním Janáčka.) V klavírním východisku Prokofjevovy tvorby je ovšem jedna velká výhoda jeho díla: můžeme si je hrát na klavír 2 i 4 ruce, tak jak naši otcové: pro tehdejší neexistenci zvukových záznamů si přehrávali doma klasické i romantické symfonie. Však Prokofjev i sám řadu skladeb pro klavír upravoval – z „Romea a Julie“ je nejen koncertní verze, ale i výběr určitých částí pro děti v zjednodušené úpravě, stejně tak je upravována „Popelka“, ba i „Scherzo“ (II. věta) z V. symfonie (vedle scherza z Martinů „Čtvrté“ druhé superscherzo století). A díky přístupnosti Prokofjevova hudebního jazyka je to pak snad jediný z klasiků hudby 20. století, kde naprostá většina jeho děl by se mohla upravit pro domácí muzicírování – kdyby totiž ještě dnes nějaké existovalo.

Jistě mám k Prokofjevovi i výhrady. Tak přes geniální hudbu působí na mne původní balet „Romeo a Julie“ někdy jako slepenec, což bylo asi dáno tím, jak dílo vznikalo společně s choreografem. Je to ale rozhodující? Když jsem navštívil poprvé Spojené státy v roce 1964, byl jsem až zaskočen faktem, že vedle třinácti nahrávek „Svěcení jara“ nabízely americké katalogy 36 původních nahrávek z „Romea a Julie“! Také se na Prokofjevovi – ostatně jako na všech tehdejších sovětských skladatelích – podepsal stalinismus. Bylo absurdní, že tvůrci jako on či Šostakovič, kteří se obraceli k hudebnímu publiku tak sdílnou a oslovující řečí, byli kritizováni v 50. letech za tzv. formalismus. Nutno říci, že právě Prokofjev – i v rámci ústupků ideologickému tlaku – vyšel s tehdejší tvorbou čestně; díky právě své neopakovatelné invenci (i v kantátě „Na stráži míru“ má místa, kde se prosadil více než třeba Šostakovič v „Písní o lesích“).

Ano, právě slovo „neopakovatelné“ z předchozí věty mě inspiruje k závěrečné codě celé statě. Je to skutečnost, že Prokofjev se minimálně opakuje. Můžeme mluvit až o marnotratnosti a plýtvání tematickým, melodickým materiálem. Ruku na srdce – my všichni, co jsme současně obdivovateli našeho Martinů, někdy jsme až „nemocní“ z toho, jak v každé skladbě v rozmezí 40. – 50. let opakuje často i mnohokrát za sebou charakteristický spoj (navíc zřejmě odvozený ze závěru Janáčkovy „Tarase Bulby“). Vybral jsem si z „Popelky“ ty části, které jsou v baletu užity jen JEDNOU (tanec vil, čísla na plesu,

při putování prince světem) – to je hudba na celý jeden další balet, kde by se všechny tyto nápady mohly rozvést a šířeji zužitkovat.

Prokofjev tedy nejen přežil svou dobu, neuškodil mu ani nástup Nové hudby, naopak hodnoty jeho díla tato srovnání ještě podtrhují.

Přejme si však, aby se jeho odkaz v tomto tisíciletí nezúžil jen na 2 balety, některé symfonie a některé houslové a klavírní koncerty. Netrpělivě čekám, kdy se opět objeví – podle mého názoru – nedocenená opera Zásnuby v klášteře. Nevím, zda mě někdo uslyší, ale musím zvolat: Páni dramaturgové, pusťte si jen první stranu kompletní nahrávky této opery, tam je stejný počet hitů jako v „Romeovi“!

Pavel Blatný

Marino Marini: Portrét Igora Stravinského, 1951